

„Dimitrie Cantemir, de la a cărui naștere se împlinesc anul acesta 300 de ani... a demonstrat pentru prima dată, pe bază de date istorice, de cultură, de limbă și de obiceiuri, că muntenii, moldovenii și transilvănenii din cele trei principate formează un singur popor, poporul român”.

Nicolae CEAUȘESCU

Proletari din toate țările, uniți-vă!

43

(404)

ANUL VIII

VINERI

26 X 1973

CRONICA

săptămînal politic - social - cultural • 16 pagini - 1 leu

DIMITRIE CANTEMIR

patriotul erudit

Prezență uimitoare a europeanului secol al optprezecelea, proeminență istorică românească de ordinul excepției, Dimitrie Cantemir continuă și nu va înceta nicicând să reprezinte pentru spiritul nostru național un moment de superlativă vitalitate politică și de gândire.

Personalitatea sa atât de complexă, capacitatea sa de a se distribui cu egal randament în domenii de manifestare umană pe cit de variate pe atât de profunde, ne oferă datele unei evaluări cu adevărat enciclopedice a domnitorului moldovean cu domnie prea scurtă, dar cu o atât de prelungă reverberație în timp.

În Dimitrie Cantemir s-au concentrat câteva dintre cele mai avansate expresii ale umanismului vremii sale. Deținător al câtorva evidente priorități științifice, Cantemir trebuie privit însă, în primul rînd, ca un om al țării sale, ca un purtător de cuvînt al idealurilor românești consemnate și confirmate de istorie.

A fost un filozof, un cugetător de adîncime, dar în același timp nu a uitat să demonstreze obîrșia neamului, abordînd istoria românilor de pe treapta superioară a adevărului nedezmințit.

A fost un istoric cu vaste cunoștințe, cu pasiunea studiului și a expunerii, dar savantul din el nu a neglijat nici o clipă aspectul național al disciplinei, făcînd cunoscută în mod frecvent drepturile pe care istoria le-a dat poporului nostru.

Cantemir s-a manifestat ca un orientalist de faimă, deschizător de drumuri, de asemenea ca un geograf atent, dar nu trebuie să uităm că prin toată activitatea sa a fost unul dintre izvoarele cele mai folosite de revoluționarii de mai târziu, că le-a oferit acestora argumente de istorie românească pe care nici o forță ostilă nu le-a mai putut contrazice.

Aflăm în Dimitrie Cantemir un scriitor de prim rang, creator al unor tipologii de referință, aflăm în el un filolog competent, un logician și un muzician de serioasă profesionalitate, dar mai presus de toate acestea aflăm în el un oștean al țării, un mărturisit luptător pentru descătușarea și independența pămîntului românesc.

Pe aceste considerente, marele om al cărui tricentenar îl marcăm acum, trebuie reprezentat ca un întreg valoric, ca un produs de esență al poporului nostru, ca un vizionar și ca un slujitor al ideilor fundamentale contopite în practica neamului.

Îl cinștim astăzi pe Dimitrie Cantemir în tonalitatea amplă, rezonanță, proprie cultului constant pe care îl înțreținem la adresa marilor noștri înaintași.

Îl cinștim astăzi pe Dimitrie Cantemir cu conștiința unei categorice justificări istorice, dintr-o înțelegere deplină a ideii de continuitate românească. Cei trei sute de ani parcursi de poporul nostru de la nașterea lui Cantemir pînă azi s-au aureolat de o neîndoieală biruință a națiunii. România construiește pe pămîntul său milenar o societate demnă și fecundă, societatea socialistă, iar românii — cei atât de puternici și solidari — cresc din monumentul propriei lor istorii, continuîndu-și destinul într-o nouă monumentalitate, cea a contemporanei lor istorii comuniste.

Îl cinștim astăzi pe Dimitrie Cantemir, învățatul și domnitorul, eruditul și patriotul, cu tot sentimentul de înaltă prețuire care i se cuvine, într-o magnifică unanimitate națională a pămîntenilor acestei țări „carii de atunci înțreținea așezîndu-să, într-același și pînă acumu neconținut lăcuesc”.

CRONICA

Vladimir Florea :

„Dimitrie Cantemir”

Am ținem: 00000

Începuturile memorialisticii

Constantin Cantemir

Scrisă în exil, între 1714-1716, *Viața lui Constantin Cantemir (Vita Constantini Cantemyrii)* reprezintă pentru domnul Moldovei o pledoarie *pro domo* prin imaginea apologetică proiectată asupra tatălui său, o expunere indirectă a unor principii politice și un tablou viu și dramatic al Moldovei secolului al XVII-lea. Chiar și fără să cunoaștem adevărul despre Constantin Cantemir, om slab, ajuns la domnie prin jocul facțiunilor boierești, direcția encomiastică a biografiei rămâne la fel de izbitoră. Dimitrie Cantemir propune o viață unitară și armonioasă, desfășurată sub semnul unor înalte idei morale, căutând să justifice totul, inclusiv crima supremă a unui conducător, distrugerea cărților. Omorirea lui Miron Costin, pe deasupra și nevinovat, nu are cum fi motivată și abilitatea biografului îi găsește vini conspirative, fără însă a uita să menționeze, în spiritul dreptății, calitățile cronicarului ce și-a scris letopiseșul „chiar cu destulă ușurință și puțin minat de lingușeală”.

De unde vine atunci impresia de *autentic* a biografiei, unda de dramatism care o străbate, fiul tragic al atitor scene? Tematic, *Viața lui Constantin Cantemir* seamănă cu cronicile predecesorilor, abundând în cruzimi și violențe, cu puține oaze de liniște în succesiunea istoriei. Dar, spre deosebire de mulți cronicari, Dimitrie Cantemir are o concepție superior organizată și, în plus, beneficiază de o privire „dinăuntru” a domniei la care adaugă probele mărturiei personale. În viziunea sa, domnia lui Constantin Cantemir capătă o valoare simbolică pentru domnia oricărui prinț din țările române, dobândind totodată un caracter programatic în cazul redobândirii tronului de biograful exilat. Prins între forțele marilor puteri, domnul Moldovei, doritor de a prezerva, pe cât era posibil, slobozenia țării, trebuia să ducă o politică de echilibru și sacrificii personale. Cu fiii săi și ai câtorva boieri trimiși ostaci la Constantinopol, mișcările de emancipare antiotomană erau fatal limitate, ascunse sub acte de acoperire: „Dar socoteala dreaptă și neînfrântă a domnului pentru care nu-și putea uni oștile cu ale creștinilor era că dăduse ostac la Jarigrad pe feciorul său și pe ai câtorva boieri și astfel nu era nici un chip să nu înfăptuiescă poruncile sultanului; iar în războiul de acum nu putea face creștinilor decât această singură priință, să-și țină oștile la mare depărtare de cele turcești și tătărăști și să nu le mine la luptă decât de ochii turcilor, ca nu cumva să fie învinuit de vicleșug și de trădare”. Pe de altă parte, înseși oștile „creștinilor” venite cu chip de aliate nu se sfiau să prade ținu-

turile unde călcau. Din expediția de la 1691 a lui Sobieski și rezistența vinătorilor Cetății Neamțului, Dimitrie Cantemir scoate subiectul unei mici nuvele, dezvoltate mai târziu în narațiunea istorică *Sobieski și românii* de C. Negruzzi și piesa cu aer de operă, *Cetatea Neamțului*, de V. Alecsandri.

Consemnând o epocă agitată de trădări interne și pustiiri ale țării de către armate străine, *Viața lui Constantin Cantemir* își menține constant o tensiune dictată de însăși materia biografiei. Când apar, momente de răgaz sînt buse subliniate în lumină, adevărate pete de culoare pe un fond cenușiu. Iată începutul domniei: „Dar treburile moldovenești erau pretutindeni tulburate și zguduite, țara fiind aproape toată prădată și adusă în stare de pustiu de alitea năvăliri ale tătarilor, leșilor și cazacilor. La Iași, afară de mănăstiri și curtea domnească, găsește toate casele arse și pe țigovești risipiți și răspinziți în ținuturile vecine; în răstimp de trei luni toți s-au întors la locurile lor, și, rechemată ca din mormint la viață, țara capătă un obraz mai vesel”.

Oamenii, eroi ai narațiunii, sînt dați cu vicleniile și manevrele de culise, dar autorul biografiei știe a le citi resorturile psihice intime și a-i defini prin câteva trăsături relevante. Vasile Gavrilă, încercînd să-l atragă pe un sfetnic al domnului, Ștefan, într-o conjurație „începe să strecoare în vin cuvinte de abilitate”, iar interlocutorul prob, însă nu lipsit de abilitate, „face pe surdul și, ca și cum nu le-ar fi înțeles, încearcă să întoarcă vorba de la asemenea cuvinte în doi peri”. Dacă portretul lui Ștefan se face în stilul scurt, cronicăresc („om cu frica lui Dumnezeu și slujitor de credință tuturor domnilor, vesel pe la ospete și taclale, dar cu măsură în toate și chibzuit”) ironia din comentariul asupra lui Dimitrie Cantacuzino duce la un succint profil moral: „Dimitrie Cantacuzino crede prea repede ceea ce dorește prea mult și îi dă cu ușurință pașei 15.000 de taleri pentru uciderea lui Cantemir”.

Dimitrie Cantemir este un narator cu simțul situațiilor încordate, amator de reflecții morale pe marginea întâmplărilor, împodobindu-și expunerea cu florile retoricii, după modelele timpului. Artistul depășește adesea spiritul partizan, reușind să transmită, peste simpatiile sau antipatiile personale, agitația unor existențe involburate. Descoperirea de către Pătrașcu, fiul lui Miron Costin, a trupului neînsuflețit al lui Velicico iriază o mare forță dramatică peste detaliile strict materiale ale narațiunii: „Pătrașcu, fiul lui Miron și nepotul lui Velicico, ajungînd, după ce gonise caii o noapte întreagă, înainte de zori la Iași, și mergînd atî spre curtea domnească — căci era cămăraș — mare și acestuia e îngăduit să i se deschidă poarta oricînd, la orice ceas din noapte — vede înaintea porții, lîngă fîntînă, un stîrv. Descalce, însă, cum nu putea, din pricina beznii încă nedestramate de zorii zilei, să deosebească ce stîrv e, bagă de seamă, atingînd veșmintele, că sînt de mătase, și anume veșminte noi și nu din cele proaste. Iar sluga lui Miron, pe care spuserăm adineauri că-l trimisese Miron să iscodească, pipăind mai cu luare-aminte și crăpîndu-se și zorile la orizont, zice: **Acesta e moșu-tău Velicico, ce stai?**”

Originalul latin din *Vita Constantini Cantemyrii* s-a pierdut. O prelucrare în limbile latină și rusă, aparținînd învățatului Bayer a fost publicată la Moscova în 1783. Prima traducere românească a textului, paralel cu versiunea latină o găsim în volumul al VII-lea (1883) din colecția de *Opere* a Academiei române. A urmat o traducere semnată de N. Iorga, iar mai recent (1960) tîlmăcirea rafinat stilistică a lui Radu Albala, din care am extras mai sus, citatele. În versiunea lui Radu Albala, *Viața lui Constantin Cantemir* dacă nu ne lasă impresia unei opere redactate într-o limbă de largă circulație universală, ne apare ca o scriere aparținînd literaturii române, contemporană prin suculența limbajului și miresmele sale arhaice cu cronică lui Ion Neculce și cu operele românești ale învățatului prinț al Moldovei.

PRIORITĂȚI CANTEMIRIENE

Const. CIOPRAGA

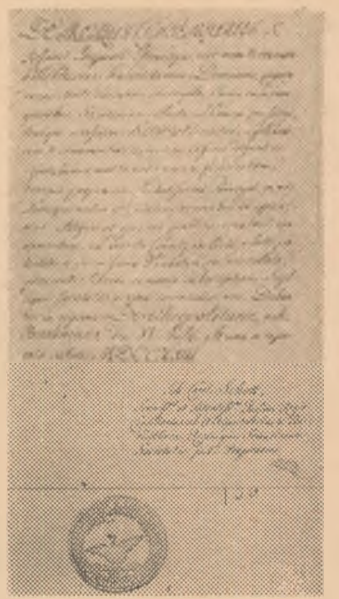
Prin Nicolae Milescu, prin Miron Costin, Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir, cultura română din perioada așa-zisă „veche” se înscrie în circuitul umanismului european. Cu excepția lui Costin, care este de formație latină, ceilalți asociază acesteia și valorile spirituale ale Heladei iar Cantemir excelează în același timp ca orientalist, ceea ce-l îndreptățește pe N. Iorga să sublinieze că savantul principe „a fost în vremea lui unicul exemplar al unui erudit stăpîn pe cuprinsul întreg al celor trei civilizații pe care le-a dat omenirea și astfel s-a impus tuturor mediilor culturale în care a ajuns să se manifeste”. Efigia lui Cantemir frapează însă nu numai printr-o enormă nevoie de cunoaștere, prin nostalgia întoarcerii la izvoarele marilor culturi, ci și prin aspirația de a construi el însuși, manifestîndu-se ca exponent de dimensiuni renascentiste al spiritualității românești. Morala, metafizica și logica și-l revendică drept precursor; a fost întîiul istoric român în sensul modern al termenului, — învățat de reputație europeană, tradus în mai multe limbi; ca autor al *Istoriei ieroglifice*, și-a înscris numele la temeliea romanului românesc iar ca narator al vieții tatălui său (*Vita Constantini Cantemyrii*), a realizat cea dintîi biografie amplă (deși un *pro domo*) din literatura română; etnografii, geografii, muzicologii, la rîndul lor, îl situează în galeria precursorilor de prestigiu. Poliglot și polihistor, scriînd în cîteva limbi, orientat în direcțiile fundamentale ale culturii contemporane, dimensiunile personalității lui Cantemir ca învățat, cugetător, literat (tentat de poezie) domină nu numai o epocă, dar se disting pe întreaga arie a culturii românești. Portretul de o sobră majestate care-l înfățișează în ultima parte a vieții pare a sugera o psihologie calmă; ochii mari exprimă însă o anumită ambiguitate, în sensul că ținuta distinsă, privirea fermă coexistă cu o discretă tristete. Clasicizantul care scrie în latinește, frecventatorul celor vechi, iubitorul și creatorul de sentențe (ca acelea cu care-și „împodobește frumos” *Istoria ieroglifică*), observatorul realităților politico-sociale de la Constantinopol, domnitorul de scurtă durată al Moldovei, în sfîrșit exilat în Rusia — a trăit în tensiune, încît balanșările, fluctuațiile, gravitatea și sarcasmul polemic revelă o biografie agitată. Ia cincizeci de ani, cînd se stîngea în tristete, profilul lui Cantemir, care nu și-a mai revăzut țara, era al unui personaj apăsător de proiecte mari; multe dintre acestea au rămas nerealizate. Dacă dintre monumentele întreprinse ar fi încheiat *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, folosul pentru cultura română ar fi fost excepțional.

Deschidem *Viața lui Constantin Cantemir* și constatăm că faptele istorice se interferează cu anecdota, că portretele sînt tratate liber, uneori cu resort polemic; disursurile abundă la toate nivelurile, intrigile dezvăluie un climat moral de continuă instabilitate; biograful schimbă adesea pana de istoric pentru a povesti simplu, la modul popular; simțul tragicului nu-i lipsește, încît unele pagini au vibrația unor drame sumbre. Cititorul modern poate avea curate emoții estetice la lectura capitoului penultim în care „omnul cercetează uneltirile” atribuite de biograf Costineștilor, și-i „pedeștește”. Să se remarce, de pildă, tonul calm, de narator clasic, obșnuit să privească lucrurile cu detașare, ca în scena în care fiul lui Miron Costin află în plină noapte de tragedie ce s-a abătut asupra reamului lor: „În a doua noapte, la ceasul al treilea (vodă) poruncește să se taie Velicico înaintea porții curții și, așezîndu-i-se stîrvul în piață, să se acopere cu veșmintele lui. Pătrașcu, fiul lui Miron și nepotul lui Velicico, ajungînd, după ce gonise caii o noapte întreagă, înainte de zori la Iași și mergînd atî spre curtea domnească — căci era cămăraș mare — și acestuia e îngăduit să i se deschidă poarta oricînd, la orice ceas din noapte — vede înaintea porții, lîngă fîntînă, un stîrv. Descalce, însă, cum nu putea, din pricina beznii încă nedestramate de zorii zilei, să deosebească ce stîrv e, bagă de seamă, atingînd veșmintele, că sînt de mătase, și anume veșminte noi și nu din cele proaste. Iar sluga lui Miron, pe care spuserăm adineauri că-l trimisese Miron să iscodească, pipăind mai cu luare-aminte și crăpîndu-se și zorile la orizont, zice: **Acesta e moșu-tău Velicico, ce stai?**... Episodul e analog altora din *Istoriile florentine* ale lui Guicciardini, însă stilul narativ (trad. Radu Albala) e investit cu elemente populare, în genul urmat după două secole de Sadoveanu. Ca scriitor, Cantemir e destul de dificil în *Istoria ieroglifică* (redactată în românește); elementele de erudiție, fraza barocă, marea încărcătură de aluzii vizează prea mult inovația. Imaginația învățatului, obișnuită cu subtilitățile și abstracțiunile, simte nevoia introducerii unor termeni noi, astfel că termenul popular se învecinează cu neologismul. Întuițiile sînt, nu o dată, scăpărătoare. Cantemir rostește cel dintîi sau printre primii la noi, termeni precum *melanholia*, *ipocrisia*, *loghicesc*, *parinteză*, *palinodie*, *cataractă*, *armistiție*, *apostrof*, *temperament*, *teorie*, *axiomă*, *dialog*, *dialectic*, *experiența*, *ghemetricesc*, *ipotheză*, *itihica* (etica) și multe altele din registrul filozofiei, al istoriei și al moralei. Deși ca finalitate imediată era un pamflet, noi receptăm astăzi *Istoria ieroglifică*, de la 1705, ca un roman. Îndărătul păsărilor și patrupedelor savuros-cîrtitoare, îndărătul discursurilor cu adresă precisă, noi descoperim un climat de suspiciuni și inimizții jalnice. Rîsul lui Cantemir e aici al unui balcanic moralist, scriitor de cultură enciclopedică, din ale cărui „țilcui” respiră o vioasă pedeșitoare. Parodie aparent amuzantă, *Istoria ieroglifică* este o operă în care „ritorica” și filozofia se asociază permanent cu satira. Ampla alegorie este un roman-fabulă. Ultima frază subliniază ideea de justiție, mai presus de cele efemere: „Precum toate sfîrșitul său au, așe și dreptatea, vremea, locul, puterea și biruința sa își află...”

DIMITRIE CANTEMIR

În conștiința

contemporanilor săi

1. Verso-ul paginii de titlu la Ediția de Iași 1798 a „Divanului”.
2. Pagini din „Divanul”.
3. Diploma Academiei din Berlin.

Era exclus ca o asemenea personalitate, de talia lui Dimitrie Cantemir, savant de renume mondial și remarcabil om politic, a cărui multilaterală operă s-a manifestat în nenumărate domenii ale vieții științifice și artistice, să nu fi produs o puternică impresie asupra contemporanilor care l-au cunoscut sau i-au cunoscut opera. Încă de foarte tânăr viitorul savant, sub îndrumarea cunoscutului cărturar Ieremia Căcavea, a arătat un deosebit interes pentru limbile clasice și noțiunile de filosofie, interes care l-a făcut pe dascălul său să afirme că „nu după mult timp, înțelepciunea te va încununa, trecându-te în cartea marilor săi eroi”. El și-a desăvârșit studiile la Constantinopol, în cadrul Academiei Patriarhiei, având ca profesori pe cunoscuții Alex. Mavrocordat, Hrisant Notaras, Meletie de Arta și alții. În același timp a căutat să cunoască cât mai mult din istoria, arta, folclorul, muzica și religia mahomedană, a studiat obiceiurile și moravurile societății în care trăia și a ajuns s-o cunoască precum puțini alții la acea vreme.

Anii dedicați studiului, atât timp cât s-a aflat la Constantinopol, legăturile sale cu învățații vremii cât și cu politicienii

din capitala Imperiului, au contribuit la formația sa de intelectual desăvârșit și în același timp i-au permis să creeze opere originale de o deosebită valoare în domeniul eticii, literaturii, filozofiei și muzicii. Faima sa de om învățat s-a răspândit repede încit, după cum spunea Nicolae Costin, „fiind el om isteț, știind și carte turcească bine, se vestise acum în tot Țarigradul numele lui de-l chemau agii la ospetele lor cele turcești pentru prieteșugul ce avea cu dînsii”.

La 1693, după moartea lui Constantin Cantemir, a fost ales de către boieri domn al Moldovei, deoarece, scrie cronicarul Ioan Neculce, era „om înțelept și cu multă știință de carte”. După cum este știut, turcii n-au fost de acord cu această alegere și astfel atât Dimitrie cât și fratele său Antioh se întorc la Constantinopol. Aici, având la dispoziție necesarele mijloace de informare, alături de condițiile prielnice pentru a crea, Dimitrie Cantemir redactează „Divanul sau Gilceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul” care se va tipări la Iași în 1698, iar la scurt timp un Tratat de muzică turcească, autorul lui fiind deja consacrat ca un bun cunoscător și interpret al muzicii orientale. O atenție deosebită acordă savantul român, la începutul carierei sale, temelor

filosofice elaborând: Imaginea de nedescris a științei sacre, Mic tratat de logică și Analiza doctrinei fizice a filozofului flamand Ioannes Baptista van Helmont. Prima dintre cărțile sale cu caracter istoric, este însă cea terminată în 1705, Istoria ieroglifică unul din cele mai reușite romane ale literaturii noastre vechi, care constituie în același timp un reușit pamflet politic, filosofic și de istorie contemporană.

În 1710, prințul Dimitrie revine în scaunul Moldovei și în scurtul timp al domniei sale încearcă să introducă o serie de reforme conform principiilor sale și să-și apropie pe acei dintre boierii care erau de acord cu vederile sale. În acest sens Nicolae Costin este numit mare logofăt, Lupu Costache, vornic, iar omul său de încredere a devenit Ioan Neculce care a căpătat dregătoria de mare hatman.

Referindu-se la scurta domnie a voievodului moldovean cit și la calitățile sale de mare enciclopedist, Voltaire scria: „Moldova era guvernată atunci de prințul Cantemir, care unea știința literelor cu știința armelor”. În noua sa postură cit și datorită cercetărilor istorice întreprinse, Dimitrie Cantemir a pus pe primul plan al preocupărilor sale eliberarea Moldovei de sub

turci. Acest ideal al său l-a servit atât cu arma, angajându-se în campania ruso-turcă din 1711, cât și cu pana. Și luând în discuție ultimul aspect, trebuie menționate cele trei lucrări de bază care l-au făcut cunoscut pe Cantemir în lumea întreagă: Istoria imperiului otoman, Descrierea Moldovei și Hronicul vechimii a Romano-Moldo-Vlahilor. Lucrările sale majore au ca idei fundamentale originea, continuitatea și unitatea poporului român. Ca o recunoaștere a activității sale științifice, la 11 iulie 1714 savantul român a fost ales membru al Academiei din Berlin. Cu această ocazie în diploma acordată se arată că „Dimitrie Cantemir, domn ereditar al Moldovei, printr-o pildă pe cât de demnă de laudă, pe atât de rară, și-a închinat numele ilustra cercetărilor științifice și prin adeziunea sa, societatea noastră a dobîndit o strălucire și o podoabă unică”.

Ultimii ani de viață sînt dedicați unor lucrări ce aveau drept scop să informeze cercurile politice occidentale de situația în care se aflau țările române, așa cum sint Viața lui Constantin Cantemir și Evenimentele Cantacuzinilor și Brîncovenilor. În același timp își continuă studiile de orientalist alcătuind lucrarea Sistema religiei

muhammedane despre care învățatul german I.P. Kohl, conținem poran cu domnitorul moldovean, afirmă a fi o „lucrare alcătuită cu cea mai mare grijă și încredere”.

În 1722 cu prilejul expediției din Caucaz, stringe un bogat material istoric, geografic, arheologic ce trebuia folosit în viitoarea lucrare Collectanea Orientalia. Aceste informații au servit istoricului T.S. Bayer pentru opul său De muro Caucaseo precum și cercetătorului francez Josef Nicolas Delisle. Primul îl caracteriza pe Dimitrie Cantemir, ca pe un om „cu suflet mare, cu mari virtuți, obișnuit cu primejdia și avînd o dragoste de necrezut pentru știință” iar învățatul francez care-i cercetase opera, ajungea la aceeași concluzie afirmînd că era „un principe învățat, după cum reiese din memoriile sale geografice, istorice și arheologice”.

După moartea sa în 1723, începînd cu prima biografie dedicată operei și vieții sale de către fiul său Antioh și istoricul T. S. Bayer, și pînă astăzi, cînd s-au scris nenumărate studii, articole, monografii, Cantemir s-a bucurat de prețuirea pe care o merită atât în patria sa cât și peste hotarele ei.

D. IVĂNESCU

antract

CHIPUL PRINȚULUI

N. BARBU

Există mai multe imagini din epocă ale lui Dimitrie Cantemir, ceea ce atestă, într-un fel, accentuarea unui interes pentru portret, în spiritul antropocentrismului renesanțist, trecut prin Bizanț spre principatele române.

Dintre toate înfățișările cunoscute ale prințului, cea care fascinează în adevăr, și care permite meditația mai profundă asupra neobișnuitelor trăsături sufletești ale cărturarului și ale înțeleptului care cugetă, evident, dincolo de orizonturile epocii sale, este cea a seniorului în armura, cu perucă și sceptru de monarh luminat.

Chipul acesta aproape straniu, răsărit pe neașteptate între filele istoriei românești, a fost sortit să uimească în veacul său ca și în cele ce au urmat, pînă la noi, căci el contrazice orice anterioare imagini ale cărtii, neamului și — din nefericire — și pe cele ce au urmat după el, vreme de încă un secol și jumătate. Fața rasă complet, precum a străbunilor din Latium îngăduie să se vadă trăsăturile bunătății izvorite din inimă dar și din cuget, se zualitatea e strunită de un rictus sceptic și vag melancolic, surisul abia perceptibil e semnul generoasei deschideri spre oameni, în timp ce fruntea și, mai ales, ochii mari, cu privire sigură, sînt — cum remarcam altădată — ai unui erudit care nu cunoaște tulburarea necunoscutului. Încordarea sprincene-

lor, ca și a brațului care ține, cu o atitudine decisă, sceptrul puterii — exprimă fermitate și consecvență, rezemate pe neclintite convingeri.

Savantul privește parcă, de undeva, dinlăuntru gîndului; interiorizarea e în totul vădită, cumpăna drumurilor deschise pare trecută, îndoiala nu-l bîntuie. Alegerea era făcută: țara și poporul Moldovei, realități pe care le cunoscuse prea bine și le îndrăgise nu numai ca un bun fiu al plaiurilor ci și ca un cunoscător adînc al lumii, al oamenilor, deprinderilor, limbilor, bogățiilor și neajunsurilor dinlăuntru și din afară, meritau o altă soartă decît cea pe care suzeranitatea porții le-o hărăzeau.

Opera de filozof și de scriitor a lui Cantemir, întregită cu ideile omului de știință și cu acțiunile politice ale domnitorului, constituie un întreg, indicîndu-ne la ce înălțime se situau de fapt năzuințele umanistului care era, totodată, un patriot în înțelesul modern al cuvîntului.

Cum se puteau îmbina aceste aspecte atunci? Faptul nu se explică decît numai prin situația aparte a țării române, pe deplin înțeleasă de un spirit pătrunzător și erudit și care, pe deasupra, avea posibilitatea comparației cu alte țări și popoare, ca și pe aceea a interpretărilor de sinteză.

Formația constantinopolitană a prințului nu a făcut din el numai un cărturar, un oricît de meritos cărturar, în cel mai bun caz bizantinizant, și cu atât mai puțin un partizan politic și militar al Porții, în pofida simpatiiilor și a înalțelor prețuiri de care s-a bucurat în capitala otomană. Inteligența sa neobișnuită, luciditatea judecării, spiritul sistematic și ordinea faptelor cunoscute din cărți și din experiența directă, l-au condus la cu totul alte conoluții și, revenit la tronul tatălui său în 1700, acționează repede și ferm, cu o clarviziune pe care istoria mai îndepărtată avea s-o verifice, în scopul asigurării unei dezvoltări libere și prospere a țării. Or, fără înlăturarea amestecului turcesc, fără neatîrnarea reală, această măreață și legitimă aspirație nu se putea împlini. Atunci — alianța cu un despot luminat și puternic cum era Petru cel Mare el însuși dornic să impulsioneze evoluția cit mai rapidă a țării sale, în acord cu epoca, — se impunea ca o soluție salutară.

Tratatul încheiat cu acesta la Luțk la 2/13 aprilie 1711 era expresia acestui imperativ în fața căruia se afla Moldova, de altfel ca și celelalte țări române. A înțeles atît de profund un asemenea imperativ istoric și a acționa în sensul lui, așa cum a făcut-o Cantemir încheind tratatul din Luțk, probează, pe lîngă previziunea savantului, excepționalul său geniu diplomatic. Toate măsurile erau luate spre asigurarea celei mai depline independențe Moldovei, în integritatea granițelor ei, precum și o întărită suveranitate domnitorului, spre demna existență și prosperitate a locuitorilor. Din nefericire, sortiți au decis altfel. Dar noi să

ne îngăduim, un moment numai, să însoțim cu gîndul visul de mîrire și de independență al domnitorului-filozof, în ipoteza că oarba fatalitate de la Stănilești s-ar fi putut evita. Ideile savantului umanist ajută închipuirii noastre, făcîndu-ne să întrezărim saltul cu cel puțin un secol înainte în ce privește cultura, economia, educația, ponderea europeană a valorilor românești... Să mai îndrăznim a ne întreba cum ar fi fost istoria noastră fără fanariotism, — cu toate implicațiile și sechelele lui? Dar cei încă 12 ani de domnie, cel puțin, ai voievodului (1711—1723) — ce nu ne-ar fi putut aduce, ținînd seama de cunoașterea adîncă a realităților țării de către autorul opului *Descriptio Moldaviae*?

Sîntem de acord că personalitățile, oricît de ilustre, nu pot clinti istoria, dacă istoria însăși nu este pe cale să se clintescă. În cazul lui Dimitrie Cantemir, însă, reușita nu părea o utopie. Țările române se aflau la o răscruce cînd ele puteau apuca un drum mult mai favorabil unei organice dezvoltări. Șansele trebuiau, oricum, încercate, și au fost încercate grație unei personalități care, devansîndu-și epoca, era totuși un produs al ei, în sensul că asimilase tot ce ea zămislise mai nobil și mai generos pentru om. Toate elementele gîndirii și ale sensibilității omenesti trimiteau acum mai sus, încurajatoare transformări așa cum se întimpla în atîtea țări europene unde începuse a înflori luminismul. Să fi ignorat domnitorul riscurile acțiunii lui? Nu-i plauzibil, mai probabil este că și le-a asumat, convins că va învinge.

Gestul său a avut ceva dramatic. Credința aceasta neclintită în steaua sa și a poporului, în adevărul său și al istoriei, ca și acțiunea lui aproape febril întreprinsă, totuși cu solide temeiuri raționale, săvîrșită cu un curaj eroic și cu o admirabilă franchețe, rămîne, de aceea o pildă înaltă a patriotismului acestui învățat umanist.

Să adăugăm că, în anii exilului, Cantemir nu a încetat să se gîndească la țara sa și că, alcătuiind atîtea opere care l-au făcut renumit în toată lumea, el avea în vedere, în primul rînd, țara Moldovei, a cărui domnie dorea s-o recapete, spre împlinirea unei sacre misiuni. Portretul de care am amintit mai sus, făcut în exil, este și el o dovadă că sceptrul puterii nu putea fi lăsat.

Prețuit și chiar admirat de Leibniz, Byron, Voltaire sau de Petru cel Mare, ca și de atîtea minți luminate, învățați, și gînditori din Constantinopol, din Occident ca și din Rusia, chipul prințului dobîndește semnificația unui simbol plener al spiritualității românești de totdeauna.

Cutezanța sa, avea să verifice însă, în tragicele împrejurări ale momentului, cugetarea predecesorului său, cronicarul Miron Costin: „Nu-s vremile sub cîrma omului, ci bietul om sub vreme!”.

Despre limba și stilul operelor lui Cantemir

Studiul monografic al limbii și stilului lui Dimitrie Cantemir, mai ales studiul lor făcut comparativ cu limba și stilul scriitorilor anteriori lui și contemporani cu el, ridică probleme specifice dificile, a căror rezolvare pretinde cunoștințe filologice multilaterale, stăpînirea unei bune metode de lucru, capacitate de interpretare și de sinteză, numai astfel putînd fi surprinse specificul și rolul lor în evoluția limbii române literare vechi. În lucrarea **Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic**, Ștefan Giosu abordează cu competență problemele puse de limba și stilul operelor marelui cărturar moldovean și dovedește că posedă calitățile necesare unei asemenea întreprinderi. Conceput comparativ, avînd, deci, în vedere și limba scrisă din timpul lui Cantemir, studiul lui Șt. Giosu este o monografie temeinică, oferind un tablou complex al limbii române din secolul al XVII-lea și mai ales al limbii și stilului celor trei opere principale ale lui Cantemir scrise în limba română: **Divanul sau gilceava înțeleptului cu lumea sau giudețul trupului cu sufletul** (după ediția Virgil Căndea din 1961), **Istoria ieroglifică** (după ediția P. P. Panaitescu și I. Verdeș din 1965) și **Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor** (după ediția Gr. Tocilescu, din 1901; pentru ultimele două lucrări, au fost utilizate și fotocopii ale manuscriselor lui D. Cantemir).

Cartea lui Șt. Giosu este astfel structurată, încît să releve, îndeosebi, trei componente fundamentale ale limbii și stilului acestor trei opere: elementul arhaic, elementul popular și elementul savant (acesta, ultimul, fiind deosebit de important și de interesant în lexic și sintaxă, mai ales, deoarece reprezintă concretizarea programului de reformă a limbii noastre scrise, program care reprezenta, în concepția lui D. Cantemir, tendința ridicării limbii lui materne pînă la nivelul limbilor purtătoare de civilizație înaltă). Șt. Giosu observă, însă, cu dreptate, că „elementul savant nu-l exclude pe cel popular, ci dimpotrivă, îl completează” (p. 17), astfel că și elementul popular, ca și cel arhaic, i se acordă, în chip original și necesar, importanța cuvenită.

Mai întii, un capitol întins este consacrat **Preocupărilor lingvistice în opera lui Dimitrie Cantemir**. Aici, Ștefan Giosu relevă minuțios, apreciindu-le valoarea prin prizma datelor lingvistice recente, ideile de lingvistică generală ale lui Dimitrie Cantemir (originea limbajului, natura cuvîntului lexical), de etimologie, de toponimie, pe cele privitoare la originea limbii și poporului român (domnitorul moldovean arătîndu-se partizan al teoriei purismului etnic și lingvistic român și al teoriei continuității elementului roman în fosta provincie Dacia — cu argumente care, ulterior, au fost preluate de către reprezentanții Școlii Ardelene și de către unii istorici); sint relevate, totodată, argumentele lui D. Cantemir privind unitatea limbii române vorbite la nordul și sudul Dunării, precum și acelea, mai importante, pentru noi, astăzi, referitoare la reforma limbii române, adică la perfecționarea și îmbogățirea ei cu neologisme (imprumuturi, dar și formații interne) și cu unele construcții sintactice după model latin și oriental.

În continuare, Șt. Giosu, descrie minuțios, comparîndu-le, deseori, cu formele corespunzătoare de limbă din texte anterioare ori de astăzi, particularitățile fonetice, morfologice și lexicale ale limbii lui D. Cantemir, cu precizări privind vechimea și răspîndirea lor în epocă. În aceste capitole care reprezintă, de fapt, baza studiului său monografic, Șt. Giosu dovedește o cunoaștere subtilă a limbii române literare vechi, a istoriei limbii române și a dialectelor ei. Ni se pare demnă de subliniat, între altele, tendința lui Șt. Giosu de a surprinde constant utilizarea conștientă, de către D. Cantemir, a multor forme de limbă (hipercorecte, populare — prin renunțarea la unele forme regionale — ș.a.), care dovedește că în epoca veche exista conștiința necesității unei limbi scrise unitare, pe deasupra inerențelor diferențieri dialectale.

Probleme deosebit de dificile a ridicat identificarea arhaismelor, regionalismelor și elementelor populare, utilizate de D. Cantemir. Problema a fost rezolvată convingător, în general, în orice caz cu argumente credibile, de către Șt. Giosu.

În privința elementului savant, „D. Cantemir este un precursor al făuritorilor limbii române moderne”, deoarece tendința de a utiliza neologisme și calcuri sintactice și lexicale neologice a fost puternică în epoca modernă și a schimbat, sub raport cantitativ, mai ales, raportul din limba română veche dintre cuvintele de origini diferite. Justețea acestei concluzii este probată apoi și de faptul că destul de multe dintre neologismele a căror „împămîntenire” a fost încercată de către D. Cantemir au fost reîmprumutate, uneori chiar cu aceeași formă, în limba română contemporană.

Citeva cuvinte despre bibliografie și despre interpretări. Șt. Giosu are în vedere întreaga bibliografie lingvistică despre opera lui D. Cantemir. Aproape la fiecare pas, interpretările diferite ale aceluiași fapt de limbă sînt confruntate, iar în final se optează, argumentat, pentru una dintre ele (bineînțeles, cînd nu sînt propuse interpretări originale). Competența autorului monografiei este probată, în acest aspect al studiului său, în aceeași măsură ca și în cazul investițiilor și opiniilor personale. Ca atare, lucrarea este utilă, mai ales specialiștilor, și sub acest aspect. În sfîrșit, se poate vorbi și de completări posibile. Astfel, **umblu**, rezultat din **imblu**, se explică mult mai bine prin asimilație vocalică parțială regresivă, decît prin fonetică sintactică din **cu imblu** (p. 80); **pementesc**, **pementești** (p. 90) puteau avea, ca și **reu**, ris ș.a., corespondent fonetic în realitatea subdialectală nordică de acum trei sute de ani, precum astăzi o au în acea din sud-vestul Ardealului, și nu sînt, numai decît, forme hipercorecte; de asemenea, formele pronominale arhaice sînt mai numeroase, și la Cantemir, ca în toată limba veche românească, decît apar în lucrare; înșiruirile (altfel de caracteristice lui Dimitrie Cantemir) de nume și verbe (p. 288—289) ar fi putut constitui punctul de plecare pentru studiul sinonimiei lexicale din operele studiate, deoarece aceste înșiruiți sînt formate, cel mai adesea, din sinonime ale limbii ori măcar din sinonime contextuale; se poate aprecia că D. Cantemir a observat nu numai etimologia multiplă, fără însă a o teoretiza, ci și existența unui lexic internațional; în sfîrșit, se poate aprecia că stilul savant nu „predomină” totdeauna, ci uneori predominant este stilul popular (mai ales în **Istoria ieroglifică**).

Prin investigația amplă, prin interpretările minuțioase și prin subtilitatea argumentării, studiul lui Ștefan Giosu se înscrie în categoria lucrărilor importante de istorie a limbii române literare.

Petru ZUGUN

Armoniile „Istoriei ieroglifice”

Cantemir este primul nostru scriitor care se amuză și se descarcă rizind, imaginînd hiperbolic lumea epocii sale. Aceeași lume care, în pragul tinerității, îi urzurasă prea repede onoarea de a fi un principes în purpura. De aceea, prin bogăția fondului ei etic, **Istoria ieroglifică** ni se înfățișează ca un memoriu al propriei dreptăți, susținută pe toată înțelepciunea omenerii adunată în aforisme. Romanul epaventură este-tică a spiritului demat să răz-bune subiectiv orgoliul nemărginit al Inorogului înconjurat de aureola perfecțiunii.

Conținutul moral al textului este conștient sortit asimilării imediate și de aceea comunicat într-o formă armonioasă, scandabilă. În cea mai mare parte, cele 760 de sentenții sînt prelucrate în versuri, mizîndu-se pe aderența afectivă a cititorului, pe dispoziția lui de a pătrunde sensuri adînci, chiar și prin recitare, înlăunțit de frumusețea formei. Predispozițiile poetice ale lui Cantemir, evidente și în muzicalitatea frazei Divanului, nu se consumă numai în versificarea maximei. „Imaginația auditivă” (cum spunea Eliot despre Milton) se realizează la fiecare pagină și nu e nevoie decît de o scurtă inițiere pentru a o descoperi în lucrătura frazei întortocheate. Voit sau nu, se compensează ramișcația gramaticală dictată de spiritul erudit, obișnuit să epuizeze totul.

Proza narativă, ca element fundamental al structurii romanesti este contrapunctată de vers. Concentrarea lirică reflexivă nu este decît sporadică, dominantă fiind intenția tranzitivă a scriitorului vointar și comunicativ în dorința de a moraliza.

Ca autor laic, Miron Costin încerca organizarea poetică a limbii noastre în maniera clasicismului antic, în timp ce tumultuosul Cantemir, dornic de efect imediat, supune limba unor impulsuri poetice mult mai puțin organizate, cucerit de varietatea folclorului românesc. El nu teoretizează și nu se supune regulii prozodice rigide. Compozitorul sensibil trăiește armoniile folclorice în profunzimea muzicalității, ridicîndu-le, prin stilizare, la o valoare estetică foarte originală, de alură barocă, în măsura în care se insistă pe lungimi excesive.

Apelul la folclor nu are nimic ostentativ, întrucît genul acesta de poezie arată să fie parte integrantă a personalității lui scriitoricești, contribuind la valoarea intrinsecă a textului. Principele ne oferă numai o poză cu aparențe cosmopolite, în care nu se poate crede decît la modul superficial. Antologia de tip folcloric ce poate fi extrasă din **Istoria ieroglifică** pune în evidență esența scriitorului, organic legat de creația poetică populară ale cărei seve se ridică în el. Eruditul se odihnește și se desfată cu unduirea valorilor poeziei populare. Un studiu par lui mîme, bazat mai ales pe acest roman, ar respinge firese himericele genealogii exotice, puse ca un scut în fața denigratorilor săi în ordine socială. În replica dată lui Antioh, Voltaire parea să fi înțeles intenția ce le-a generat.

Evident, nu se poate neglija in-

terferența, între armoniile **Istoriei ieroglifice**, a unor elemente din melosul islamic învățat și exersat, sau lamentații cu parfum biblic. Inșă ele nu contrazic tonul fundamental, cadențele ritmice de extracție națională. Aflăm aici un fel cu totul particular de angajare novatoare a armoniilor folclorice într-o compoziție epică în proză.

Măsura scurtă, vioaie, cu meșteșugite schimbări de accent, îmbracă manifestări psihologice foarte diferite. Cantemir este capabil, prin substituie, să retrăiască autentic patosul lamentației populare, ca în replica Hamelonului forțat de împrejurare să mimeze jalea de a fi ieșit din grațiile Șoimului, acuzat că preferă prietenia proaspătă a Inorogului. Măsuri inegale alternează liber spre un vers mai lung, care marchează schimbarea ideii și trecerea la un alt sistem de construcție poetică. Schema enumerării metaforice în cascadă, din **Miorița**, ușor simplificată, se recunoaște fără dificultate.

Moldova era cîrmuită atunci de principele Cantemir... care reunea talentele grecilor vechi, știința literelor și a armelor”.

Voltaire

Ritmul folcloric al frazei lui Cantemir, fără să poată fi desprins de anumite determinante temperamentale, rezultă și din repetarea unei forme gramaticale la o anumită distanță: „Hamelonul, din nări pufnînd, / din cap tremurînd, / din mîini aruncînd, / cu picioarele ca dulăii turbați țărna împrăștiînd, / din gură aspumînd / și toată icoana vrăjmășii de la inimă în față și zugrăvînd...”. (II. p. 87). Versul tărgănat al unor cîntece introduse în cursul povestirii, oferă argumente întemeiate pentru inspirația din poezia cultă a lui Dosoftei, primul nostru poet care a volfificat folclorul în versificația unei opere sacre. Cîntecul imită nu numai intonația, dar și vocabularul poetic al mitropolitului, în forma lui simplă și ușor discursivă: „...Cel cu un corn, iute, mai iute la mînte, / Ale sale cere cu svinte cuvinte. / În curîndă vreme, după fulger, tunul / Rău îi va detuna, din mulți pîn la unul” (II, p. 96).

Calamburul, incantația folclorică, cîntecul de jale, bocetul, doina și mai ales blestemul sînt prelucrate cu un rar simț al formei.

Cu subtilitățile și sensurile multiple ale fondului, Cantemir nu poate rămîne în matca restrînsă a albiei populare și atunci preferă proza în ritmuri largi, cu vagi reminiscențe ale modelului folcloric, acoperite de ecouri ale unor structuri stilistice latine. Prin repetiție, creatoare de armonii în fond și în formă, fraza coboară pe treptele psihologiei umane pentru a explica afinitatea electivă: „Nevoieșia lucrurilor împlătoare între muritori îndăminarea au scornit, îndăminarea din cea înainte mărgătoare simbatie vine, simbatia fiica asă-

mănării ieste și din dragoste să naște, dragostea priința întemeiază și bunăvoința ține necurnată” (II, p. 147).

Lirismul versului apare acolo unde Inorogul e depășit înfrînt temporar de puterea intriganților. Criza sufletească a tînrului autor și disperarea captivității îl determină la o întoarcere spre sine, rătăcind într-o digresiune elegiacă de o intensitate lirică nebănuită. Proza ritmată a „harmoniei tinguioase” pare a urma o melodie biblică cu legănări de psalmi. Cauza exterioară a sfișietoarei tristeți rămîne fără importanță, accentul cade pe tumulul lăuntric amplificat cu fiecare treaptă a elegiei, încît ajunge să atingă întreg universul intrat în confuzie cataclismică, pentru că Inorogul a fost prins. Elaborarea pedantă, ieșită din indignarea eruditului, înăbușă uneori poezia, care apare din loc în loc cu expresii scilpitoare. Orgoliul ingenunchiat își caută consolarea, dictînd pornirea naturii în risipă, cu o forță demiurgică distrugătoare, imaginată ca într-un exorcism. Forma ritmată a cîntecului și blestemului folcloric îmbracă potrivit dezlănțuirea stihinică, cu inversiuni populare în construcția formei gramaticale și imperative sonore țignite din temperamentul nestăvilît al autorului. În invocația lirică el rostește cu ardoare mistică vraja ritmică a supunerii universului la semnul baghetei sale: „Plecatu-s-au cornul Inorogului, împiedicatu-s-au pașii celui iute, închisu-s-au cărările cele neîmblate, aflatu-s-au locurile cele necălate, în silfele întinse au cădzut, puterii vrăjmașului s-au vindut... Ce mîngăiere i-au rămas? Nici una. Ce prietin i să arată? Nici unul. Munți crăpați, copaci vă despicăți, pietri vă fărîmați! Asupra lucrului ce s-au făcut plîngă piatra cu izvoară, munții puhoate coboară, lăcașele Inorogului, pășunile, grădinele, cernească-să, pălească-să, vestedzească-să, nu înflorească, nu înverdzască, nici sa odrăsească și pre domnul lor cu jele, spre stăpînul lor negrele, suspinînd, tîguînd neîncetat să pomenească. Ochiuri de cucoară, voi limpedzi izvoară a izvoartă părășiți, și-n amar vă primeniți... Clătească-să ceritul, tremure pămîntul, aerul trăsnet, nuiții plesnet, potop de holbură, întumerec de negură vîntul să aducă. Soarele dinții să-și rătădze, luna, sîindu-se

să se rușinedze, stele nu scinteieze, nici Galatea să luminedze... Mute-se Arcticul, strămute-se Andratul, osia sferească în două să frîngă, toată iușorimea în chentru sămpingă, stihiiile toate tocmeia să-și piardză, orînduiala bună în veci nu mai vadză, toate îndărăpt și-n stînga să să-nvitejască, de jeale să să uluiască, de ciudă să mă amarvească și dreptatea Inorogului în veci povestească” (II, p. 136—139). Fragmentul fixează o stare de adi-că și revoltată tristețe.

Puternice note lirice (și mici compoziții versificate) se ascund și în povestea rivnitei Helge, fata de o tulburătoare frumusețe. Sentimentele tinerilor mistuiți de flacăra pasiunii puteau fi adevăruri psihologice proprii scriitorului. Sedus de „negri și mîngliși ochi”, de „roua tandafirilor care pe obrazul Helgei să deschidea”, se substituia cu frenzie suferințelor intense ale îndrăgostiților, „ca finiciți în focul lor murind și iarăși învîind”, visînd norocul de a-i cîștiga iubirea. Erosul excesiv își promitea în cazul eșecului săbii, cuțite și tot felul de otrăvi cumplite, cu un anume dramatism patetic de coloratură orientală. Că substituirea trăda o frenetică participare subiectivă o dovedește invocarea norocului, nedrept de u o fi hărăzit altuia pe Ana Dediu. Decepția erotică trezește ironia diragației despre cumpăna dezechilibrată a dreptății universale și absurdului hazardului, care pune cu-rua Afroditei pe „capul fără crieri” al Strufocamilei. Apropourile ingenioase exprimate în versuri cu echivoc slujesc defăimarea răzbu-nătoare. În arderile lăuntrice ale momentelor de înfrîngere erotică, bănuită aici ca o trăire personală, nu se depășește amploarea extraordinară a sentimentelor plingerii elegiace, mărturie pentru prioritatea ambițiilor politice. Talentul liric rămîne un element important al compoziției și o mare promisiune pentru ceea ce ar fi putut însemna Cantemir dedicat poeziei.

Elvira SOROHAN

Numele lui Dimitrie Cantemir era consacrat în lumea științei prin alegerea eruditului principe, la 11 iulie 1714, ca membru al Academiei berlineze.

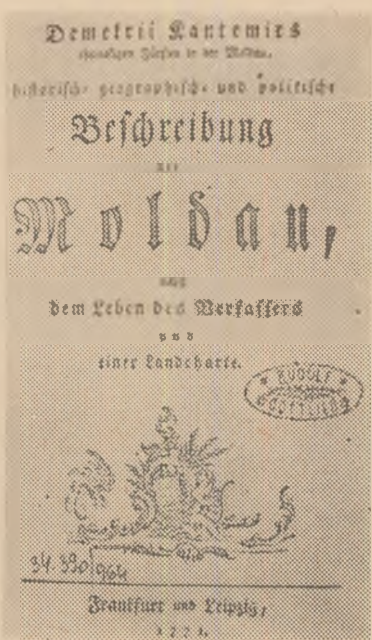
În acel început de secol al Luminilor, istoriei i se recunoscuse un eminent rol politic și disciplina ocupa un loc înalt între științele umanistice. Cunoașterea progresase în acest domeniu datorită mai ales ideii umaniste a autenticității. Călăuzită de luminile rațiunii, cercetarea înainta spre examinarea cauzelor reale ale faptelor, ceea ce conferea istoriei semnificație și valoare. Dimitrie Cantemir era în această direcție unul din precursorii curentului iluminist. În a sa Istorie a creșterii și descreșterii Curții Otomane el anticipa acele „corsi e ricorsi” ale lui Vico și, înaintea lui Montesquieu, își explica prin cauze morale grandioarea și decadența unui stat. Cu însuși de filosof al istoriei, manifeste și în prolegomenele Hronicului, istoricul aparținea umanismului în special prin caracterul analitic și critic al operei sale. Construind în spirit umanist, trecea accentul de pe înregistrarea faptelor pe examenul lor critic, în lumina unei rațiuni politice, — și de aici apărea semnificația lor patriotică, cheia de boltă a istoriografiei umaniste. Acumulările erudite, de material în vederea unei creații intelectuale și în acest plan valorile culturii, primate ca expresie a unei epoci istorice, își dobândeau întreaga semnificație și strălucire.

Aceste calități, proprii unui istoric umanist, sînt prezente la potența lor maximă în cartea scrisă, spre a satisface dorința colegilor de la Academie, în limba latină: Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae în anii 1715—1716.

Cartea oferă în succesiunea celor trei secțiuni, savant distribuite, o imagine a țării Moldovei „de demult și de astăzi”. În prima ei parte (geografică), omul de știință (și om al pămîntului nostru) trasează, în șapte capitole, conturul țării studiate ocupîndu-se de numele „cel vechi și cel de acum”, de hotarele ei „cele mai vechi și cele noi”, de clima, de apele, ținuturile și tirgurile Moldovei; apoi de munții și mineralele țării, de cîmpurile și pădurile ei, de bogățiile lor în animale sălbatice și domestice. Peste tot descrierea cuprinde, precis și metodic, detaliile geografiei fizice a Moldovei. În același timp, ea nu are nimic din stilul al unei lucrări geografice, ci păstrează toată prospețimea observației; astfel, se insistă asupra frumuseții rîurilor și a lacurilor pline cu pește, asupra aurului din apele de munte. Referințe mitologice colorează expunerea geografului în legătură cu Ceahlăul. Înima lui bate cu putere atunci cînd se referă la bogățiile minerale ale munților — sarea și silitra —, la bogățiile în grîne ale cîmpiilor și la pomii roditori, sau la Cotnari cu vin ce întrec în putere și Tokaiul. El mai laudă și „stejarul moldovenesc”, bun la construirea corăbiilor,

„Lucrările erudite ale preavestitului principe Dimitrie Cantemir nu își sînt necunoscute... Cu atît mai luminos începe să strălucească aleasa natură a virtuții cantemiriene, care, cu toate obstacolele turcești întîmpinate, a făcut să biruiască o prețuire atît de scumpă a neamului și a erudiției lui în așa măsură, încît credem că niciodată, nu vom putea premia îndestul sufletul unui atît de mare principe, vrednic să fie cinstit după moarte”

Elogiul învățatului grec Mihail Skendos Vanderbrch, 1727.

Ediția din 1771, în limba germană a volumului „Descrierea Moldovei”.

„DESCRIEREA MOLDOVEI”

frumoșii cai și albinele cu mierea și ceana lor parfumate. Cu vii amănunte descrie pădurile nesfîrșite și fauna rară din ele; cu privire la zîmbri, nu uită să menționeze că „a fost ales ca stemă a țării lui Dragoș”.

După ce perindă înaintea ochilor cititorului aceste magnifice imagini, istoricul trece, în partea a doua: politică (nouăsprezece capitole), la temele esențiale ale lucrării: felul de cîrmuire a Țării Moldovei, alegerea domnilor, clasele sociale, oastea moldovenească, divanul de judecată, veniturile vechi și „de acum” ale Moldovei, tributul și peșcheșurile plățile Porții, obiceiurile moldovenilor. Este o minunată împletire de referințe istorice și observații sociale și etnografice, — orientate de ideea contrastului între vechea strălucire a Moldovei și noaptea pe care stăpînirea otomană o așternuse treptat asupra țării. Mai presus de toată lauda îi apare Ștefan al V-lea cel Mare, apărătorul cel mai viteaz al patriei sale. Apoi n-a mai rămas decît „o umbră din vechea măreție”. Epoca de glorie s-a stins, după Cantemir, pe la mijlocul secolului al XV-lea, o dată cu dinastia ereditară a Mușatinilor. De atunci „tirania turcească apasă foarte greu Mol-

dova”. În spiritul istoriografiei renascentiste, gînditorul respinge orice formă a tiraniei și apără, în această perspectivă, ideea monarhiei ereditare, pe care el însuși voise s-o reinstaureze în Moldova. În același context ideologic, accente critice, unice în istoriografia noastră feudală, ținesc deopotrivă barbaria Semilunei și carențele politice și intelectuale ale boierimii: „Se întîlnesc adesea, printre boierii din rangul cel mai înalt, oameni plini de trufie, semeți, îndărătnici și care nu numai că nu se pricep cum să se descurce în trebile țării, dar le lipsesc și nărvurile bune și nu au deprimerea unei vieți cinstitute, la care nu se găsește nimic vrednic de laudă, decît ce e bun la unul și la altul, dăruit de fire (concepție naturistă, tipică epocii Renașterii), și la care nu s-a venit în ajutor cu nici un fel de învățatură din afară”. De aceea, i-ar socoti pe fărâni moldoveni „cei mai nenorociți din lume”, dacă nu i-ar scoate din sărăcie „rodnicia pămîntului și a recoltelor”. Cu simpatie și în același timp cu obiectivitate descrie „nărvurile” moldovenilor, lăudîndu-le ospitalitatea și veselie și criticînd — de la înălțimea științei sale universale — îndîrzenia pe care ei ar arăta-o învățaturii.

(„Cîtar și numele meșteșugurilor cele frumoase și ale științelor nu le sînt cunoscute”). Această descriere politică se încheie cu două capitole consacrate ceremoniiilor de nuntă și ritualurilor funebre, primate cu aceeași precizie a detaliilor, proprie observației științifice, dar și cu ochiul scriitorului, care le surprinde întreg farmecul poetic.

Partea a treia — „Despre cele bisericesti și ale învățaturii” (cinci capitole) — se referă la religia, „tagma bisericască”, limba și „litterele” moldovenilor. Capitolul despre religie se colorează adeseori cu descrieri de eresuri și datine păstrate de moldoveni în legătură cu vechi zeii ai pămîntului dacic, cum ar fi Zina, Drăgaica, Ursitele, Frumoasele, Sînzienele, Zburătorul, — izvoare fertile și nepuizabile ale folclorului nostru. Limba moldovenilor, arată învățatul umanist, derivă din latină și ea este comună muntenilor și transilvănenilor. „Osebit — atrage el atenția — mai trebuie să se ia aminte că în graiul moldovenilor se găsesc vorbe rămase pesemne din graiul cel vechi al dacilor”. Cu privire la literatură, Cantemir este de părere că românii au folosit litterele latine pînă în vremea lui Alexandru cel Bun, dar că, după conciliul de la Florența, ei le-au înlocuit cu cele slave. Este în această lucrare una din puținele erori de informație ale istoricului, explicabilă prin stadiul de atunci al disciplinei. Incîntă, în schimb, întinderea și calitatea erudiției cuprinse în cea mai completă scriere de acest tip din epoca veche. Descrierea avea un complement în harta alcătuită în același timp, dar tipărită în 1737, la Amsterdam. Originalul hărții, descoperit în 1923 de geograful Gh. Vilsan la Biblioteca Națională din Paris, cuprinde 978 de elemente (sate și ape), fixînd pentru posteritate imaginea vechii împărțiri a Moldovei în ținuturi, cu numele lor vechi. Este o realizare cartografică excepțională în epocă, depășind harta Țării Românești a stolnicului Constantin Cantacuzino, tipărită în 1700 la Padova.

Mai presus, totuși, de aspectele ei documentare, Descrierea Moldovei ilustrează capacitatea istoricului de a înfrunța din disparatele date o construcție unitară, impunătoare prin precizia și claritatea planului, expresie a gîndirii lui politice luminate de un incandescent patriotism. Operă de erudiție din sfera umanismului, cartea se înscrie lămurit printre valorile universale ale științei. Nu-i de mirare că pe zidul de piatră al Bibliotecii Sante Genevieve din Paris stă încrustat, alături de numele lui Platon, al lui Aristot, al lui Bacon și Descartes, numele lui Demetrius Cantemir. Este recunoașterea dimensiunii universale a gînditorului român.

M. MARDARE

Conștiința latinității și a dacismului

Preocuparea cărturarilor din secolele XVI și XVII pentru folosirea, în scris, în locul limbii slavone (utilizată mai înainte în biserică și cancelarii), a limbii înțelese de o întreagă comunitate etnică formează, de fapt, o problemă națională. Unitatea limbii noastre implică însăși unitatea națională a românilor, accentuată, deopotrivă, prin valorificarea insistentă a limbii populare și prin credința, exprimată atît de clar, a originii noastre latine.

Mai ales cronicarii, cărturari nutriți la izvoarele umanismului renascentist, vorbesc despre originea latină a limbii și a poporului român. Pentru afirmarea gîndirii critice românești importante sînt accentele polemice ale cărturarilor de după Grigore Ureche la adresa „basnei” scornite de Simion Dascălul, interpolatorul cronicii acestuia. În acest sens, conștiința latinității și a continuității noastre pe aceste locuri este exprimată cu toată limpezimea de Miron Costin, cronicarul care are deja o concepție asupra istoriei.

Letopisetele trebuie să „hie de învățatură”, altfel spus, „cu acie trecute vremi să pricepem cele viitoare”. Naratiunea istorică a lui Miron Costin se amestecă la tot pasul cu critica izvoarelor, simțul „direptății” adică al obiectivității, însoțindu-l pretutindeni: „eară dreptatea socotind, nu pociu scrie într-alt chip”. Aceeași hotărîre și spirit critic în cercnerea izvoarelor istorice și în afirmarea originii noastre latine le găsim de altfel și la învățatul Constantin Cantacuzino.

De o cristalizare, în forme superioare de cultură și creație, a gîndirii critice românești putem vorbi o dată cu Dimitrie Cantemir. Eruditul principe are într-un grad înalt conștiința unității de neam a românilor, iar ca filosof și moralist al istoriei încearcă să izoleze cîteva trăsături ale spiritualității noastre.

Dar Dimitrie Cantemir, profund cunoscător al izvoarelor istorice, n-a vorbit numai despre latinitatea limbii și a poporului român, apostrofînd „băsnuirea” lui Simion Dascălul. Savantul a intuit că trebuie să se acorde atenție și substratului autohton, adică elementului dacic.

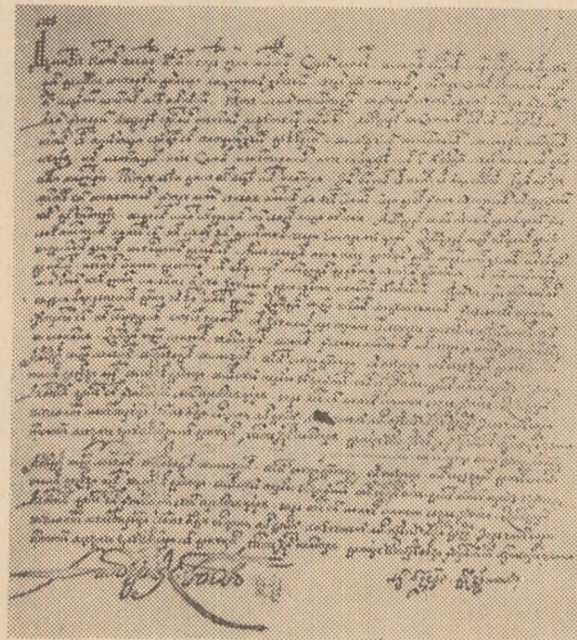
Pentru prima dată în cultura noastră Dimitrie Cantemir încearcă, în una din cărțile sale capitale, Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor, să reconstituie istoria dacilor, „crăia dachilor, cum s-au început și cum au fost mai dinainte decît a o supune romanii”, punînd la contribuție, în spirit științific, numeroase mărturii (istoricul, credea marele învățat, este obligat să arate „din ce jicniță a luat grăunțele ce împrăstie”).

Dimitrie Cantemir nu vorbește de o stîrpire totală a dacilor (acest neam viteaz a fost „risipit” și „istovit de tot”). Conștiința de a ne arăta noblețea, originea noastră dintr-un popor vestit, îl determină să afirme că din romani, „în toată lumea cu nume nemuritoriu vestiți”, „s-au început neamul nostru al românilor. Și Traian, marele împărat, iaste sădîtorul și răsădîtorul nostru. Romanii sunt buciuri vii Dachii noastre, și noi vlăstarele lor. De atunce pînă acum, printr-afite clătiri și mutări de vremi, nestîrpiți și nedezrădăcinați înverzînd, și dreaptă și adevărată roadă de slavă, și cinstea, și vitejia românească”.

Sforțarea de a iscodi fondul nostru original cunoaște un moment cu adevărat memorabil atunci cînd acest geniu universal intuiește, primul la noi, că în limba română sînt cuvinte de origine autohtonă. „Trebuie să se ia aminte — se spune în Descrierea Moldovei — că în graiul moldovenilor se găsesc vorbe (ca stejar, pădure, heleșteu, cărare, grăiesc, nemeresc etc.) rămase pesemne din graiul cel vechi al dacilor, fiindcă ele nu se cunosc în graiul latinesc și nici în graiul noroadelor migreșe”. Dimitrie Cantemir mai credea că și o seamă de tradiții, obiceiuri și cîntece populare (de ex. drăgaica, sînzienile, doina) se trag din cultul dacilor.

A trebuit să treacă multă vreme pînă cînd să se acorde intuițiilor lui Dimitrie Cantemir importanța pe care o meritau. Hasdeu este acela care le actualizează, cu alte posibilități investigative, vîzînd în eruditul principe un „istoric în toată puterea cuvîntului”, înzestrat cu un „pătrunzător geniu”.

Hasdeu dovedește că ideea moștenirii dace este o co-

Document semnat de Dimitrie Cantemir în timpul domniei sale.

ordonată esențială a istoriei noastre. Pentru el există un fenomen românesc într-un spațiu geografic și spiritual bine delimitat. Dacă învățatul principe a pus clar pentru prima dată, alături de latinitate, și problema moștenirii dace, Hasdeu a transformat-o într-un ideal militant ca să demonstreze vechimea noastră imemorială pe acest pămînt unde am rămas neclintii după „afite clătiri și mutări de vremi”, cum spunea profetic Dimitrie Cantemir.

Mihai DRĂGAN

MUZICOLOGUL

Cercetători din diferite domenii au precizat locul și importanța lui D. Cantemir în ansamblul dezvoltării culturii noastre și a culturii universale. Umanist cu preocupări multilaterale, abordând teme importante, esențiale uneori, privind istoria, geografia, etnografia, organizarea administrativă și militară, el este, totodată, un scriitor și un muzician de talent. Este, prin viața și activitatea sa — cum sublinia elocvent G. Călinescu — un om de Renaștere. O personalitate apreciată pentru ținuta științifică și profunzimea gândirii sale, pentru talentul său artistic, dar și pentru ardoarea patriotică cu care s-a aplecat asupra trecutului poporului nostru și a culturii sale spirituale. Mai ales în această direcție, citeva din lucrările sale sînt temeinice începuturi: „Descriptio Moldaviae”, „Hronicul vechimii româno-vlahilor”, „Divanul”, Istoria ieroglifică — pentru care, pe drept cuvînt, a fost considerat, încă din timpul vieții, drept un savant român de renume european. Cronicarii moldoveni ai vremii scriau despre prețuirea de care se bucura D. Cantemir la Constantinopol („Fiind el om isteț, și știind și carte turcească bine, se vestise acum în tot Țarigradul numele lui...” — notează Nicolae Costin) și nu mult după moartea prințului moldav, numele său începe să fie menționat în monografiile, dicționarele și enciclopediile. În acest sens, merită a fi citată una din primele referiri asupra activității lui D. Cantemir făcută de Giannbatista Toderini „care pe la anul 1781 trăia în Constantinopol” (T. T. Burada), apoi, scurta schiță biografică a lui F. J. Fétis din *Biographie universelle des musiciens...* pentru ca în secolul nostru, mențiunile despre activitatea savantului român să fie prezente în mai toate enciclopediile (de ex.: „Enciclopedia italiana” din 1930 sau „Enciclopedia della musica” — Ricordi, 1963, în care este considerat „om de litere, teoretician și compozitor”).

O apreciere deosebită se acordă preocupărilor muzicale ale lui D. Cantemir. În viața muzicală de la Constantinopol este cunoscut ca unul din cei mai valoroși interpreți ai muzicii turcești („...așa știa zice de bine din tambură, cît nici un țarigrădean nu putea zice bine ca dînsul” — scria Ion Neculce), iar în epoca modernă, muzicologia turcă, se referă la activitatea lui *Kantemiroglu* ca la aceea a unui artist de geniu. Sînt, credem, grăitoare cuvintele muzicologului *Sadettin Bey* care subliniind că istorografia muzicală otomană nu poate trece cu vederea „marele nume al lui Cantemir”, precizează: „Frumusețea și forța operelor care ne-au rămas de la el sînt izbitoare. Lui îi datorăm o culegere de notație alfabetică... și un tratat conținînd întreaga teorie muzicală turcă a vremii”.

La noi, primul om de știință care studiază temeinic activitatea teoretică și practică, din domeniul culturii muzicale, a lui D. Cantemir, a fost T. T. Burada. Studiul său „Serierile muzicale ale lui Dimitrie Cantemir” este fundamental și, în prezent, unic, prin lărga documentare și documentele muzicale puse în circulație. Pornind de la acest studiu, G. Breazu — încearcă — și într-un fel reușește — să demonstreze că o formulă melodică din opera „Răpirea din Serai” de Mozart, a fost inspirată din melodia „dansului dervișilor, compusă de însuși Dimitrie Cantemir, folosind motive populare moldovenesti” (G. Breazu — „La bicentenarul nașterii lui Mozart”). Un aport însemnat, în domeniul cercetării patrimoniului muzical, aduce și Gheorghe Ciobanu, care descoperă un cîntec de D. Cantemir într-o colecție a lui A. Pann, iar recent, V. Cosma face interesante observații cu privire la educația muzicală primită la Iași, sub îndrumarea lui Ieremia Cacavelos, de viitorul savant și artist. Fără a aduce argumente detaliate, subliniem faptul că D. Cantemir a fost un muzician multilateral. A cunoscut bine cîntecele, jocurile și obiceiurile poporului nostru (și este normal, dacă ne gîndim că tatăl său, Constantin Cantemir cînta deseori din caval); a fost unul dintre reprezentanții de seamă ai culturii muzicale turce și, totodată, un bun cunoscător al culturii muzicale bizantine și europene. Dar, mai presus de toate, trebuie să menționăm interesul marelui savant și artist pentru folclorul muzical românesc, pentru aspectele de viață muzicală din țara noastră. Fie că scrie despre

Dimitrie Cantemir este Lorenzo di Medici al nostru.

G. Călinescu

ceremonialul curții domnești sau despre obiceiurile poporului, D. Cantemir nu neglijează aspectele muzicale, apreciază cîntecul și jocul popular moldovenesc, face observații asupra originii și semnificațiilor bocetului sau colindului.

Cea mai importantă lucrare, în acest sens, rămîne „Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae” („Descrierea statului vechi și contemporan al Moldovei”), comandată de Academia din Berlin și terminată în anul 1716, în care — cum bine remarcă G. Breazu, pasionat cercetător al trecutului muzicii noastre — „studiul muzicii românești își are începuturile”. Desigur, sînt prețioase informațiile despre muzica ce însoțea ceremoniile curții domnitorului sau ale boierilor. Ne interesează semnalarea prezenței constante a muzicii, fie că este vorba de muzica populară întîlnită la ospete sau la nunți („Cînd se hotărăște nunta... aduc lăutarii din locul acela, care mai întotdeauna sînt țigani, și se ospătează în casă în cîntările din gură și din instrumente ale acestora”), fie că este vorba de muzica bizantină sau de muzica turcească („Cînd domnul începe să mă-

nînce, se slobozesc tunurile, iar muzica turcească și cea creștinească pornesc să cînte...” sau, în biserică — „În colțul din dreapta al stranei sînt cîntăreții moldoveni, în cel din stînga cîntăreții greci, care cîntă, cu schimb, cîntările bisericești în amîndouă limbile”). De asemenea, nu este surprinzătoare — dacă ne gîndim că D. Cantemir a fost un renumit interpret la tambură și nai — înțelegerea expresivității timbrale a instrumentelor (remarcă, de exemplu, că la îngroparea domnului, întregul alai „se încheie cu o muzică de oaste, în care sînt amestecate tobe, care, cu sunetul lor înăbușit, dau un cîntec de jale...”). Observațiile, aprecierile judicioase pe care le face asupra cîntecului și jocului popular, sînt, însă, cele mai importante.

Amintind sursele ancestrale ale unor obiceiuri, le descrie cu un adevărat dar literar și face aprecieri asupra muzicii care le însoțește. Bunăoară: *Drăgaica*... „prin ea o înțeleg pe Ceres. Căci în acea vreme a anului cînd încep să se coacă seminăturile, toate fetele țăranilor din satele învecinate se adună și o aleg pe cea mai frumoasă dintre ele, căreia îi dau numele de *Drăgaica*... aceasta împodobită... se întoarce de la cîmp spre casă cu miinile întinse și cu basmalele fluturînd în vînt, de parcă ar zbura, și cutreeră toate satele din care s-a adunat lume s-o petreacă cîntînd și jucînd laolaltă cu toate tovarășele ei de joc, care o numesc foarte des soră și mai-marea lor *în cîntecele alcătuite cu destulă iscusință*” (s.n.) *Paparuda* — după ce descrie momentul și felul obiceiului scrie: „Toate celelalte copile și copiii de aceeași vîrstă o urmează și se duc jucînd și cîntînd prin împrejurimi: amîntește, apoi, *Bocetul* pe care, la sfîrșitul secolului al XIX-lea abia, îl va studia și impune în cîmpul cercetării folclorice T. T. Burada („Cei bogați — scrie Cantemir — năimesc bocitoare, care știu felurite cîntece de jale, în care arată ucăloșia și deșărtăciunea vieții...”). Cît privește dansurile românești, Cantemir observă și descrie, face aprecieri și compară cu dansurile altor popoare. Iată: „Jocurile — scrie el — sînt la moldoveni cu totul altfel decît la celelalte neamuri. Ei nu joacă doi sau patru inși laolaltă, ca la franțuzi și leși, ci mai mulți roată sau într-un șir lung... Cînd se prind unul pe altul de mină și joacă roată, mergînd de la dreapta spre stînga cu aceeași pași potrivii, atunci zic că joacă *hora*... Și cum, în copilăriile, la Săliște, a avut ocazia să cunoască dansurile populare, nu le uită vigoarea și varietatea ritmico-melodică și coregrafică. Le descrie, cum am văzut și mai sus, cuvinte de o deosebită prețuire avînd pentru *jocul călușarilor* (călucerii) pe care îl consideră o continuare a unui vechi obicei, observînd că „au peste o sută de cîntece diferite și jocuri compuse pentru ele, unele așa de meșteșugite, încît, cînd joacă, abia dacă ating pămîntul și parcă zboară în aer”.

Chiar și din aceste sumare mențiuni, se poate constata că Dimitrie Cantemir nu-și propune să cerceteze și să descrie multitudinea aspectelor muzicale ale societății românești. Dar, grija cu care se apropie de practicile populare, considerațiile comparative (mai ales în cazul jocurilor moldovene) și încercările — chiar dacă timide — de sistematizare a fenomenelor spirituale la care se referă, îl impun ca pe un autentic om de știință al epocii sale și precursor al cercetărilor de astăzi.

Mihai COZMEI

IPOSTAZE PORTRETISTICE ALE PALATINULUI

Surprinde la Dimitrie Cantemir neasemănarea fizică dintre portretele care îl reprezintă fie beizadea, fie domn al Moldovei și binecunoscuta stampă de epocă executată după scurta-i domnie, după cum e interesantă evoluția prezentării lui în iconografie. De pildă, portretul de tinăr aflat în muzeul orașului Rouen și atribuit de N. Iorga lui Cantemir, îl prezintă costumat după moda turcească, dar cu unele concesii apusene. După acest portret a fost executată o variantă, cea utilizată pe coperta volumului „Despre Dimitrie Cantemir” apărut în 1926 la „Viața Românească” și în care tinărul cărturar apare cu un început de mustață, parcă spre a prevesti chipul de mai târziu al domnitorului, cu barbă plină, mustață haiducească și plete libere. E un portret ce exprimă energie, spre deosebire de cel rămas în frescă al tatălui

său Constantin care poartă barbă mare, albă, de bunic și obraz plin de om tîhitor al bunătăților vieții.

Deși ascet al bibliotecii, în portretul de domnitor Dimitrie Cantemir ne apare dirz, un adevărat „palatin” încruntat, semnînd ca atitudine cu Ioan Vodă cel Cumplit pe cînd în desenul executat de Gh. Asachi și dedicat vizitei lui Petru cel Mare la Iași, aduce la trufe cu Mihai Viteazu și la îmbrăcăminte cu Vasile Lupu. E cert, deci, că se purta cu barbă rotunjită după obiceiul timpului și că era un om hotărît. A fost rău?

Ion Neculce, care l-a cunoscut atît de bine, scrie în *Letopiseș*: „Și atunci dinții era boierii griji de numele lui Dumitrașcu-vodă din tinerețe, cînd era beizadă, la domnia lui frăține-său, lui Antiohie vodă. Că era atunci nerăbdătoriu și mînios, zlobiv (rău N.A.) la be-

ție și-i ieșiră numele de om rău. Iar acmu, viind cu domnia, nu știu, să-și piardă numele cel rău; au doară mai în vîrstă venisă, au doară chivernisă viața lui, unde nu era pace? Că așa se arăta de bun și de blind! Tuturor ușe deschisă și nemăreață, de vorovie cu toți copiii”.

Posteritatea îl cunoaște mai bine în chip de soldat—cărturar, așa cum apare în acea stampă de epocă multiplicată în toate manualele: ras, cu perucă după moda franțuzească, în armură de luptător dar stînd între cărți, adevărat voierod și savant. De astă dată, are o înfățișare blindă, luminoasă, cu privire deschisă și hărbie energetică. Cine-i autorul acestui portret? În orice caz, lui îi sînt tributare toate reprezentările de mai târziu ale marelui voievod cărturar, fie că e vorba de statuia lui V. Dimitriu-Birlad din galeria domnitorilor (Biblioteca Universitară Iași) sau de busturi recente, semnate de Iftimie Birleanu și Vladimir Florea, așezate la Iași, Dimitriu-Birlad l-a imaginat în picioare, sprijinit în scutul cu stema Moldovei, dar ținînd o carte sub braț. De menționat că stema este simplificată față de cea originală, așa cum ea a fost desenată chiar de Cantemir și reprodușă pe coperta ediției din 1825 a „Hronicului Romano-Moldo-Vlahilor”.

Deci acesta e echipul său cel intrat în conștiința publică sub cele mai variate forme. Asachi însă nu l-a văzut altfel decît ca domnitor, pe cînd stampa de epocă respectivă e dedicată prințului exilat.

Interesant ni se pare faptul că în afară de savant, istoric, geograf și filozof; în afară de literat și muzician, Dimitrie Cantemir a fost și un bun cartograf (vezi „Cronica” nr. 9, 1973 și numărul de față) și — ceea ce nu s-a relevat încă — un bun caligraf și desenator. Deci, cu adevărat „l-au iubit muzeele, l-au prețuit oamenii învățați, l-au cinstit împărații” (Mihail Schendo, cărturar grec). Astfel el își caligrafiază cu meșteșug titlurile cărților, își înfloreste manuscrisele cu timplice desenate în motive florale după simetrie de influență orientală pentru deschiderea capitolelor și realizează majuscule minufios desenate (Istoria ieroglifică). Mai mult, se îngrijește și de estetica tiparului, realizînd ornamente de pagină (che-

nare) din material tipo și desenează stema Moldovei încadrată de însemnele astrologice pentru a fi săpată în lemn.

Încurajat de succes, trece la gravura propriu-zisă, ilustrîndu-și singur „Divanul sau gilceava înțeleptului cu lumea” (Iași, 1698). Sînt desene executate cu linie sigură, cu precizie redare a caracterelor și o simbolistică interesantă, exprimînd mai mult decît textul. Bineînțeles, că descînd din tradiția bizantină ca atitudine și includere în cadrul ogival, dar din gestică personajelor răzbate un aer laic ce e departe de înțepenitul heratism religios. De altfel nu o dată lucrările lui Cantemir, bineînțeles cele literare, au fost comparate cu cele franțuzeze.

De asemenea, pentru lucrarea „Ioanis Baptistae van Helmont, physices universalis doctrina” el realizează portrete și compoziții ilustratoare ale fenomenelor fizice, concretizînd cu mult realism ideile abstracte. E cert că avem de-a face cu un creion versat, mesager al unei imaginații comandate de cunoștințe temeinice, deosebit de avansate pentru epoca respectivă.

Revenind la prezentarea portretistică a lui Cantemir, ne amintim că publicistul francez Moreau de Brassez ni-l descrie astfel: „Acest domnitor era un om mic de statură, cu trupul șlefuit în chip delicat, bărbat frumos, grav, și cu o înfățișare așa de plăcută cum n-am văzut niciodată în viața mea”. Stampa, se pare, că nu-și trădează modelul. Să fie un autportret? S-ar părea că e opera unui profesionist cu rutină și căruia modelul i-a pozat îndelungat iar nu exercițiul unui diletant. În orice caz, desigur că lui Cantemir i-a plăcut, de vreme ce a pus-o în circulație largă. Îl reprezintă, în adevăr?

Poate că în privința aceasta dreptatea e de partea lui Lucian Blaga: „dacă mi s-ar cere să caracterizez prin antipatie și în chip fabulos figura lui Dimitrie Cantemir, nu aș alege ca simbol nici îngerul din alte țărîmuri, nici leul, nici vulturul din lumea noastră, ci o ființă pe jumătate reală, pe jumătate de poveste și legendă: unicornul. Simbolul ar fi desigur cel mai potrivit să lege la un loc contururile pămîntești și cele nepămîntești ale apariției sale”.

Aurel LEON

Istoriografia noastră de pînă la Cantemir se ocupase și ea de problema romanității noastre, fără a o aprofunda. Grigore Ureche în două paragrafe din Letopisețul său conchisese despre toți românii din nordul Dunării că „de la Rîm ne tragem“. Miron Costin în „De neamul moldovenilor...“ de asemenea demonstrase romanitatea noastră folosind variate argumente. Stolnicul C. Cantacuzino, de asemenea, își edificase cititorii cu privire la originea etnică comună cu plasticia expresiei „că toți acesteia (moldoveni, valahi și maramureșeni) de la o fîntînă au izvorit și cură“. Nici unul dintre ei însă, nu merse cu abordarea problemei continuității elementelor romanizate, în locurile unde fuseseră aduse, pînă la formarea statelor feudale românești. Din scrierile lor cunoaștem Istoria continuității doar pînă la venirea hunilor în centrul Europei (sub Atila). Cantemir este cel dintîi care se ocupă de continuitatea elementului romanic în nordul Dunării de la Traian pînă la 1274, socotit de el anul întemeierii statelor feudale românești.

Problema continuității este pusă de Cantemir incidental în Descrierea Moldovei și profund în Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor.

În primul paragraf al părții I din Descrierea Moldovei, Cantemir stăruie mai mult asupra romanității pure a poporului nostru, afirmînd că dacii au fost distruși în timpul războaielor purtate în Dacia, românii fiind numai urmașii coloniștilor romani. În privința continuității, el arată că în perioada năvălirii popoarelor barbare, românii s-au retras în munți unde au stat pînă ce aceste popoare s-au deplasat în alte părți. Atunci românii s-au reintors în locurile de unde au plecat.

Cartea în care se studiază amănunțit romanitatea noastră este Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor. Ea este raranta dezvoltată a formei intitulată Historia moldo-vlachica.

În precuvîntarea Hronicului, Cantemir explică împrejurările care l-au determinat să alcătuiască noua scriere. După terminarea variantei latinești, menită să lămurească pe învățații din cadrul Academiei de științe din Berlin asupra celor două țări românești, Cantemir ne spune, în Precuvîntarea Hronicului, că a simțit datoria să-și transpună lucrarea și în limba română, spre a putea cunoaște și ai săi problema originii noastre romane și a continuității pe aceste locuri neînterupt de la Traian pînă în prezent. Apreciind în perspectiva timpului valoarea educativă a cunoașterii trecutului, Cantemir îi sfătuiește — în finalul Precuvîntării — pe cei ce i-ar citi cartea „să rîvnească la bărbăția strămoșilor și să se gîndească la faptul că precum o dată erau bărbați care s-au jertfit pentru țară, așa și acum să se găsească alții care să facă întocmai ca aceia, decît să trăiască în umilință“.

Hronicul cuprinde două părți bine legate între ele. În partea I, intitulată Prolegomena, tratează trei probleme

fundamentale. Se ocupă de istoria dacilor, de aceea a romanilor, iar în partea a treia discută critic părerile greșite referitoare la formarea poporului român. Aceste probleme aveau rostul să anticipa pe ideile centrale ale Hronicului și să pregătească înțelegerea lor. După Prolegomenă urmează Hronicul propriu-zis în care deapănă evenimentele istorice în ordinea desfășurării lor începînd cu războaiele lui Traian și Decebal și terminînd cu întemeierea statelor feudale românești, eveniment pe care el îl pune la anul 1274.

Înainte însă de expunerea acestor fapte, Cantemir precizează câteva principii pe care le va avea drept criterii în comentarea faptelor. Două dintre ele sînt fundamentale: 1. „Tăcerea, nici pune, nici adaugă lucrul; iar zisa, îl și pune și-l și ridică“. 2. „Tăcerea după zisă, adevărește zisa“. Aplicate la problema continuității elementului romanic în Dacia ele trebuie înțelese în felul următor. 1. Tăcerea istoricilor despre e-

chime — cînd locuitorii ei se aflau în fața unor invazii târâști. În asemenea situații, domnitorii porunceau retragerea locuitorilor înspre munți sau în păduri. Cînd nu mai era nici un pericol, reveneau la locurile lor. Tot așa socotește că s-au petrecut lucrurile și cu populațiile romanizate nord-dunărene. „Unii s-au retras pentru un timp din fața barbarilor apoi s-au întors înapoi; alții au rămas pe loc, apărîndu-și casele, vîile, țarinile, orașele și cetățile“, că „dulce este dragostea moșii“.

În Hronic se face prima sinteză a istoriei românilor stăruind asupra colonizării întregii părți nord-dunărene. De asemenea, tot aici se argumentează pentru prima dată continuitatea elementului romanic în Dacia pe tot parcursul timpului de la primul descălecat pînă la al doilea. Este adevărat însă că D. Cantemir nu vede această continuitate numai ca o conviețuire peste secole a populațiilor romanizate în Dacia, în luptă continuă cu greutățile vieții, ci el susține și continuitatea politică a românilor — un stat românesc unitar — din care s-au despărțit mai tîrziu — în 1274 — statele de sine stătătoare: Moldova, Țara Românească și Ardealul. Istoria contemporană n-a preluat de la Cantemir nici ideea că românii n-au conviețuit cu barbarii nici pe aceea a continuității politice în nordul Dunării după retragerea aureliană. De asemenea, a fost respinsă și ideea purității romane, adică contestarea elementului dacic în componența noastră etnică. Romanitatea noastră nu este un fapt de rasă, ci unul de cultură. Coloniștii veniți în Dacia, de asemenea, nu veneau numai din Italia, ci din toate părțile romanizate ale imperiului.

Hronicul lui Dimitrie Cantemir n-a ajuns să fie cunoscut Europei ca alte cărți ale sale. Istoriografia imperiului habsburgic nu știau că teoriile lor cu privire la românii din Transilvania fuseseră infirmate cu mult înainte de emiterea lor. Ei nu știau că un istoric de renume european statornicise cu argumente puternice teoria continuității noastre pe vechile locuri ale coloniștilor lui Traian.

Hronicul este cartea care a dăruit un orizont larg cititorva generații care și-au adus o contribuție substanțială la clădirea României moderne. Influența sa se întinde pe o perioadă istorică largă începînd cu Școala Ardeleană, continuînd cu generația 48-istă și sfîrșind cu generațiile care au luptat pentru făurirea unității românești la 1859 și 1918.

Prin această operă s-a demonstrat cu argumente de necontestat nu numai că „de la Rîm ne tragem“, dar și că în vijorîna veacurilor am rămas „înșiși și nesmulți“ din aceste locuri și ca un corolar al acestor virtuți am creat o cultură cu specific romanic cu care s-ar mîndri și exilatul poet de la Tomis, în ai cărui ascendenți ne recunoaștem cu toată ființa noastră.

I. D. LAUDAT

„ISTORIA IEROGLIFICĂ“ pe scenă

„Inorogul“

„Munți crăpați / Copaci, vă despicați! / Pietre că fărîmați! / Asupra lucrului ce s-a făcut plîngă piatră cu izvoară / Munții puhoai coboară / Lăcașele Inorogului, pășunile, grădinile, cernească-se / Pălească-se / Vestejească-se / Nu înflorească, nu inverzească / Nici să odrăslească. / Și pre domnul lor cu jale / Pre stăpînul lor negreale / Suspinînd / Tînguind / Neîncetaț să-l pomenească“.

Versul curge cînd în stih de baladă populară, cînd arghezian răsucit a blestem, cînd blagian întors spre gîndul închis în el ca nisipul în clepsidră. Ascultînd versiunea scenică realizată de Cătălina Buzoianu și Mircea Filip întrevezi mai limpede amploarea acestui prim roman alegoric din literatura noastră și descifrezi sensurile lui social-politice. Epoca istorică inclusă nu are un rol anume, importantă e atitudinea satirică a autorului și concepția sa despre evenimente. Recurgînd formal la mijloacele fabulei (formal intrucit personajele se autodefinesc) Cantemir poate vorbi liber „despre lăcomia și lipsa de scrupule a întregii pături a marii boierimi, despre a-suprirea țărănilor și despre setea de libertate a acestora; și pe de altă parte, despre corupția cumplită care domnea în imperiul Otoman, precum și despre exploatarea sîngeroasă exercitată de turcii asupra țărîlor române“ (P.P. Panaitescu — Dimitrie Cantemir — Viața și opera — 1958).

Transpunerea scenică accentuează verva satirică, intrucit genul în sine atrage dinamica faptelor de viață, pretinde acțiune. Or, desfășurarea la timpul prezent a întâmplărilor, solicitarea spectatorului ca martor ocular la fabulațiile, sporește virulența înfierării și tocmai spre a lăsa liberă biciuirea moravurilor și năravurilor, regia s-a mulțumit a sugera doar haina travestiului prin câteva elemente formale ce conduc la învelișul de subterfugiu, prea transparent spre a ascunde adevărată identitate a personajelor. În felul acesta replica are o forță nedisimulată, ea lovind direct ca o sabie, desigur cu totul altfel decît în curgerea epică. E cel mai nimerit procedeu de prezentare contemporană a operei lui Cantemir, acum cînd nici un pericol nu mai obligă la transpunerea acțiunii în lumea animalelor. Referirea la inorog, corb, cameleon și celelalte e doar o formă de paralelism pentru a zugrăvi mai dur caracterele eroilor.

Inspirîndu-se din literatura populară de epocă, împrumutînd umorul, fantezia și adeseori lirismul grav al țărănilor moldoveani, Cantemir ne-a lăsat o satiră de o ascuțime deosebită, totuși condusă de o dramă filosofică: valoarea cunoașterii prin proprie experiență. Prin haina sa literară, „Istoria ieroglifică“ se constituie ca o avangardă a literaturii noastre culte, o piatră de hotăr în evoluția culturală și un omagiu adus producției populare solicitate pentru prima dată a îmbrăca haină de săr-bătoare.

Dramatismul situațiilor prin care trece Inorogul naște simpatia sălii pentru nefericitul fecior de

domn ostatic la Constantinopol, mai ales că fără să vrem ne ducem cu gîndul la cele ce vor urma deci voievod care își sacrifică tronul crezînd că-și scapă patria din jugul otoman și apoi pribeagul chinat de nostalgia Moldovei, pe care o va descrie de la distanță. Astfel balada celui pus zălog capătă o rezonanță deosebită: „Plecătu-s-au cornul Inorogului / Impiedicatu-s-au pașii celui iute / Inchisu-s-au cărările cele neumblate / Aflatu-s-au locurile cele necălcate. / În silfele întinse au căzut / Puterii vrăjmasului s-au vîndut“. Iar imprecățiile împrumutate din blestemul popular: „Clătească-se cerul / Tremure pămîntul / aerul trăsnet / nourii plesnet / potop de holbură / întuneric de negură / vîntul aducă“. transmit textului o vigoare de trăire autentică.

★

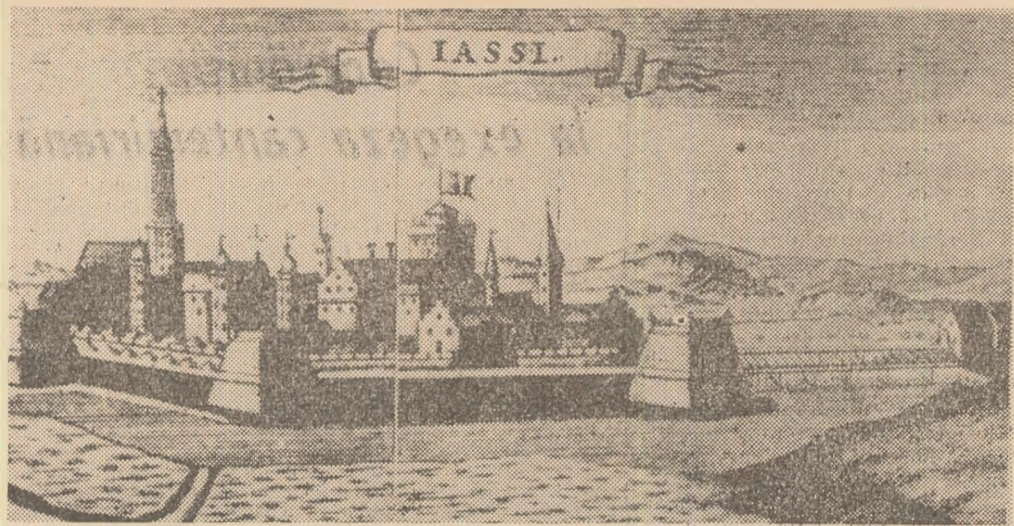
Autor, regizor al spectacolului și interpret e însuși Cantemir, întregindu-și fabula cu pasagi din „Descrierea Moldovei“ și „Istoria imperiului otoman“ tocmai spre a se autodefini ca personalitate și a-și clarifica poziția politică. Grupul poporului (trei femei și doi bărbați) preiau de la autor conducerea firului epic, personificînd totodată cosmosul în care se petrec evenimentele. Acest grup are o contribuție primordială la „răscoala albinelor“, momentul culminant al spectacolului.

Cele trei personaje principale, deci Cantemir, Brîncoveanu și Cantacuzino, apar și ca prezențe omenești în cadrul istoric respectiv, tocmai spre a desmînti alegoria și a da sens precis satirei social-politice.

Spectacolul, pe care îl realizează Cătălina Buzoianu, în decoruri și costume semnate de Mihai Mădescu, nu pierde nici o clipă firul sensului filosofic și ideile politice vehiculate în carte, ca de pildă luptele intestinale dintre taberele boierești, fraternizarea moldovenilor cu muntenii în momentele grele, relațiile cu marile puteri și ideea unirii celor două principate. E o frescă istorică bine legată, de un dramatism viu, susținută de întregul ansamblu al Teatrului Național ieșean între care Șt. Dănculescu, Teofil Vălcu, Al. Blehan, Sergiu Tudose, Papil Panduru, Marcel Finchelescu și prilejuind debutul a doi tineri absolvenți (Florin Mircea și Geo Costiniu).

Muzica lui V. Spătăreanu inspirată din creația lui Cantemir și din folclor contribuie la crearea atmosferei. Se profilează deci, un spectacol de mare rezistență și curciorare ample — un adevărat spectacol Cantemir.

A. Ln.

Iași în 1689

FILOSOFUL UMANIST

Ernest STERE

Personalitate complexă, una dintre cele mai vaste inteligențe din istoria tuturor timpurilor, Dimitrie Cantemir, a fost o figură strălucită, cea mai reprezentativă a dezvoltării noastre culturale din epoca feudală. Atât pe tărîmul istoriei, citi și pe acela al activității filosofice, a reușit să imbine, într-o operă dintre cele mai impresionante, informarea erudită cu calitățile unui excepțional spirit creator, o neîntrecută capacitate de asimilare a valorilor de cultură, cu darul sintezei creatoare, deschizătoare de noi orizonturi. Prin orientarea preocupărilor fundamentale, puse în slujba ridicării neamului său, istoricul umanist se înserează în tradiția marilor cronicari, pe care o continuă însă cu mijloace superioare, fixînd astfel începuturile istoriografiei noastre științifice. Dar cărturarul de faimă europeană era dublat și de un gânditor remarcabil, primul autor român de scrieri filosofice, a căror apariție a marcat, la rîndul ei, începuturile filosofiei românești. În evoluția intelectuală a lui D. Cantemir interesul filosofic apare ca o constantă, precedînd chiar, în ordinea apariției, pe acela științific, care se va afirma cu atîta strălucire în activitatea istoricului de mai târziu. Astfel, dintre primele lucrări ale lui Dimitrie Cantemir fac parte Divanul lumii sau gîlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul, scriere remarcabilă, cu tîlc etico-filosofic, apoi, din aceeași perioadă: Imaginea de nedescris a științei sacrosancte (sacrosanctae scientiae indepugnabilis imago), lucrare de proporții mai mari, intitulată convențional Metafizica și Mic manual de logică (Compendium universae logicae institutionis).

Tipărită la Iași, în grecește și românește, în 1698, prima carte a lui D. Cantemir, Divanul constituie un tratat de etică, conceput în felul dialogurilor platoniciene. Sub un aspect al ei lucrarea face parte din literatura de educație religioasă, bogată în acele vremuri, dezbaterea avînd loc pe tema deșertăciunii vieții lumesti, temă tratată mai înainte și de Miron Costin în poemul filosofic Viața lumii. Inspirația vine din Biblie, dar demn de relevat e faptul că în sprîntul efortului — schițat încă de pe acum — de emancipare de sub tutela moralei religioase, intervine în elaborarea principiilor etice și autoritatea unor filosofi „păgini” ca Tales, Socrate, Seneca, Epicur și alții. Interesul pentru cultura antică se afirmă cu tărie, constituind o latură semnificativă a umanismului lui Dimitrie Cantemir. Astfel, dacă stoicismul a putut oferi, în evoluția lui de mai târziu, elementele unui acord posibil cu morala creștină, esențial este faptul că doctrina reprezentată la Roma de un Seneca și Epictet pune accentul pe resursele naturii umane, înlăturînd concepția despre corupția funciară a omului și despre nimicnicia lui în fața lui Dumnezeu. Influența acestor idei se resimte și în opera lui Cantemir, primul dintre autorii români care îi citează pe stoici.

Demn de remarcat de asemenea e și invocarea lui Andrei Wissowatius, teolog și cărturar umanist polonez, teoretician al unitarianismului, doctrină eretică din punctul de vedere al creștinismului ortodox. Problema raportului dintre opera lui Cantemir și aceea a lui Wissowatius prezintă un deosebit interes, referirea la un autor eretic, în cuprinsul unei scrieri ortodoxe, fiind încă o dovadă a frămîntărilor interioare, a năzuinței de eliberare, chiar sub forma unei concilierii a moralei religioase cu principiile unei filosofii laice care să elimine tot ceea ce contrazice „rațiunea omenească sănătoasă”. Fără îndoială că din cuprinsul general al preceptelor morale formulate de Wissowatius în scrierea Stimuli Virtutum (Amsterdam, 1682) se desprinde înclinația spre morala ascetismului creștin. Dar ceea ce-l atrage pe Cantemir în mod deosebit spre autorul polonez este tema demnității umane, latura umanistă a gândirii sale, viziunea optimistă asupra naturii omenești căreia îi recunoaște anumite

posibilități de afirmare creatoare; de unde tendința de îmbinare a moralei creștine cu filosofia „păgînă” a antichității.

În acest context filosofic, prima parte a Divanului ne înfățișează discuția în contradicție între „Înțelept” și „Lume”. Scrutînd sepsul existenței, „Înțeleptul” adoptă o atitudine de, resemnare, în esența căreia stoicismul se îmbină cu pesimismul creștin; „Văd, vorbește el, Lumii, frumusețile și podoaba ta; ca iarba și floarea ierbii; bunurile tale în mîinile tilharilor și în dințele moliiilor, desfătările tale pulbere și fum, care cu mare grosime în aer se înalță și îndată rășchirindu-se, ca și cînd n-ar fi fost să fac”. La acestea, Lumea se apără spunînd „Înțeleptului” că ea e totuși frumoasă și dacă totul e pieritor rămîne gloria numelui. Dar, neclintit în scepticismul său, „Înțeleptul” o pune la punct: „... nu ai istoriile cetii, nici ai cronicile cercat, ca să știi și să înveți...? Ai, ce lătrătoare și de minciuni spuitoare ești...”

Înțeleptul e un fel de doctor Faust insetat de știință și care nu ignorează rolul fetei creatoare, dar care își dă seama de corupția moravurilor și de deșertăciunea plăcerilor din această lume, amintindu-ne la un moment dat una din poruncile stoicilor: „gîndește-te pururea la moarte, dar de dînsa să nu te temi”. Prin inspirația ei fundamentală, prin concepția asupra omului, favorabilă ideilor de demnitate și autonomie morală, scrierea la care ne referim conține în chip evident semnele tendinței de emancipare de sub tutela prejudecăților religioase, vizînd în primul rînd doctrina despre corupția originară a naturii umane. Perspectiva socratică e sugerată îndeaproape: omul e o făptură rațională căreia îi este proprie înclinația spre bine, o „nevoință bună”; răul provine doar din ignoranță, rădăcină nu din natura coruptă a omului. Ca și Socrate, D. Cantemir condiționează viața morală de cunoaștere, de cunoașterea procedurilor care-l pot ajuta pe om să se deșertăciunească din punct de vedere moral, dar în primul rînd de cunoașterea de sine, „a celei de obște omenești firii” a „vredniciei” și „nevredniciei”. Principala normă morală constă în conformitatea conduitei cu natura rațională a omului, pentru a asigura dominația rațiunii asupra înclinațiilor inferioare: „Omul... totdeauna de acea Dumnezeuiască parte oarece vrednic să facă, ca nu, om fiind, viață nu a omului, ci a dobitocului să poarte”.

Sacrosanctae scientiae... pare a fi fost concepută sub semnul unui teologism intranșigent; e condamnată „antichitatea păgînă și superstițioasă; zeei păgîni sunt întrupări triviale și credința în zei e opera diavolului...”; dar sub haina misticismului poate fi remarcată tendința unei interpretări laice, raționale, a fenomenelor, acționînd ca un imbold abia perceptibil, pe care însă Cantemir nu-l poate nesocoti.

Și de rîndul acesta convingerile sale sînt redată sub forma unui dialog între personaje: un înțelept bătrîn (făuritorul lumii), personajul principal, și un personaj secundar, autorul însuși. Scopul convorbirii e inițierea în tainele lumii. E pusă astfel de la început problema cunoașterii; în acest moment, și numai în ce privește problemele metafizicii, disciplină speculative, Cantemir pare a înclina spre pozițiile misticismului teologic: cunoașterea e produsul revelației divine, a contactului dintre om și divinitate, motiv pentru care metafizicii i se dă denumirea de „știință sacră”. Aparent, sub raportul concepției despre om, al atitudinii umaniste Sacrosanctae... marchează un anumit regres în comparație cu Divanul. Construită pe ideea păcatului originar și a mintuirii supranaturale, lucrarea pare a fi considerabil tributară misticismului și teologismului medieval. Rațiunea e respinsă ca un izvor de eroare și păcat, pentru a i se opune, ca în filosofia lui Platon sau Cusanus, autoritatea intelectului (intellectus) conceput ca facultate a intuiției

(continuare în pag. 15)

ANDI ANDRIEȘ Posibilul dialog lingă portret

La cițiva pași în fața șevaleului, Dimitrie Cantemir stă nemișcat, pozînd. Ține capul întors ușor spre umărul drept, peruca pudră și cade impecabil, jaboul izbucnește mătăsoș pe piept, armura are luciri desăvirșite, puștul drept strînge un sceptor alături de care se stivuiesc citeva tomuri.

CANTEMIR: Durează mult.
PICTORUL: Pictura e migăloasă. Ca să zugrăvești întocmai pielea și ochii, mîna și linia trupului, lumina frunții și moliiciunea părului...

CANTEMIR: ...răceala metalului și căldura obrazului, taina surisului și candoarea dantelei...

PICTORUL: De unde știi, Excelență?

CANTEMIR: Mî-ai mai spus.
PICTORUL: Îmi pare rău.

CANTEMIR: Și ai să-mi mai spui. Va trebui să mai stau încă mult timp aici, nemișcat în fața dumitale.

PICTORUL: Viața ne obligă la repetiție.

CANTEMIR: Să nu fii prea sigur de asta.

PICTORUL: Domnia Voastră este un înțelept cu faimă. Europa înțelepților se simte onorată să constate acest lucru. Domnia voastră știe să citească viața atfel decît păcătoșii de mine.

CANTEMIR: Toți sîntem păcătoși sau toți nu sîntem păcătoși: Cum preferi?

PICTORUL: Să spun?

CANTEMIR: De ce nu?

PICTORUL: Atunci, dacă vreți să vă spun, toți sîntem păcătoși. Dar eu înțeleg prin asta altceva decît păcătoșenia biblică.

CANTEMIR: Să spun eu mai departe?

PICTORUL: Iertați-mă, n-o să știți.

CANTEMIR: Ba o să știu. Este o păcătoșenie omenească, asta îți place și dumitale și mie, care înseamnă abatere de la nemișcare, care înseamnă iscodire și contradicție și ieșire din plictisul obișnuitului și căutarea mai-bunului...

PICTORUL: Mă închin. Ați știut totuși. Citiți în oameni, Excelență.

CANTEMIR: Ce îndeletnicire minunată! Și dumneata citești în oameni, și-ți place, văd asta după cum îți strălucesc ochii încercînd să mă cunoști pe dinăuntru.

PICTORUL: Sînt un artist. Îmi fac meseria. Excelența Voastră sînteți și artist și cărturar, dar și căpetenie de popor. Cînd Excelența Voastră citiți într-un om, un om ca mine de exemplu, atunci ceea ce aflați este cu mult mai mult decît ceea ce aflu eu citîndu-vă în timp ce vă pictez chipul. Nu știu dacă am fost limpede.

CANTEMIR: Să zicem. Portretul acesta pe care mi-l faci reprezintă chipul unui om, nu-i așa?

PICTORUL: Din fericire pentru mine. Omul acesta din fața mea este, dacă-mi îngăduiți mărturisirea, o întregă omenire. Ceea ce nu-l deloc ușor și nici, spre cinstea mea, la îndeplina oricărui artist.

CANTEMIR: Un simplu om care...

PICTORUL: Treceți peste ceea ce-am spus eu?

CANTEMIR: Trec. Mă măgulești, nu-mi place.

PICTORUL: Dar nu numai eu vă măgulesc.

CANTEMIR: Nici de la alții nu-mi place măgulirea. Dar să revin. Ceea ce pictez dumneata e chipul unui om, simplul meu chip. Nu te supăra, e prea puțin.

PICTORUL: Dar nu e numai chipul. E și trupul, e și țînta Excelenței Voastre, țîntă de invidiat dacă e să o privim din punctul de vedere al...

CANTEMIR: Din orice punct de vedere e prea puțin.

PICTORUL: Pot să știu de ce?

CANTEMIR: Pentru că simplul meu chip nu înseamnă nimic în sine.

PICTORUL: Nu pricep.
CANTEMIR: Nu înseamnă nimic fără un alt chip pe care dumneata nu ai de unde să-l cunoști.

PICTORUL: Poate l-am văzut în trecere.

CANTEMIR: În trecere, spui? Chiar în trecere dacă-l vedei, nu-l puteai uita. Un astfel de chip nu se uită niciodată.

PICTORUL: Descrieți-mi-l.

CANTEMIR: L-am descris. Închid ochii și-l văd... Iubesc și mi-e drag. Visez și nici în vis nu-l pot înlocui eu nimic.

PICTORUL: Și se numește?

CANTEMIR: Moldova.

PICTORUL: A, înțeleg acum. E un pămînt minunat, așa mi s-a spus.

CANTEMIR: Să crezi, asta, dacă ți s-a spus. Să te îndoiești de orice, de lumina soarelui și de noaptea care vine la o anumită oră, de curgerea apei la vale și de văzduhul pe care-l respirăm, dar dacă ți s-a spus că Moldova e minunată, de asta să nu te îndoiești nici cînd.

PICTORUL: Acum știi? Fără chipul ei, chipul meu nu înseamnă nimic. Fără chipul ei, înfățișarea mea e searbădă și orfană, Dumneata, ca artist, îți visezi opera aceasta privită peste ani, peste secole chiar și în sinea dumitale rivnești, recunoaște, la grăunțele de glorie pe care-le poți obține cu penelul și culoarea. Și dacă se va întîmpla întocmai, dacă privitorii îți vor admira opera...

PICTORUL: ...și vor spune iată-l pe principele Cantemir...

CANTEMIR: ...și vor spune iată o frumoasă lucrare de artă, atunci eu aș vrea să știe fiecare dintre acei privitori că acest simplu chip nu a însemnat nimic în sine și totul e însemnat a țîntă de pămîntul moldovenesc, de obîrșia românească plină de răsunete latine și trairnică de o parte și de alta a Carpaților, că acest simplu chip s-a dăruit numai și numai țării și oamenilor țării și din cinstea moldovlahilor s-a întrupat și a viețuit.

PICTORUL: De ce v-ați oprit? Vorbiți, principe, v-am pictat ochii. Niciodată n-ați avut o asemenea privire.

CANTEMIR: Ai auzit de marii mei moldoveni? De marii mei prieteni și de marii mei dușmani? Doamne, omule, ce oameni, ce oameni! Miron Costin, cel tăiat de slăbiciunea bătrînelui meu tată și plîns cel dintîi de omenia bătrînelui meu tată, ce mințe de lumină avea! Neculce, Ion hatmanul meu credincios, ce cuvînt fără seamăn are și ce dulce sună cuvîntul lui!... Prinde-i pe toți în chipul meu, topește-le trăsăturile lor în trăsăturile mele și nu numai trăsăturile lor, ci ale tuturor fețelor demne și românești. Fă-mă român, pictore, nu altcum — și gîndește-te că n-am disprețuit niciodată barba cea bătrînă și veștmîntul larg cu încheietori de aur.

PICTORUL: Vorbiți, principe, vorbiți. Niciodată n-ați avut o asemenea privire.

CANTEMIR: Și prinde în culoarea dumitale, dacă se poate, vîntul acela miraculos care bate seara peste Iași venind dinspre dealuri spre Curte și spre Sfîntul Neculai Domnesc, trecînd apoi pe ulița mare spre Golia cea brumată.

PICTORUL: Încerc, mărite domn. Încerc. Și dacă n-am să izbutesc totul, vina numai a mea să fie. Vorbiți, principe.

CANTEMIR: Gata pe azi. Am amorsit. Fii îndurător, maestre, cu un principe obosit de-atîta stat. Mă duc în încăperile mele să scriu și să mă gîndesc.

PICTORUL: La ce, Doamne, dacă mi-e îngăduit?

CANTEMIR: Gata pe azi. Am amorsit. Fii îndurător, maestre, cu un principe obosit de-atîta stat. Mă duc în încăperile mele să scriu și să mă gîndesc.

PICTORUL: La ce, Doamne, dacă mi-e îngăduit?

CANTEMIR: Gata pe azi. Am amorsit. Fii îndurător, maestre, cu un principe obosit de-atîta stat. Mă duc în încăperile mele să scriu și să mă gîndesc.

PICTORUL: La ce, Doamne, dacă mi-e îngăduit?

CANTEMIR: Gata pe azi. Am amorsit. Fii îndurător, maestre, cu un principe obosit de-atîta stat. Mă duc în încăperile mele să scriu și să mă gîndesc.

PICTORUL: La ce, Doamne, dacă mi-e îngăduit?

CANTEMIR: Gata pe azi. Am amorsit. Fii îndurător, maestre, cu un principe obosit de-atîta stat. Mă duc în încăperile mele să scriu și să mă gîndesc.

PICTORUL: La ce, Doamne, dacă mi-e îngăduit?

CANTEMIR: Gata pe azi. Am amorsit. Fii îndurător, maestre, cu un principe obosit de-atîta stat. Mă duc în încăperile mele să scriu și să mă gîndesc.

Valoarea logicii în cercetarea filosofică și științifică

Valeriu STREINU

Umanismul filosofic românesc din secolele XVII — XVIII își găsește o pertinentă intruchipare în opera principelui-philosof român Dimitrie Cantemir în a cărui gândire și operă se realizează o excelentă sinteză dintre Orient și Occident (Cf. Petre Vajda, **Dimitrie Cantemir, în Istoria filosofiei românești**, Editura Academiei, 1972, p. 58), interferind tot atâtea elemente de neo-aristotelism cu scolastica țirzie și raționalism modern. Expresia evidentă a acestei caracteristici este scrierea sa **Compendiolum universae logices institutionis**.

Omul de cultură, savantul multilateral și enciclopedic care „a cunoscut toate frământările, toate zguduirile și toate îndoielile care sînt semnele spiritului liber” (Dan Bădărău, **Filosofia lui Dimitrie Cantemir**, Editura Academiei, 1964, p. 374), nu putea ignora rostul logicii în ansamblul culturii și dacă nu a reușit să scrie o logică în limba română — cum își propunea în **Istoria ieroglică** — încearcă alcătuirea măcar a unui **Compendiolum** fie și numai pentru a-și sistematiza cele ce știe asupra folosului acestei ars instrumentalis philosophiae prin care se realizează deosebirea adevărului de fals și se ajunge la cunoașterea adevăratei înțelepciuni (verae sapientiae cognitionem pervenientis) deoarece logica este „cheia porților celor mai bine ferecate ale filosofiei” (nemque Logica, quam clavem philosophiae munitissimarum appellabo poriarum).

Compendiolum universae logices institutionis nu pare să fie lucrarea unui studios care își sistematizează cele învățate sub îndrumarea unui profesor — cum s-a opinat de către unii cercetători ai operei cantemiriene — dar nici nu pare să fie un manual gata încheiat sau un opus de factura **Divanului** sau **Istoriei ieroglice**. Un examen mai atent al structurii, al conținutului și al stilului în care este redactat acest **Manual elementar de logică generală** — cum credem că s-ar putea traduce în românește acest opuscul cantemirian — ar recunoaște mai degrabă un proiect de manual sau de tratat de logică, pentru care autorul și-a alcătuit tezele fundamentale, ideile, care urmau să fie dezvoltate fie în latinește fie — cum promitea el în **Istoria ieroglică** — în românește. Oricum ar fi, un lucru este cert și anume că acest opuscul face parte din scrierile de tinerețe ale Principelui-philosof român, alcătuit — după toate probabilitățile — în perioada anilor 1700 — 1705, în același timp cu **Istoria ieroglică**, judecînd după destul de frecventele digresiuni în logică făcute de Cantemir în **Istoria ieroglică**, cercînd, parcă, să transpună în românește termenii de logică (Cf. Dan Bădărău, **Op. cit.**, p. 136; P. P. Paraitescu și Ion Verdes, **Dimitrie Cantemir. Istoria ieroglică**, Editura pentru literatură, 1965, p. XVIII).

Ocupîndu-ne — în urmă cu cîțiva ani — de opera logică a lui Teofil Corydaleu și de unele probleme de logică scolastică de orientare nominalistă, ne-a frapat similitudinea de expresie și de idei între formulările din **Compendiolum-ul** cantemirian și cele din opera logică corydaleană sau ale unor logicieni scolastici nominaliști, întrebîndu-ne dacă cele acreditate de diverși cercetători cu privire la izvoarele **Compendiolum-ului** cantemirian, sînt cit de cit întemeiate.

Intr-adevăr, Dimitrie Cantemir a fost elevul, și încă foarte atașat, al lui Cacavella și evident că, învățînd cu acesta, a reținut multe din vederile acestuia pe plan general filosofic cît și în ceea ce privește logica. Însă Ieremia Cacavella — „umanist de tipul celor formați de Contrareformă” (P. Vajda, **Loc cit.**) — este și un corydalean — fusese o vreme dascăl la Academia domnească din Iași — și este puțin probabil să nu-i fi pus la îndemîna principiarului său elev unele din lucrările lui Corydaleu care, se știe, constituiau obiectele de studiu la Academia din Iași și circulau în manuscris. De aceea, negarea ab-

solută a oricăror influențe corydaleane în redactarea **Compendiolum-ului**, potrivit părerii lui Dan Bădărău, ni se pare dificil de susținut, fiindcă de-ar fi întemeiată această aserțiune cum să explicăm similitudinea textuală în definiția logicii la Cantemir și la Corydaleu?

Iată cele două texte — din **Compendiolum** și din **Prooimion eis Loghikin** — cărora le alăturăm și traducerea românească:

„Logica est ars instrumentalis philosophiae, que versatur circa voces rerum significativas per conceptus, cuius regulis instructis rationalibus instrumentis distinctionem inter veritatem et falsum facimus” — **Compend.**, liber I, tract. I, cap. 1.

„I loghiki exis tēhni estī filosofias organiki, peri fonās kataghi-nomēni dilotikās ton pragmatōn diā ton noimāton, paradidousa imin kanōnas, kath'ous ek ton toiotōn fonōn katas keuāzetai tā loghikā organa, ois kēchritai i filosofia eis diākrisin alitheias kai pseudous” — **Prooimion eis Loghikin (Introduction à la logique...)** texte grec établi

„Cînd vezi pe de o parte imensa lui erudiție în complicatele izvoare ale originii neamului românesc, și pe de altă parte aceeași însușire documentată în cunoștința acelor ale istoriei turcești atunci rămii într-adevăr iminunat înaintea bogăției nesfîrșite a științei acestui bărbat, unul din luceferii Europei de la sfîrșitul veacului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea”.

A. D. Xenopol

par Ath. Papadopoulos... traduit... par Constantin Noica. Buc., 1970, p. 13).

„Logica este arta instrumentală a filosofiei: care se îndelneticește cu cuvinte semnificative ale lucrurilor prin concepte, ale cărei reguli orînduite drept instrumente (mijloace) raționale (permît) să facem deosebirea dintre adevăr și fals” — **Compend.**

„Comportamentul logic este o artă, instrument al filosofiei, aplicîndu-se cuvîntelor care arată lucrurile prin gînduri (concepte, idei) și care ne transmite reguli potrivit cărora se pregătesc, cu astfel de cuvinte, instrumentele logice de care se servește filosofia în vederea deosebirii adevărului de fals” — **Prooimion...**

De unde ar putea să provină această similitudine — și nu este singurul exemplu pe care îl cităm! — dacă nu din lectura și studiul operei lui Corydaleu, în particular din lectura manuscrisului corydalean cunoscut sub numele de **Ekthesis kat'epitomin tisloghikis pragmateias** (Expunere în rezumat a logicii).

Ne mai îngăduim să cităm alte locuri care demonstrează, după părerea noastră, cunoașterea și folosirea de către Cantemir a unui manual de logică corydaleană.

a) „De nomine. Nomina est vox significativa ex instituto, et absque tempore, cuius partes separatae nil significant” — **Compend.** lib. I, tract. II, cap. 1.

b) „Ti estin onomā? Onomā estī foni simantiki katā synthikin aneu chrōnou, is'miden meros estī simantikon kechorismēnon” — Theofil Corydaleu, **Prooimion...**, p. 123.

Traducerea românească:

a) „Despre substantiv. Substantivul este cuvîntul semnificativ prin convenție și atemporal, ale cărui părți luate separat nu semnifică nimic” — **Compend.** vide supra.

b) „Ce este substantivul? Substantiv este sunetul (vox) semnificativ prin convenție, fără timp (atemporal) și a cărui parte izolată nu are nici o semnificație” — Theofil Corydaleu vide supra.

Evidente interferențe de exprimare corydaleană — textuală sau în substanță de idei și concepție — întîlnim și în liber I, tract. III, capitolele 3 și 4, precum și în liber II, tract. II din **Compendiolum...** —

șa cum am arătat în studiul nostru din Probleme de logică IV (Buc., Editura Academiei, 1972).

Dar substanța neo-aristoteliciană a **Compendiolum-ului** nu se susține numai prin și pe Corydaleu ci și prin alții autori cum este Jacobus Zabarella — cunoscutul neo-aristotelician de la Padova.

Astfel, Cantemir deosebește o logică naturală și alta artificială, aceasta din urmă transmisă de Aristotel — idee pe care o întîlnim exprimată de Zabarella.

„Logica dividitur in naturalem (quae a nostra dependit natura) et artificialem, quam magis ab Aristotele (teles) traditam habemus” — **Compendiolum...**, liber I, tractatus I, cap. 4.

„...igitur duplicem esse logica: unam naturalem, altera artificiosam; logica naturalis est quidam naturalis instinctus... et logicam, quae artificiosa dicitur... hanc sibi attribuit Aristoteles” — Jacobi Zabarella **Opera logica**, editio W. Risse. Hildesheim, 1966 (**De natura logicae**, liber I, cap. 20, p. 52).

Traducerea românească:

„Logica se împarte în naturală (intrucît atîrnă de natura noastră) și artificială, cu atît mai mult cu cît o avem transmisă de la Aristotel” — **Compend.** vide supra.

„...așadar logica este din două părți: una naturală, cealaltă artificială; logica naturală este anume din instinct natural... și logica, căreia i se spune artificială... pe aceasta lui Aristoteles însuși o atribuim” (Zabarella, **Op. cit.**).

Se pare că Dimitrie Cantemir a cunoscut această lucrare a lui Zabarella cu ocazia unei călătorii în Țara Românească, la stolnicul Constantin Cantacuzino, acesta avînd-o în bibliotecă sa încă din vremea studiilor la Padova (Cf. Corneliu Dima-Drăgan, **Biblioteca unui umanist român — Constantin Cantacuzino Stolnicul**, Buc., 1967).

Spuneam, la începutul acestor însemnări, că această scriere a lui Dimitrie Cantemir este expresia interferenței elementelor neo-aristoteliciene cu elemente de scolastică țirzie și raționalism modern. Cît privește elementul neo-aristotelician — de expresie corydaleiană și zabarellaiană — credem a-l fi demonstrat în chip evident iar vederea elementelor scolastice, de nuanță nominalist-terministă, am încercat-o și în studiul nostru din Probleme de logică IV. Este vorba de faptul că în liber I, tractatus, I, capitolele VII — XVII apare cu toată claritatea influența de idei și de expresie a logicienilor nominaliști-terminiști, Cantemir expunînd aici teoria termenilor.

Cercetările noastre asupra acestor capitole din **Compendiolum...** ne-au condus la identificarea izvoarelor nominaliste și care poartă numele unor logicieni spanioli din secolul al XVI-lea: Joannes Martinus Siliceus (**Dialectica**, Salmanticae, 1518), Dominicus de Soto (**Summulae**), cărora le vom mai adăuga pe Petrus Hispanus, W. Ockham.

Intr-adevăr, Cantemir întreprinde o teorie a termenilor — inclusiv termenii categorematici și syncategorematici — în spiritul logicienilor nominaliști — terminiști cîtați mai sus, chiar dacă în prezintă **expressis verbis** teoria termenilor face aceasta într-un totuș potrivit concepției acelor izvoare nominaliste arătate.

Faptul că Dimitrie Cantemir și-a început acest **Compendiolum** într-o vizuire ce interferează neo-aristotelismul corydalean și zabarellaian cu scolastica nominalistă țirzie — deși nu este exclusă posibilitatea ca el să fi cunoscut destul de bine lucrările logicienilor scolastici nominaliști propriu ziși (și ne propunem să arătăm aceasta într-o lucrare viitoare!) — ne îngăduie să avansăm opinia potrivit căreia **Compendiolum-ul** este proiectul unei logici aristoteliciene exprimată în devenirea ei istorică, o expunere a logicii, esențialmente aristotelică, în constituirea de-a lungul istoriei, o sinteză teoretică a momentelor dezvoltării sale.

Oricum ar fi, un fapt ni se pare vrednic de a fi reținut și anume că prin această scriere Cantemir afirmă raționalismul, valoarea logicii și a rațiunii umane în cercetarea științifică și filosofică — cum, de altfel, a și făcut în scrierile sale istorice, social-politice și altele.

Contribuții

la exegeza cantemiriană

La solicitarea Academiei R.S.R., I. Brucăr a lucrat în ultimii ani ai vieții, cu meticulozitatea și erudiția care-i caracterizau, la o voluminoasă istorie o logicii românești care, deși realizată într-o formă aproape detinută, a rămas și astăzi în manuscris. Din rațiuni tinînd probabil de controversata problemă a originalității lucrării lui Dimitrie Cantemir—**Compendiolum universae logices institutionis**, capitolul consacrat „Logicii lui Cantemir” a luat proporțiile unei cărți de sine stătătoare (circa 200 pagini), rămasă de asemenea nepublicată și aflată în prezent în posesia Dr. Miron B. Bucăr din Rm. Vilcea, fiul filosofului, prin a cărui amabilitate am avut recent posibilitatea de a o consulta. Deoarece subiectul lucrării continuă să fie, după mai bine de un deceniu, la fel de actual — problema dacă „Compendiolum...” este un simplu manual de logică sau o operă de creație propriu-zisă, nefiind nici astăzi pe deplin elucidată, ne propunem să o prezentăm succint în cele ce urmează, nădăjduind totodată, că se va găsi o editură care să publice această „Logică a lui Cantemir”, de un real interes și dincolo de aniversarea a 300 de ani de la nașterea principelui filosof.

Ca o primă remarcă, notăm modul ingenios în care a fost concepută lucrarea: după un prim capitol în care sînt trecuți în revistă anii de studiu ai lui Cantemir, urmăriți însă din perspectiva implicărilor asupra formării concepției sale logice, I. Brucăr își pune în valoare impresionanta-i erudiție discutînd asemănările și diferențele dintre „Compendiolum...” și alte lucrări de acest gen aparținînd lui Cacavellas, Porphyrius, Petrus Hispanus și ceilalți, nu alți sub raportul formei și structurii, cum s-a procedat adesea, cît mai ales sub cel al conținutului lor, surprinzînd interesante deosebiri de fond chiar și între formulări aparent identice. Urmează apoi comentariul propriu-zis asupra logicii lui Cantemir, într-un substanțial capitol în care, fructificîndu-se și disociațiile din capitolul precedent privitor la izvoarele **Micului tratat**, se insistă cu precădere asupra contribuțiilor personale aduse de Dimitrie Cantemir în logică.

Astfel, definind „propriul” ca „ceea ce revine întregii specii și numai ei”, iar „comunul” ca „ceea ce se predică despre mai mulți”, Cantemir adaugă o nouă „voce”, comunul, celor cinci predicabile porphyriene. Contrar unei alte opinii după care „Compendiolum...” ar fi o compilație după tratatul lui Van Helmont, I. Brucăr atrage atenția că în timp ce acesta din urmă a căutat să discrediteze logica, prezentînd-o ca pe o disciplină inutilă în ansamblul filosofiei, cărturarul român a subliniat cu insistență „necesitatea artei logice”, această știință care ne dă „cheia celor mai redevabile porți ale filosofiei”.

Spirit enciclopedic și cu o remarcabilă capacitate de sinteză, Cantemir reușește să confere o nouă interpretare principiului „Dictum de omni et nullo”, făcînd din aceasta însuși axul central, fundamentul întregii sale concepții logice, aspect asupra căruia I. Brucăr insistă cu deosebire în lucrarea de care ne ocupăm. Recuperînd și alte pasaje din **Divanul**, **Istoria ieroglică** sau **Ironic**, care întregesc concepția lui Cantemir asupra logicii — de cele mai multe ori în mod implicit însă, I. Brucăr găsește pe această cale convingătoare argumente pentru considerarea **Micului tratat** ca un moment important în evoluția logicii însăși, în ansamblul acesteia, și nu ca o lucrare ce se înscrie doar în sfera de interes a logicii aristotelice și porphyriene sau în planul strict al istoriei logicii, cum s-a putut afirma.

Desigur, lucrarea pe care o semnalam nu poate substitui o investigație riguroasă marxistă, de aceeași amploare asupra logicii cantemiriene. Spre deosebire însă de alte lucrări tipărite ale lui I. Brucăr, poziția idealistă a autorului transpare mai puțin în acest manuscris inedit, problematica însăși impunîndu-i o tratare în bună măsură obiectivă, solicitîndu-i cu precădere spiritul analitic și mai puțin dispozițiile de interpretare filosofică. Acest motiv, precum și faptul că reprezintă prima cercetare de proporții asupra logicii cantemiriene, fac să apreciem ca necesară publicarea lucrării inedite a lui I. Brucăr, **Logica lui Cantemir** fiind o contribuție majoră în exegeza cantemiriană și, ceea ce este mai important, puțînd servi cercetărilor viitoare în acest domeniu, cărora le poate sugera fructuoase piste de investigație, economisînd în același timp însemnate eforturi pe care le suscită o vastă informație, imperioasă în asemenea întreprinderi. Același lucru se poate spune și despre tratatul de **Istoria logicii românești** (peste 800 pagini), de asemenea unic în contextul literaturii noastre de specialitate

D. N. ZAHARIA

COMPENDIOLUM

UNIVERSAE LOGICES

INSTITUTIONIS

LIBER PRIMUS

TRACTATUS I. DE

DE DEFINITIONE LOGICES. Ca. 1.

Logica est ars instrumentalis philosophiae

qua versatur circa voces rerum significativas et

conceptus, cuius regulis instructis rationalibus

instrumentis distinctionem inter veritatem et falsum

facimus.

De nomine proprieque significatione, Ca. 2.

Nomina est vox significativa ex instituto, et absque

tempore, cuius partes separatae nil significant.

De substantivo proprieque significatione, Ca. 3.

Substantivum est sonus significativus per conventionem

et atemporalis, cuius partes separatae nil significant.

„Compendiolum universae logices institutionis” — Pagina de titlu a manuscrisului autograf

După moartea lui Constantin Cantemir (26 martie 1693) marii dregători, oameni „de casă” ai cante-mireștilor, încredințați că vor primi confirmarea Porții, au propus alegerea ca domn a lui Dimitrie Cantemir. Pentru a contracara acțiunile numeroșilor dușmani, oamenii de încredere ai domnului decedat au instruit în acest sens „slujitorii”, care formau garda domnească. Și, cum a notat Ion Neculce, cînd s-a întrunit „sfatul de obște”, care urma să aleagă pe noul domn, „slujitorii au și început a striga că altul nu le trebuie să fie domn, fără cît Dumitrașcu beizădea... ce boierii nu cutedza să dzic-intr-alt chip, că se temea de slujitori”. Auzind slujitorii că boierii au ales domn pe fiul cel mai mic al lui Constantin Cantemir „au început a da din puști și a dzice surlele, trimbițele și a bate tobele”. Dar, după slujba de încoronare oficiată în biserica Sf. Nicolae Domnesc s-a primit știrea neplăcută că datorită intervențiilor și banilor lui Constantin Brincoveanu turcii au dat domnia Moldovei lui Constantin Duca.

De abia în noiembrie 1711 turcii au luat hotărîrea să ofere tronul Moldovei lui Dimitrie Cantemir, de a cărui loialitate nu se îndoiu, crezînd că prin el vor reuși să anihileze efectele politicii dublitate a lui Constantin Brincoveanu. Dimitrie Cantemir a sosit în Iași în ziua de 10 decembrie a anului 1710. Este interesant de reținut că noul domn, încă de la început a disprețuit pompa, a evitat protocolul de întîmpinare. În Iași a sosit cu „menziful împărătesc” (căruga turcească de poștă), nu cu alaiul format din curteni numeroși și din favoriți, îmbrăcați în haine scumpe de ceremonial, care de la Galați și pînă la Iași făceau popasuri lungi. Pentru întreținerea unor asemenea convoaie se jefuiau satele pe întindere de poște în jur.

La sosirea în Iași, Dimitrie Cantemir n-a fost precedat de însemnele puterii date de sultan, cu care se mîndreau toți domnii nou numiți. S-a notat de către un contemporan că atunci cînd Dimitrie Cantemir a coborît în fața palatului domnesc din căruța de poștă, în fața lui, în locul detașamentului de ieniceri, se afla doar un singur turc cu însemnul sultanului, adică o „ghioagă” lungă, de lemn, care avea în vîrf o semilună și una sau două cozi de cal. Un cronicar a văzut că Dimitrie Cantemir a sosit în Iași „fără gloată și fără nici o mindrie”.

După ceremonia de instalare, Dimitrie Cantemir a ținut în sala tronului o cuvîntare cerînd tuturor dregătorilor și boierilor să „fie unii către alții intru dragoste, poftînd pe cei bătrîni ca pe

DOMN AL MOLDOVEI

niște părinți, pe cei de vîrsta sa ca pe niște frați, pe cei mai tineri ca pe niște fii”, deci un adevărat apel la colaborare. Cum a scris și Ion Neculce „boierii vîzînd așa milă și nemărire, începuse toți a se lipire și a-l lăudare”. Boierii mai în vîrstă au rămas surprinși de atitudinea și apelul lui fiindcă știau că înainte de a fi domn se comportase dur, se supăra ușor din care cauză îi „ieșisă numele de om rău”. Acum însă s-a „arătat bun și blind”, primea în audiențe pe oricine, fără vreun ceremonial și chiar „vorovia cu toți copiii”. Cum s-a exprimat Nicolae Iorga, atitudinea lui Dimitrie Cantemir ca domn arăta „o înduioșătoare notă a acestui temperament superior, rafinat și înălțat prin citirea multor cărți și prin cunoașterea atîtor oameni aleși”, cum se observa și din „plăcerea de a se apropia și de sufletul nevinovat al copiilor țării sale”.

Aproape imediat după urcarea pe tron Dimitrie Cantemir a redus la jumătate dările mazililor, iar ale celor săraci și mai mult. S-a observat însă că la „judecăți nu prea lua sama bine” pentru că trăise mult timp între străini. Și un călător occidental a consemnat că noul domn „nu supăra poporul cu dări” că a desființat impozitele pe stupi și pe vie și a redus cu un sfert darea numită „banii steagului” plătită doar de țărani și de locuitorii orașelor. Cunoscîndu-i atitudinea față de masele exploatate, deosebite de a marelui majorității a domnitorilor anteriori, un cronicar a scris că „șara nu o au supărat cu bani, ce prea ușor au lăsat pre săraci”. Și din felul cum și-a ales consilierii s-a observat că Dimitrie Cantemir a preferat oamenii de carte și a căutat să impace toate fracțiunile boierești, deoarece avea de îndeplinit o misiune, evident însă nu aceea încredințată de turci. Pe cît posibil, el a căutat să-și țină în secret planul politic,

fiind inconjurat de un mare număr de profesori și agenți secreți ai turcilor și ai lui Brincoveanu.

Dar, potrivit obiceiului practicat la Poartă, de-abia sosit în țară au și început să se acumuleze denunțurile împotriva lui. Nicolae Mavrocordat, înaintașul său în domnie, l-a acuzat că îi simpatiza pe ruși și a susținut că atunci cînd va începe războiul ruso-turc el va trece de partea țarului Petru I. Dovezile prezentate de dușmanii lui Dimitrie Cantemir erau atât de clare încît la Poartă s-a discutat dacă este sau nu cazul să fie înlocuit imediat din domnie. Increderea de care se bucura la Poartă a rămas însă nezdărnicită. Neținînd în seamă denunțurile marele vizir l-a dojenit pe Pașa de Tighina, și el unul din denunțatori, cu următoarele cuvinte: „beul de Moldova este un ghiaur și știe toate ce se fac la Mosc și la leși, de le scrie adevărat la Poartă, iar tu ești un busurmac, și nu știi nimic ce se lucrează”.

În perioada premergătoare declanșării războiului ruso-turc, rușii i-au cerut lui Dimitrie Cantemir să intre în tratative cu țarul pentru a-i putea cunoaște planurile, deși în acest timp Constantin Brincoveanu împreună cu mitropolitul Moldovei și cu hatmanul Antioh Jora au scris țaru-

lui că domnul Moldovri „este ca și un turc și ține cu turcii”. Informații despre atitudinea hatmanului său, Dimitrie Cantemir l-a înlocuit cu Ion Neculce.

După ce oastea turcească a început să se deplaseze spre Moldova, Dimitrie Cantemir a adresat țării o proclamație, în care a arătat că turcii nu au respectat niciodată tratatul încheiat cu Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, că și-au călcat mereu angajamentul de a nu se amesteca în treburile interne ale țării, că i-au dărîmat cetățile și i-au ocupat teritoriul, i-au îndemnat și chiar poruncit tătarilor să prade țara și să robească pe locuitorii. Ca atare, pentru a se elibera de acest jug, domnul a cerut locuitorilor să se înroleze în noua oaste. În încheiere Dimitrie Cantemir a spus: „Și dacă de acum înainte cineva ar voi să fie de partea otomanilor, pe fața ori în taină” acela va fi pedepsit cu decapitare. Celor care nu aveau să se prezinte la oaste, a hotărît să li se confiscie proprietățile.

Inrolările în noua oaste a țării se făceau cu mult entuziasm. Ioan Neculce a consemnat că „slujitorii, dacă au auzit chemarea domnului au început a veni toți din toate părțile și a se scrie la steaguri”, dar cei mai mulți erau fără arme, că nu aveau de unde-și mai cumpăra, „că și arcarii sfîrșise arcele, săgețile și săhăidacele ce au avut în dușeniile lor”. Acțiunea de luptă era foarte populară.

Astfel pregătit Dimitrie Cantemir s-a întîlnit cu Petru I în Iași. Un francez din armata țarului i-a făcut următorul portret domnului Moldovei: „Le hospodar était un belle homme, posé et d'une physionomie aussi heureuse que j'en vue de ma vie. Il était affable, honnête, civil, d'une conversation douce, polie, aisée, parlant très bon latin, ce qui était un avantage pour ceux qui le parlaient et qui se faisaient un plaisir de s'entretenir avec ce prince”.

Cumpăna armelor s-a aplecat încă o dată în favoarea turcilor. Dimitrie Cantemir, după înfrîngerea aliatului său, n-a mai avut puterea să scrie ceea ce a simțit și suferit cînd s-a ascuns în mulțimea învinșilor ca să scape de sabia turcească. Nevoit să-și trăiască restul zilelor într-o țară trezită la o viață nouă, și-a consacrat toată puterea de muncă studiilor și cărților, iar în cercetarea trecutului a urmărit să înțeleagă drama cea mare a poporului său. Dar ideea și planul lui de eliberare și unire a întregului nostru popor într-un singur stat au străbătut veacurile.

N. GRIGORAȘ

Limba lui Cantemir

(urmărire din pag. 8-a)

Între sintaxa și lexicul scrierilor sale constatăm o deosebire importantă din punctul de vedere al sursei inovațiilor. Pentru una i-a servit un singur model: limba latină, și aceasta, din cauză că el avea, încă din frageda-i tinerețe, deprinderea de a scrie și a vorbi latinește. Putem presupune însă, fără teama de a ne îndepărta de adevăr, că vedea în latină singurul model apt de a-l duce la țînta urmărită. În această privință, Cantemir trebuie socotit drept un înaintaș al reprezentanților Școlii Ardelene și, indirect, al scriitorilor, publiciștilor, traducătorilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea, care au contribuit la crearea sintaxei românești moderne conducîndu-se după un model latino-romanic (în primul rînd, francez).

Și Miron Costin, contemporanul mai vîrstnic al prințului moldovean, și-a modelat fraza după limba latină, dar într-o măsură mai redusă și, bineînțeles, fără să-l fi influențat în vreun fel oarecare.

La amîndoi ne izbește, de la prima aruncătură de ochi, topica neobișnuită, înainte de toate așezarea verbului, predicativ sau nepredicativ ca valoare sintactică, la sfîrșitul frazei. Iată cîteva exemple din Cantemir: așea oamenilor plăcut și cînsit a fi să te învrednicești; Eu, macar că adevărat (după al tău cuvînt) de carte neinvățat și prostătec sint, însă, precînt în puțină mi-au fost, Svintele Scripturi am cercat...; ... într-acesta chip cuvintele deodată cu balele își stropia etc. Mai curioasă este dislocarea elementelor alcătuitoare ale unei forme verbale analitice: te vei, veselindu-te,

desfăta și unde ari dulceața afla; să-ți o frumoasă socoteală arăt; după ce voui și cu a mea socoteală arăta etc. Foarte frecventă este așezarea determinantului înaintea determinatului: a sufletului înțelepciune, lummeștile, că nu dzic trupeștile, desfrîinate pofte; al nostru, nu al dobitoacelor sfat; din a Lupului virtuose argumenturi și adevărate socoteale întoarsă etc.

Să nu ne închipuim că sintaxa moștenită și devenită, prin aceasta, o caracteristică esențială a gramaticii românești ar constitui o apariție rară sau măcar aproximativ rară la Cantemir. Ea ne întîmpină foarte des, lucru firesc și de la sine înțeles în cazul unui autor a cărui limbă maternă era româna. Frecvența ei este mare în deosebi cînd conținutul de idei are un colorit afectiv mai mult ori mai puțin puternic, precum și, ceea ce însemnează, de fapt, cam același lucru, în construcțiile interogative și exclamative. De ex.: Mă aflu într-o nespus de mare nedumerire, gîndindu-mă și minunîndu-mă cu ce innuri, cu ce laude, cu ce slavă să vestesc, să laud și să slăvesc pe pictorul acela ager la mînte, iscusit la socoteală și desăvirșit la învățatură... Acest citat, pe care-l redau neocomplet pentru a economisi spațiul, merită mare atenție și în ce privește pe de o parte bogăția frazei, care ne întîmpină extrem de des, pe de alta capacitatea, e adevărat, mai mult virtuală, a lui Cantemir de a se emoționa și de a da expresie emoției sale în forme lirice. Iată alt pasaj elocvent: Puneți-vă hotar și țînchii răutăților voastre, părăsiți-vă mai mult cleștele strîmbătății în mina lăcomii a alcătui fie-vă de sațlu cît în vremea a patruzăci de ani, ca valurile țărurilor, nepărăsit,

voi monarhiia Leului cu fel de feluri de arcți și de mihanii a o izbi... (Reprodus din „Introducere” la ediția îngrijită de P.P. Panaitescu a Istoriei ieroglifice, București 1965, p. XCII). Fraza dezvoltată, amplă, care ne întîmpină la tot pasul în cele două opere ale lui puse de mine la baza prezentei comunicări, constituie, fără îndoială, noutatea cea mai autentică și valoarea cea mai de preț a limbii prințului moldovean.

În ce privește lexicul, se poate spune că inovațiile reprezintă o adevărată revoluție. Fiind vorba de conștinuturi noi, apariția unei cantități imense de cuvinte noi nu are nimic surprinzător. Bineînțeles, ceea ce de obicei se numește vocabularul de bază, în primul rînd verbele, adjectivele și o mare parte a substantivelor, împreună cu pronumele, prepozițiile și conjuncțiile, elemente fără sens lexical propriu-zis, el este cel curent în vremea aceea, indiferent de nivelul cultural al vorbitorilor. Mai pot adăuga a-mănuntul că autorul nostru dă dovadă de o bună cunoaștere a vorbirii populare, care nu se opunea, atunci ca mai tîrziu și în special ca astăzi, din punct de vedere lexical, unui aspect așa-zis literar al limbii noastre, chiar dacă existau între ele unele deosebiri. Aceste deosebiri proveneau, aproape toate, din prezența unor neologisme, necunoscute maselor neinstruite, în vorbirea și, mai ales, în scrisul extrem de puținilor oameni cultivați. Limba lui Cantemir diferă de a contemporanilor săi, chiar cînd ei erau oameni de cultură, tot prin neologisme, iar în cazul acestora din urmă, printr-o cantitate copioasă de termeni noi. De astă dată exemplele sînt aproape inutile, între altele pentru motivele că în Istoria ieroglifică autorul însuși ne usurează sarcina grație listei alfabetice a cuvintelor (și a numerelor proprii) presupuse de el ca necunoscute cititorilor, cu indi-

care, în dreptul fiecăruia, a originii și a sensului (cca. 300). Dar această listă nu e de loc completă. În textele celor două opere mereu amintite aici apar mult mai numeroase neologisme. Un sondaj, foarte superficial, m-a dus la această concluzie, pe care o ilustrez prin exemplele următoare (culese și ele oarecum la întîmplare): informui „a da învățatură; a forma; a alcătui; a modela”, list „foaie”, filetes „prietenii”, siloghism, macrocozmos, microcozmos, gazofilachie „vîstierie”, ducs (= dux), parenthesesii (pl.), sentenție, loghică (și loghicesc), dalect, hypothesis, latrones „tîlhari” etc. De altfel, în glosarele întocmite de editorii actuali ai Divanului și Istoriei ieroglifice întîlnim multe alte neologisme, care lipsesc din lista dată de Cantemir însuși.

Cele mai multe cuvinte noi folosite de el sînt luate din greacă (majoritatea) și latină. Des-tutele apar fără nici o modificare a aspectului lor fonetic, lucru inevitabil, întrucît adaptarea lor la sistemul limbii noastre nu se putea face decît printr-o folosire relativ frecventă a lor, ceea ce era atunci o imposibilitate de ordin pur material. Cîteva apar în lista dată ceva mai sus. Mai mult decît atât: unele (e vorba de cele grecești) sînt redat în alfabetul lor original, desigur din motive aș zice de prudență, sau, mai degrabă, de respect pentru literatura lor. Există și neologisme, puține la număr, împrumutate din rusă, ca: nacealnic „căpetenie”, padej „împrejurare, situație”, din turcă ș.a.

Mai interesante, pentru înțelegerea efortului depus de Cantemir de a da expresie corespunzătoare tuturor ideilor și nuanțelor de ordin intelectual sau afectiv ale gîndurilor sale sînt creațiile propriu-zise, cuvinte alcă-

tuite de el din material lingvistic românesc. Mă limitez la înregistrarea acestui fapt, de mare importanță pentru istoria limbii noastre, și la citirea cîtorva exemple, ca îmbunător „lingușitor”, căpușitură „mască”, lucrăret „activ”, într-armătură „armă” (și armărie „arsenal”), împregiurtările, suprastările și supstările, citință, drept-mijlocit „așezat la mijloc”, suppleca „a impune” etc.

Dacă împreriurările ar fi fost măcar relativ favorabile — am în vedere mai ales atmosfera spirituală — în țările noastre pentru răspîndirea acestui început, foarte promițător, de îmbogățire a limbii, operele scrise românește ale cruditului prinț moldovean n-ar fi avut numai însemnătatea istorică pe care i-o atribuim cu toată convingerea, dar și cu toată mîndria, de ordin național. Momentul Cantemir din istoria culturii noastre, atît de strălucit în el însuși, a căpătat, pentru mai mult de un secol, un caracter aproape dramatic, dacă îl primim din punctul de vedere al creatorului lui: cunoscut și prețuit de străini, dar ca și inexistent pentru ai lui. Omagiul adus astăzi memoriei sale continuă și întrece ca semnificație pe toate cele care i-au fost aduse de la „descoperirea” lui de către cercetătorii naționali.

¹Hires este întrucîtva suspect, din cauză că s-a putut constata, în mîntea lui Cantemir, cu omonimul derivat de la unghir, cu care semăna puțin și semantic. Afară de asta, cuvîntul se întîlnește în Istoria ieroglifică, fără să pot afirma, pe baza sondajului destul de sumar făcut de mine, că n-ar exista și în Divan.

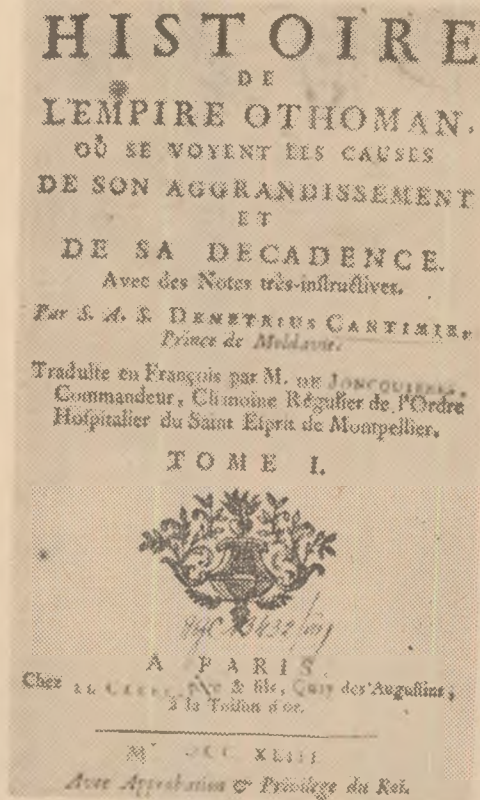
OCHII, SUFLETUL ȘI VIAȚA ISTORIEI...

AL. ZUB

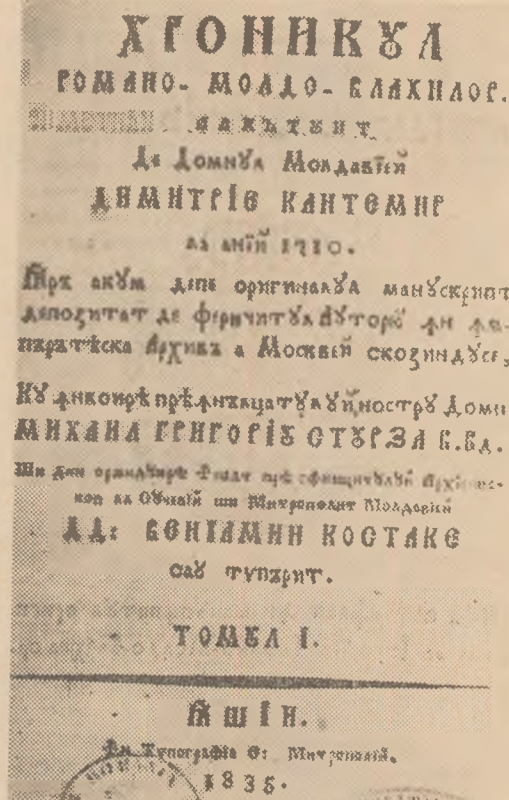
Astfel definea Cantemir adevărul printr-o triplă metaforă în care se recunoaște preocuparea de a asigura deplina conformitate a Hronicului cu realitatea faptelor. Ochii, sufletul și viața istoriei... Ideea merită a fi subliniată, mai ales că sub diverse forme ea revine sub pana cărturarului, obsesiv, fie pentru a-l asigura pe cititori că faptele expuse reprezintă strictul adevăr, fie pentru a-și dojeni conștientii care se abăteau de la această îndatorire. Un sentiment de înaltă răspundere, comparabil cu acela mărturisit mai înainte de Miron Costin („eu voi da seama de ale mele cite scriu”) se degajă din opera sa, a cărei finalitate pragmatică se dezvăluie la tot pasul. Cu toată sârgăcia izvoarelor, el vrea să cuprindă într-o vastă panoramă istoria întregă a românilor înfruntând „neclintii și nemutații” adversitatea împrejurărilor și „strimtoarea vremii”. Istoricul se înverșunează, ca și marele său predecesor, contra celor ce aduceau „hulă și ocară nepoșilor și strănepoșilor”, stăpinit de sentimentul că era dator să restabilească adevărul. Fiindcă numai astfel se puteau cunoaște factorii în stare să explice deplinătatea neîntreruptă în zona carpato-dunăreană și să determine o resurrecție salvatoare a sentimentului patriotic. Istoria obligă la acte concludente și Cantemir se simte solidar cu marile eforturi ale înaintașilor atât ca istoric, cât și ca om politic, convins că între aceste ipoteze e o relație intimă, necesară. Istoricul adevărat, observa el, lauda împreună cu făcătorii împărtășește, căci acela a ostentat lucrul a săvârși, iar acesta a nevoit în vece a se pomeni. Căci la ce s-ar reduce moștenirea noastră, se întreba cărturarul „dacă după armele și faptele eroilor condeiele istoricilor pre alb nu s-ar fi clătit”? Întrebarea și-o pusesese, în alți termeni, Sallustius, atunci când afirma că mulți sînt laudați nu numai pentru ceea ce au făcut, ci și fiindcă au scris despre faptele altora. Este și cazul lui Dimitrie Cantemir, care știa că fără istorie acele fapte ar fi coborât definitiv în uitare: „de mult și lauda numelui lor deodată cu oasele, țărîna o ar fi acoperit”. Oamenii faptei („și lucrului făcători”) nu-și pot prelungi fama dincolo de moarte decât prin istorici, acei „înnoitori și în vece stăruitori” care aruncă punți între experiența curentă și experiențele consumate, făcînd posibilă judecata de valoare, sesizarea progresului. Dacă istoria e oglinda în care un popor își poate privi obirșia și faptele înaintașilor, se cuvine ca această oglindă să fie curată. Ca și Miron Costin de la care împrumută această metaforă, el divulgă „mîncîna cu coarne”, ca atunci cînd comentează „stilpul de marmură bulgăresc” din virful căruia craiul Ladislau, „virjitorul”, ar fi invocat puterile cerului contra imaziei tătarăști, sau „basna ciudată” după care popularea Daciei s-ar fi făcut cu tilhari aduși de la Roma. Pledoaria pentru adevăr în înfățișarea unei răfuiei personale: „Vino acum aicea iscusitule în basne Simioane și teaca mincinoșilor, Misail!” O afirmație în apărare privitoare „ca sula în sac și măciuca în pungă”, iar alta „mai goală decît pilugul piulței”. Argumentele invocate de unii istorici contra dătmurii românești în Dacia traiană, atît

„Istoria imperiului otoman este plină de trăsături atît de interesante, mai ales în notele care formează cea mai mare parte a ei”.

Antoine François Prévost

„Istoria Imperiului otoman” (ediția pariziană din 1743)

„Hronicul romano-moldo-vlahilor” (Ediția românească princeps, 1835-36)

de fragile, sînt doar „slope pe apă scrise”. Adevărul se va impune, eăci nu e cu puțință „soarele cu tină să lipască și cerul cu palma să căpușască”. În cel privește, Cantemir a finit să dea asigurări că n-a adăugat nimic de la sine ci a recurs întotdeauna la izvoare, direct, „scuturînd adevărul istoriei noastre nu din piraie abătute, ce din singure izvoarele și fîntînele ei cele dinceput”, iar spre a convinge a indicat de fiecare dată „din ce jicniță au luat grăunțele” ca să le imprăștie. Cum altfel ar fi putut restitui faptele? Căutarea imaginii lor reale e sursă de tensiune, caracteristică pentru marele cărturar, căci „sufletul odihna nu poate afla pînă nu găsește adevărul”. Pentru stabilirea acestuia, istoricul e dator să nu-și crușe sforțările, „oricît de departe și oricît de cu trudă i-ar fi a-l nimeri”. Caracteristică e și violența cu care vestește neadevărul. „O, scîrnăv-i mîncîna și iscusit mai scîrnăv mîncinosul carile o scornește!”, exclamă Cantemir învinuindu-i pe interpolatorii lui Urceche de mistificare în problema continuității, fiindcă românii demonstra el, n-au venit de aiurea, ci „totdeauna pre locurile sale au lăcut, precum și acum aceeași lăcușcă”. Iubirea pentru ai săi nu-i clatină voința de a fi cît se poate de obiectiv, astfel că „scriind noi pentru lucrurile patriei, cu totul tot de la noi să ne despărțim și pe toată a sufletului pătimire, carea veri din ură, veri din dragoste a eși iaste obicinuită, de la noi ridicînd, cu curată inimă și cu adevărată credință (precum adevăratului istoric se cuvine)... Înșă pentru ca nici cleveței pricină să nu dăm, nici imăciune necurățită și neștearsă să lăsăm, pus-am socoteală ca de lucrurile moșiei de la singuri noi măcar un cuvînt să nu izvodim, ci toate ale altora, cît (în) lungă osteneala noastră a le găsi am putut, precum la lucrurile sale sînt așa întregi nemutate și neschimbate, înaintea privelii să le punem, cărîi pentru neamul românesc (carele și al nostru iaste) veri în potrivă ceva, veri după plăcerea adevărului ar fi zis, cu o inimă și cu un suflet să le auzim, să le suferim și să le mărturisim”. Prudent, el verifică orice știre și veghează ca nu cumva neprietenii „vreo vrajbă neînblîzită să ne scornească” și promite să nu se lase dominat de sentimente atunci cînd scrie spre a nu se expune învinuirii că „de dulce dragostea patriei nebuniți (...) ceale ce se cad credinții istoricești hotare am sărit”. Va urmări deci dinaproape izvoarele. Dar dacă acestea lipsesc? Dacă ele oco-

lesc adevărul? Dacă sînt prea puține? Pentru asemenea cazuri Cantemir a formulat reguli, „canoane” capabile să-i înlesnească, silogistic, explicații raționale. Cum a observat deja un biograf, principiile enunțate de autorul Hronicului sînt valabile oricînd, numai că nici Cantemir și nici istoricii de mai tîrziu nu le-au dat atenția cuvenită. Principiul sprijinirii doar pe izvoarele scrise de contemporanii evenimentelor („fîntînele cele dinceput...”), principiul după care istoricul trebuie să prefere — cînd e vorba de aprecieri la adresa poporului său — mărturiile străine, ca unele ce prezintă mai mari garanții de obiectivitate, sau cel care-l obligă să păstreze rezerve față de știrile neconfirmate („dictum unius, dictum nullius”) sînt unanim admise, chiar dacă nu și aplicate în practică. Inșuși Cantemir se abate de la litera lor, învederînd încăodată că între poziția teoretică și cea care se desprinde efectiv din scrieri există mai totdeauna o discrepanță, pe care Goethe avea să o explice prin capacitatea spiritului de a armoniza idei care în practică își vădese inadvertența și nu se înpun decît anevoie. În cazul de față, „canoanele” lui Cantemir recomandă un istoric care posedă o metodă de cercetare critică, în timp ce opera în sine se vedește tributară istoriografiei mai vechi. Principiile recomandate sînt înșă moștenirea cea mai de preț a istoricului și ele izvorăsc din efortul de a găsi calea cea mai bună spre adevăr. Lucrul acesta comentarii străini ai Istoriei imperiului otoman au știut să-l observe, cum făcea la 1743, recenzen-tul versiunii franceze, apreciîndul pe defunctul autor ca „un savant judicios, imparțial”, care „nu poate fi niciodată bănuial de ură”, căci narațiunea lui se întemeiază pe izvoarele cele mai sigure și mai autentice. „El așează faptele cu metodă, expune cu exactitate, povestește în chip clar (...), dezvoltă acțiunea, zugrăvește pe actori nu caută să înfrumusețeze subiectul pentru a distra pe cititori, nu rivnește la alt merit decît de a spune adevărul și a-l face înțeles”. Traducătorul german aprecia aceeași operă, peste doi ani, ca „o carte ce nu-și are pereche”, remarcînd indeosebi efortul spre obiectivitatea cea mai deplină. „Dragostea de adevăr, scria acesta, respiră din toate paginile istoriei lui Cantemir. El își iubeste compatrioții înșă nu intr-atîta, încît să acopere greșelile istoricilor români”. Tirania otomană o urăște profund, dar nu ignoră că turcii au și însu-

siri demne de remarcat. „Ce putem aștepta mai mult de la probitatea unui istoriograf?”. Aceleași merite le va reține mai tîrziu pe seama acestei opere și Sir William Jones, remarcînd apelul la sursele cele mai autorizate și spiritul critic al autorului: „nimic din ce este afirmat într-înșă n-are aparența de a fi fals, nimic din ceea ce este esențial — omis”. Referindu-se la scriitorii care s-au ocupat de „gînta română”, Cantemir vestește acel „amestec de fabule” care face să nu putem distinge adevărul de eroare, lășîndu-ne indecisi la răspîntie de drum. El condamnă deopotrivă ignoranța și ura în istoriografie, obsedat de imperativul veracității, imposibil de satisfăcut cîtă vreme se recurge la „piraie turburi”. Cărturarul știe că „basna la proști locul istoriei” și că o asemenea „istorie” nu poate dura. O încredere eufori-

că îl stăpînește, istoricul fiind convins că „mai pre lesne este soarelui rău razele luminii de pe fața pîmîntului a-și opri decît adevărul în vece cu mîncîna a se acoperi”. Și acolo „unde lumina adevărului lovește, oricît de groși ar fi păreții îndărătniciei, de nu peste tot, dară oareșice zarea tot străbate”. Viclesugul și mîncîna se „povînesc” în cele din urmă. Stăpînit de această credință Cantemir nu dispera că deocamdată „mari stînci în mijlocul drumului ca neclintite stau (...) și calea hronicului (...) tare asupă”. Convingerea lui se întemeiază pe știință și pe metodă. Întrebîndu-se dacă „acest om așa de bine înformat „a fost în adevăr” un spirit critic, un despăcător al „megurilor ce întunecă adevărul”, N. Iorga răspundea afirmativ, în sensul „singurul sens admisibil pentru un învățat oriental din secolul al XVIII-lea”. Avea dreptate. Cantemir a fost realmente un spirit critic, un iubitor al adevărului, chiar și atunci cînd adevărul stînjenea. „Înșă aici care vor face o lucrare mult mai bună decît mine, îndemna el, să nu se sfiască să spună despre această lucrare ceea ce vor gîndi”. În Descrierea Moldovei el opina, de exemplu, referîndu-se la unele scăderi ale compatrioților, că „le va fi mai util dacă le vom arăta limpede în față cusururile care-i slujesc, decît dacă i-am înșela cu lingușiri blajine și cu dezvinovățiri di-bace”. Fiindcă istoria se cade a fi privită ca un mod de a face față „slujbă dreaptă și neobosită”, așadar în cadrul unei finalități pragmatice. „Lucrările înainte mergătoare, conchidea istoricul, trebuie ogîndă să fie celor de napoi următoare”. El înțelegea înșă că timpul este unul, veșnic curgător, că dimensiunile lui nu pot fi înțelese și tratate izolat, cărturarul deosebind trei modalități de a pătrunde în „palatul cunoștinței lucrurilor”: „prin pildele celor trecute, prin deprinderea celor de acum și prin bună socoteala celor viitoare”. Istoria înlesnește nu numai deducții raționale, dar și prospecțiuni utile, căci e un semn de înțelepciune ca „din cele văzute sau auzite cele nevăzute și neauzite a adulmea, și viitoarele din cele trecute a judeca”. E un fel modern de a pune problema raportului dintre ipostazele duratei, care n-ar putea fi înțelese decît în lumina crudă a adevărului. A spune despre adevăr că reprezintă „ochii, sufletul și viața istoriei” este a mărturisi un crez înalt, suprema exigență a istoriografiei.

Consacrat aniversării a 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir, acest timbru al Poștei Române este prezentat în cadrul valoroasei expoziții „Sociflex - III”, organizată de Asociația filateliștilor din țara noastră.

„Prințul luminat“

Ciștigându-și o veritabilă reputație de om multilateral instruit, de „învățat în toate științele“ de militant politic slujitor al unor concepții evaluate pentru vremea sa, Dimitrie Cantemir are și încontestabilul merit de a fi știut să vehiculeze în lume istoria poporului român, lucrările sale reprezentând un autentic salt de la faza cronicărească la cea modernă a istoriografiei noastre.

Arzând ca o torță la răscruce de veacuri, la confluența a două lumi, pluralitatea operei lui Dimitrie Cantemir — omul politic și eruditul cu preocupări polyvalente — este cu justificare considerată ca prima noastră contribuție remarcabilă la tezaurul culturii universale.

Deși „luminatul prinț“ moldav nu s-a putut elibera decât în parte de mărghinirea feudală a epocii sale, el a cunoscut însă toate frământările și îndoielile spiritului liber, al culturii laice, caracteristică umanismului, situându-se deasupra înaintașilor și contemporanilor săi.

Ilustrativ în această direcție putem remarca faptul că în agitatul său destin, Dimitrie Cantemir, considerând omenirea în perspectivă optimistă, îi adresa acesteia, prin intermediul primei sale lucrări de tinerețe, *DIVANUL* — și această chemare către om: „Nu rob ci stăpîn al lumii te-au lăsat, pentru aceasta, tu pe dînsa nu ea pe tine stăpînește“.

Insulețit de spiritul Renașterii, Cantemir s-a străduit să pătrundă toate tainele, să afle principiile nașterii și ale destrămării lucrurilor, să desprindă rostul cerului înstelat, ca și pe cel al lumii pămîntene.

Fiindcă — însuși Cantemir nutrea această părere — „urmînd o tainică poruncă a firii, omul a dorit să știe tot ce poate ști, deoarece știința e mai aducătoare de fericiire decât neștiința. E, deci, poruncă firească... să cercetăm, să căutăm, să aflăm, să știm“.

Dedicîndu-se unei impresiionante game de preocupări ex-

plorate cu desăvîrșită competență — istorie, filozofie, logică, beletristică, geografie, filologie, matematică, orientalistă, etnografie, muzică — cunoscînd și scriind în limbile latină, greacă, turcă, persană, arabă, elină, polonă, slavonă, italiană, franceză, inițindu-se în știința literaturii și filozofiei orientului, luînd contact cu operele culturii antice și bizantine, mijlocîndu-i-se cunoașterea ideilor raționaliste și iluministe ale Apusului, Cantemir își formează o erudită cultură enciclopedică, ideal instrument pentru realizarea unei opere u-luitoare prin proporții și varietate.

Exegetul atent, pasionat, al acestui grandios travaliu spiritual, are de reținut și un aspect deosebit de semnificativ.

E vorba de actele omului politic, de spiritul vizionar și militant al lui Cantemir, de „încercătura de idei“ social-politice, pregnant prezente în opera sa.

Hotărît: „prințul luminat“, omul de cultură Dimitrie Cantemir a fost dublat de omul politic, de larg orizont, a cărui luciditate, l-a ridicat și din acest punct de vedere cu mult deasupra semenilor săi. Chiar și în cartea de debut, *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea*, lucrare de tinerețe, pătrunsă de spiritul ortodoxiei, ieșită din tiparniță, în românește și grecește, la Iași, în 30 august 1698, Cantemir critică, de fapt, egoismul boierimii, opera fiind instructivă prin elementele raționaliste și de critică socială, care răzesc din hățişul fabulei biblice, prefigurînd personalitatea de mai tîrziu a scriitorului.

O altă lucrare în care se remarcă ideile social-politice ale „prințului luminat“, este *Istoria ieroglifică*, în paginile căreia autorul, folosind metoda fabulației, a travestirii animaliere, zugrăvește un moment din luptele dintre Cantemireștii și Brîncoveanu pentru tronul Moldovei, *Istoria ieroglifică* „fiind expresia ciștigurilor minții realizate în șaptesprezece ani de luptă politică“.

Parabolă cu cheie, *Istodia iero-*

glifică marchează nu numai încheierea fazei de început a creației lui Dimitrie Cantemir, dar face tranziția spre etapa scrișului său în care vor fi elaborate lucrările de maturitate, acelea care-i vor aduce faima binemeritată între contemporani a unui mare gînditor social.

Subscriem la părerea unui pertinent biograf al vieții și operei „prințului luminat“, în sensul că „transcrișă într-o topică firească traducînd termenii desueți prin alții în uz astăzi, *Istoria ieroglifică* ar oferi o lectură instructivă, plăcută și adesea chiar pasionantă“.

Trebuie reținut și un alt aspect al acestei opere, relevant de Doina Curticăpeanu, autoarea care semnează frumoasa prefață a elegantei ediții *MELANHOLIA NEASEMUITULUI INOROG*, recent prezentată de Editura „Dacia“: „Inițiere în descifrarea sensurilor existentei, scrierea lui Cantemir, rămîne, mai presus de toate, o carte dificilă. Să ne întrebăm, însă, dacă pentru cititorul modern dificultatea *Istoriei ieroglifice* nu este supremul omagiu“.

Primul portret al „Prințului luminat“ (aflat în Muzeul din Rouen—Franța)

După *Istoria ieroglifică*, Dimitrie Cantemir se dedică studiilor istorice care-l vor așeza printre numele mari ale istoriografiei mondiale. Prima lucrare de acest gen este *Istoria Imperiului Otoman*, lucrare pe care o intitulează *Istoria creșterii și descreșterii Curții aliosmănești*, lucrare savantă despre „temutul stat al sultanilor“, al cărui apus inevitabil l-a intuit cu o mare pu-

„unde tirania stăpînește, acolo dreptatea se izgonește“ moralizează autorul. Proverbele și expresiile populare vechi, atestatoare ale unei spiritualități multiseculare sînt elemente de referință la acțiunile personajelor cărții sale: cine nu vrea să frămînte, toată ziua cerne; cine sapă groapa altuia, cade singur într-însa; lupul își schimbă părul dar năravul ba; socoteala de-acasă nu se potrivește cu cea din tîrg; norocul de multe ori cu un ochi rîde, cu altul plînge; cum îți așterni așa vei dormi; a rîde pe sub muștați; cu o falcă în cer și cu una pe pămînt etc.

Amintim cu această ocazie de realizarea unui tablou, demn de pana lui Eminescu (posibil să-l fi inspirat pe poetul nostru național), al unui alai de nuntă care îl relevă pe filozof atent observator al lumii care nu cuvîntă: „înțarîri cu fluier, grierii cu surle, albinele cu cîmpoi cîntec de nuntă cîntînd, muștele în aer și furnicile pe pămînt, mari și lungi danșuri ridicară, iar broaștele toate împreună cu brotăceii din gură cîntec ca acesta în versuri cînta...“.

Folosirea unor informații din eposul popular, literar (povești, legende, snoave, proverbe, tradiții) sau muzical (balade, cîntece) în *Viața lui Constantin Cantemir, Sistema religiei mahomedane* — cu prețioase și bogate referiri la folclorul oriental —, sau în alte scrieri, dintre care *Explicarea științei muzicii într-un chip amănunțit* îl înfățișează ca pe un excelent cunoscător al muzicii culte dar și al folclorului muzical, din care utilizează arii și figuri melodice, culminează în expresiva *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* (1716) tradusă în românește sub titlul *Descrierea Moldovei* (1825), excepțională sursă de informare pentru toți iubitorii realizărilor spiritului popular. Deși faptul etnografic primează aici, în paginile cărții, găsim o sumă de descrieri pline de finețe ale unor datine, obiceiuri, tradiții — pe care le considerăm partea spirituală cea mai durabilă și „cu totul altfel decât la celelalte năamuri“. Amănuntele despre folclorul coregrafic sînt dintre cele mai interesante, pentru vremurile noastre. De sârbători, observă învățatul, se execută un dans magic, considerat de Cantemir „eres“ deosebit de variat și spectaculos „căci ei au peste o sută de jocuri furtive și cîteva

REPUBLIQUE FRANÇAISE

Δεν είναι από πέντε σήμερον ημερας, εκλαμπρήτατι Αφί-
τη, από Ιανουαριου τόν Ακτουαριον τον κοσμου έτος τ' Φιλιππηδων

Autograful „Io Dimitrie Cantemir V-v“ de pe cartea lui Alessio da Sammovera, „Dicționar elin-italian“, Paris, 1709, ce a aparținut lui Cantemir.

tere de pătrundere.

Tradusă, după moartea sa, în cele trei principale limbi de cultură ale Europei moderne, engleză, franceză și germană, cartea lui Cantemir va fi citită și comentată de Voltaire, iar mai tîrziu va inspira pe Byron și Victor Hugo. Timp de un veac, Cantemir este principalul autor consultat pentru istoria otomană, ampla cercetare redactată de el fiind lucrarea de competenie prin care Europa cunoștea istoria turcilor, scriere de mare valoare pe care „acizii vremii încă n-o pot eroda și nici condeele pedante și arogante n-o pot tăgădui“.

Concomitent cu această lucrare și la îndemnul Academiei din Berlin, al cărui membru devenise în 1714, Cantemir realizează *Descrierea Moldovei* și *Hronicul vechimii romano-moldovlahilor* în care „prințul luminat“ se apropie cu îndrăzneală și curaj de problemele social-politice și economice ale vremii.

Constatăm că în nici una din operele lui Cantemir, gîndirea economică nu iese mai bine în relief ca în *Descrierea Moldovei*, lucrare în cadrul căreia „prințul luminat“ abordează problema proprietății feudale și originea ei (parțial just explicată), geneza relațiilor de iobăgie în Moldova, problema raporturilor dintre boieri și țărani (remarcabilă fiind critica exploatării iobagilor), importanța dezvoltării producției de mărfuri, a comer-

țului în general, Cantemir punînd însă accentul în deosebi pe comerțul exterior, și aceasta „pe bună dreptate, deoarece comerțul în Moldova la acea epocă era în primul rînd exterior și de tranzit“.

Cît privește *Hronicul*, lucrarea pe care o considera un adevărat testament politic adresat norodului moldovean, pentru care Cantemir nu ostenise întreaga lui viață să lupte gîndind la un viitor mai fericit, el apare ca un moment deosebit de important în evoluția istoriografiei noastre, deoarece în *Hronic*, Dimitrie Cantemir a demonstrat înțîia oară, pe bază de date istorice, de limbă, de cultură, de obiceiuri, că *munteneii, moldovenii și transilvănenii* formează un singur popor, cel român. Prin această lucrare, Cantemir a fost primul nostru cărturar care s-a simțit în fața întregii lumi, a istoriei, a viitorului, purtătorul de cuvînt al tuturor românilor.

Prin gîndirea lui umanistă, prin patriotismul său ardent, prin interpenetrarea preocupărilor sale științifice cu activitatea militant-politică, „prințul luminat“ a lăsat urmașilor un exemplu, care ne îndeamnă mereu, peste veacuri, să nu uităm că aripile geniului poporului român sînt uriașe, că mari și nobile trebuie să fie țelurile pe care ni le fixăm în zborul nostru spre progres.

Valer MITRU

ARGUMENTUL FOLCLORICO-ETNOGRAFIC...

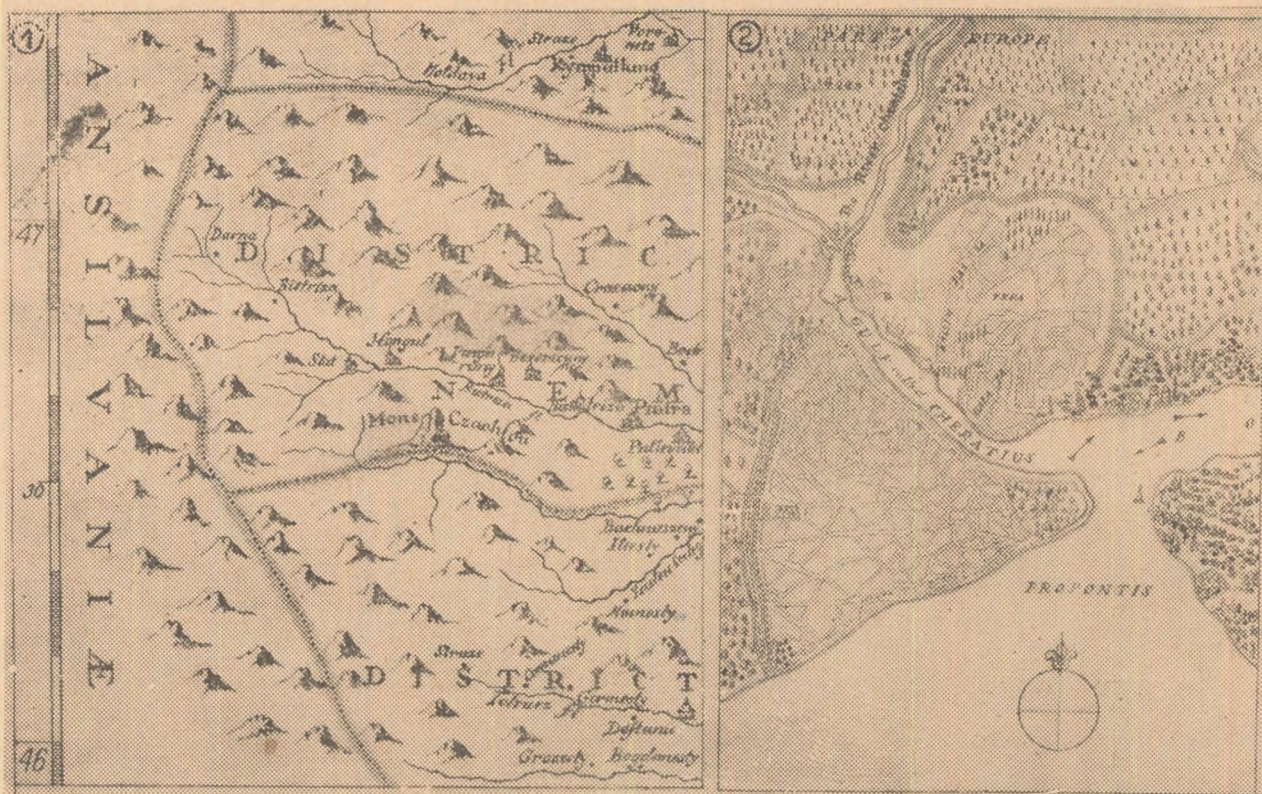
Făuritor de seamă în cultura românească, spirit multilateral de tip renescentist, Dimitrie Cantemir are, la fel ca în atîtea alte domenii, contribuția cea mai importantă de pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, la fundamentarea unei noi discipline științifice, folcloristica.

La puțini ani după ce francezul Charles Perrault edita volumul său de povești (1694) cuprinzînd *Scufița Roșie*, *Albă ca zăpada* și altele, pe alte tărîmuri învățatul român manifestă preocupări de natură asemănătoare, mult mai complexe însă prin amploarea cercetării întreprinse și prin varietatea materialului consemnat.

Există la savantul moldovean în primul rînd o înțelegere a faptului că nu se poate lipsi de argumentul folclorico-etnografic în demonstrația sa, mai cu seamă în ceea ce privește originea, vechimea și continuitatea românilor de la nord de Dunăre. „Altmîntrii norodul — și la noi în Moldova ca și în alte țări pe care știința nu le-a luminat încă — este foarte plecat spre eres și încă nu s-a curățat desăvîrșit de necurăția cea veche, încît se mai închină și acuma în poezii și cîntece, la nunți, îngropăciuni și alte întâmplări știute, la cîțiva zei necunoscuți și care se vede că se trag din idoli ce vechi ai dacilor“ (*Descrierea Moldovei* partea a treia, cap. „Despre religia moldovenilor“), notează el privitor la vigoarea tradiției.

Apoi, pînă la un anumit punct, Dimitrie Cantemir a procedat cu proza populară precum, mai tîrziu, Vasile Alecsandri, bardul de la Mircești, cu poezia populară. Alegoria *Istoria ieroglifică* (1705) poate fi considerată o scriere îmbogățită în conținut, într-o formă tipică populară. „Auziți voi, jigăniți, nu atîta pe dinafară cît pe dinlăuntru văpșite... [după știința poporului, spre exemplu, cînele negru în cerul gurii e cel mai rău, n.n.]...nărășiți-vă mai mult cleștele strîmbătății în mîna lăcomiei a alcătui“ căci

Dumitru MARIN

Fragmente din operele cartografice ale lui Dimitrie Cantemir: 1) Harta Moldovei; 2) Planul Constantinopolului

Cartograful de renume mondial

Activitatea cartografică a ilustrului cărturar român, deși mai puțin extinsă în raport cu alte preocupări științifice avute, relevă cu pregnanță poziția sa înaintată între savanții timpului. Ea se înscrie într-o perioadă de întrepătrundere a epocii vechi cartografice, în care diferitele tipuri de reprezentări-hărți, atlase, globuri — toate cu un conținut general, erau întocmite de geografi, cu epoca modernă de puternică specializare, caracterizată prin două direcții de dezvoltare: cea topografo-geodezică și cea tematică. Reprezentările cartografice aparținând primei direcții (planuri și hărți topografice) rezultă din datele adunate și prelucrate de topografi, fotogrametri și geodezi, iar cele tematice sunt realizate de geografi, geologi, economiști, istorici, lingviști etc.

Ceea ce considerăm astăzi valoros în hărțile epocii vechi este conținutul lor, detaliile terestre figurate. În acest sens, harta lui Cantemir are merite incontestabile. Detaliile ei prezintă o densitate rar întâlnită pe hărțile timpului. Amănunțit figurate sînt apele curgătoare, așezările omenești, limitele politice și administrative. Relieful și pădurile sînt reprezentate schematic. Totuși, chiar datele asupra acestora sînt astăzi de un interes major, din cauza inexistenței unor informații anterioare mai sigure. De mare valoare documentară este și toponimia, foarte bogată, consemnată pe Harta Moldovei.

Prin densitatea și autenticitatea detaliilor, prin mulțimea și varietatea toponimicelor, harta lui Cantemir a constituit un izvor fundamental al cartografiilor europene pentru reprezentarea Moldovei. De aceea, pe hărțile străine de la mijlocul secolului al XVIII-lea, Moldova apare cu o seamă din caracteristicile imortalizate de Cantemir pe harta sa.

Intrucît nimic comparabil ca valoare informațională n-a fost realizat anterior hărții lui Cantemir, nici ulterior pînă la harta lui Bawer, din 1781 (realizată de o echipă de specialiști), Harta Moldovei a domnitorului cartograf prezintă un document de mare valoare asupra înfățișării Moldovei la începutul secolului al XVIII-lea.

Planul Constantinopolului, tipărit de Cantemir în 1717, presupune o activitate topografică de teren. Apartenența acestei opere cartografice direcției topografo-geodezice a noii epoci cartografice se justifică și prin baza sa geometrică, în mod adecvat simplificată, prin noile mijloace de reprezentare folosite (semne convenționale plane, mai compacte decît cele perspective), prin precizia mai mare în amplasarea detaliilor figurate.

Prin mijloacele grafice mai moderne utilizate în realizarea lui, prin multitudinea detaliilor, planul întocmit de Cantemir este primul plan al Constantinopolului într-o viziune mai apropiată zilelor noastre. Un plan la o scară mai mare, deci cu mai multe amănunțiri, a fost executat la un secol și jumătate după cel al Cantemir, de generalul Helmut von Moltke, răsplătit cu mari onoruri de turci.

O activitate cartografică prodigioasă a fost desfășurată de Cantemir în Caucazul oriental, în 1722, cu ocazia participării sale la campania țarului Petru I în această regiune. Dintre reprezentările cartografice întocmite aici, trei au o valoare deosebită.

Prima dintre acestea este Schița regiunii zidului caucazian. Detaliu de conținut cu maximă importanță este un zid de apărare apropiat celui chinezesc, enigmatic ca origine. A fost ridicat topografic de Cantemir într-o singură zi pe o porțiune de cca 15 km. A fost deci o ridicare expeditivă, la îndemîna topografilor cu experiență.

Schița întocmită de Cantemir este importantă nu atît prin abilitatea ridicării ei, cît prin aceea că este prima reprezentare cartografică a misteriosului zid și, în același timp, unul din primele produse cartografice tematice din lume cu un subiect arheologic.

În afara Schiței amintite, Cantemir a executat și Schița panoramică a Caucazului din apropierea orașului Derbent și 36 profile topografice (morfologice) asupra aceleiași regiuni. Toate urmau să fie incluse unei monografii geografo-istorice asupra Caucazului oriental, începută de redactor dar, din nefericire, neterminată.

Schița panoramică prezintă cu acuratețe și spirit selectiv ceea ce este mai caracteristic în relieful muntosului munte. Pe schița Cantemir a notat linia zăpezilor vechnice, element geografic de prim ordin într-un masiv de talia Caucazului, care cu abia 100 ani mai tîrziu a început a fi luat în studiu de geografi. Profilele topografice pun în evidență cu multă intuitivitate particularitățile reliefului ale Caucazului: diferite feluri de văi, fragmentarea și energia reliefului etc.

Aceste ultime două tipuri de reprezentări cartografice, nelipsite astăzi monografiilor geografice, reprezentau atunci opere de pionierat. Referindu-se la primele profile topografice folosite în geografie, S. Mehedinți, în opera sa capitală, Terra, după ce face o trimitere la profilul executat de geograful francez Philippe Buache, în 1752, scrie: „Începutul adevărat rămîne opera lui Dupain-Triel, care schițează o tăietură a întregului pămînt francez între valea Ronului și Gironde” (vol. 1, 1930, p. 155). Dar, anul 1722, în care Cantemir execută profilele topografice asupra Caucazului, este anul nașterii lui Dupain-Triel (1722—1805).

S. Mehedinți n-a luat în considerare profilele topografice ale lui Cantemir pentru că ele au rămas în manuscris. Faptul este adevărat. Astăzi știm însă, mai bine decît în 1930, că ele au intrat în circuitul cunoașterii internaționale prin copile făcute de savanți ai timpului, prin includerea copiilor executate de J. N. Delisle colec-

ției cartografice a renumitei Biblioteci naționale din Paris.

Dacă avem în vedere caracterul tematic al celor trei reprezentări cartografice asupra Caucazului și faptul că în secolul al XVIII-lea cartografia tematică abia se înfiptă, se poate susține că D. Cantemir este unul din precursorii cartografiei tematice europene. Prin realizarea Planului Constantinopolului, după cum am arătat, Cantemir se înscrie și în cealaltă direcție de dezvoltare a epocii cartografice moderne. Prin toate acestea apare cu evidență poziția de avangardă a lui Cantemir în cartografia timpului său.

Dimensiunile lui Cantemir în cartografia vremii se pot determina și din varietatea tipurilor de reprezentări realizate de el: hartă, plan, schiță panoramică, profil topografic. Este greu de presupus că un alt cartograf al timpului ar fi posedat o astfel de gamă largă de exprimare cartografică.

Cantemir a realizat deci două opere, Harta Moldovei și Planul Constantinopolului, care s-au bucurat de un binemeritat răsunset în lumea cultă a timpului. Cantemir și-a realizat astfel cu prisosință felul propus la conceperea lor: cunoașterea în întreaga lume a fărîșale și a unei mari capitale a epocii.

Cele două opere-lăsate nouă moștenire de Cantemir — sînt astăzi și peste veacuri documente de-o valoare informațională inestimabilă pentru că numai prin ele specialiștii de azi și de mîine au, și vor avea, cea mai autentică și completă imagine a Moldovei și a Constantinopolului de la începutul veacului al XVIII-lea.

În diferite istorii a cartografiei, enciclopedii etc., scrise de străini, Cantemir este inclus prin cele două lucrări cartografice amintite. Este, însă, o menționare incompletă. Pentru dezvoltarea cartografiei credem că operele realizate de Cantemir în Caucaz au o valoare cel puțin egală pentru că prin ele Cantemir se situează pe o poziție avansată în cartografia timpului și este creator. Prin ele s-au deschis noi orizonturi cartografice, în special cele tematice. Ca dovadă, nenumăratele tipuri de profile cartografice actuale: geomorfologic, climatologic, hidrologic, fitogeografic, economic etc, care au ca punct de plecare profilul topografic. În plus, cel mai recent tip de produs cartografic, blocdiagrama reprezintă o îmbinare a unei schițe panoramice și a unor profile.

Poziția unică, nedepășită, a lui Cantemir în cartografia românească, dimensiunile sale impresionante în cartografia europeană, puțin precizate acum 50 ani, la 250 ani de la nașterea sa, au putut fi stabilite astăzi pe baza noilor progrese ale istoriei cartografiei. Peste alte decenii, alți urmași ai preocupărilor sale, pe baza progreselor viitoare, vor putea contura mai bine pe Cantemir cartograful, vor putea distinge noi strălucite fațete ale prestigioasei sale activități.

Victor SFICLEA

Despre „feluritele schimbări ale stării moldovenilor“

Problemele de finanțe au folosit lui Cantemir la combaterea exploatarea maselor țărănești de către boierimea feudală din țară și de către Imperiul otoman. Așa se explică atitudinea sa neînduplecată față de atotputernicia mării boierimi și convingerile pe care le-a nutrit pentru introducerea unui regim statal centralizat — absolutist — în primul rînd în Moldova și apoi în Țara românească.

În asemenea condiții — considera Cantemir — că se putea oprima anarhia boierească și înfaptui eliberarea țărilor românești de sub jugul Imperiului otoman. Animat de aceste mărețe idealuri — de libertate națională și socială, a țării și a poporului său — D. Cantemir a recurs cu toată convingerea la traducerea lor în viață.

Pentru a atrage și mai mult simpatia și încrederea micii boierimi și a țărănimii pe care se sprijinea, Cantemir a procedat la unele reforme fiscale, la desființarea și reducerea unor dări care apăsau pe umerii acestor categorii sociale; a desființat desetina, dijma pe mîiere, suportată în genere de boierimea mică, cultivatoare de albi, lipsită de veniturile comerțului de vite pe care le obținea boierimea mare de pe moșiile latifundiare, a redus la mai mult de jumătate dajdiile mazărilor (boieri fără dregătorii), a redus birul steagului, dare ce se plătea cu ocazia reînnoirii sau nimirii domniilor etc.

Domnia lui D. Cantemir a fost însă de scurtă durată ca și reformele sale financiare.

Învățul domnitor a recurs atunci la scris — mă refer în special la „Descrierea Moldovei” — orin intermediul căruia a combătut și dezvăluit în fața lumii exploatarea nemiloasă boierească și turcească. Strigătul său de alarmă era formulat astfel: „... tirania turcească apasă foarte greu Moldova...”. De aceea spunea Cantemir „Ne-am văzut siliți să scriem... despre aceste lucruri, fiindcă ni s-a părut că nu s-ar putea pune lesne în fața ochilor bunului cititor... feluritele și numeroasele schimbări ale stării moldovenilor”

Pentru că „bunul cititor” să cunoască ce însemna „tirania turcească” cit și „feluritele și numeroasele schimbări ale stării moldovenilor”. D. Cantemir se ocupă mai „pe larg”, de veniturile și cheltuielile Moldovei. El se referă îndeosebi la veniturile și cheltuielile pentru țară și veniturile și cheltuielile pentru întreținerea curții domnești.

Pentru a fi și mai concludent în această privință Cantemir face o comparație între veniturile Moldovei din trecut și cele din timpul său și constată că acestea au scăzut extrem de mult. „Se cunoaște din catastrile de socoteală ale țării că numai veniturile domnului făceau peste 600 mii taleri împărătești în fiecare an”. Și Cantemir continuă: „Iar acum, vai! Moldova a decăzut așa de mult încît abia dă a șasea parte din veniturile de odinioară... adică ceva mai mult de o sută de mii de taleri împărătești”. Această decădere Cantemir o explică prin „... ambiția citorva străini care pentru a ajunge domni nu se sfiau să fâgăduiască și să dea tot turcilor și fiindcă fâgăduielile nu puteau fi împlinite numai din birurile obișnuite, ei trebuiau să găsească noi feluri de biruri”.

Cantemir condamnă faptul că cele mai multe din dările respective erau suportate de către țărani. „Țăranul plătește atîtea dări, cîte voiește domnia să-i pună...”. De aceea considera pe țărani moldoveni că sînt „cei mai nenorociți țărani din lume”. El laudă și exemplifică atitudinea de răzvrătire și împotrivire a țăranilor din Cîmpulung și Vrancea, care plăteau dări, „însă nu cît le cerea domnia, ci cît fâgăduiau ei domnului, o dajdie știută... o dajdie mai mică...”. Dacă s-ar încerca să le pună noi biruri Cantemir arată că „ei refuză să le plătească și fug în părțile cele mai nestrăbătute ale munților”.

„Tirania turcească” este scoasă în evidență și mai mult de Cantemir prin cheltuielile făcute de țară, în primul rînd cheltuielile cu tributul, peșcheturile, fel de fel de daruri, care nu numai că au crescut de la o perioadă la alta, dar s-au înmulțit odată cu numărul demnitarilor turci, începînd cu sultanul și vizirii și terminînd cu ultimii slujitori ai acestora, cheltuielile pe care le suporta țara și nu domnitorul din punga sa. Aceasta a făcut ca Moldova „să suporte un jug înădîr”, fiind pus „pe de o parte de turci, pe de alta de domnitorii străini”.

Cantemir condamnă și modul defectuos de impunere a dărilor pe țară, care se făcea de numai „sapte boieri”, în „sfatul de taină”, adică pe ascuns, în visterie. Impunerea avea loc ori de cîte ori „sosea vreo poruncă de la Poartă sau domnitorul considera că e necesar pentru treblele țării”, la care nu se hotăra, „nici felul și nici socorul de plată”.

Impunerea hotărîită de cej „sapte boieri”, era adusă la cunoștința domnitorului de către marele visternic. Inșusită de domnitor această hotărîre trebuia executată de visterie într-un anumit număr de zile, cînd se adunau „banii sau zahareaua sau ori ce li s-a poruncit”. Procedul de încasare este caracterizat de Cantemir astfel: „tot acest bănet trebuia smuls și stors în toate chipurile de la bieții supuși”, pentru a putea face față cerințelor mereu crescînde ale Porții otomane, să sature lăcomia fără margini a curții turcești.

D. Cantemir a luptat cu adevărat convinger pentru apărarea demnității și libertății naționale și sociale. El reliefează în mod exemplar virtuțile reale ale poporului nostru rămînd pentru contemporaneitate, așa cum s-a consemnat în diploma acordată de Academia din Berlin, drept „pildă” de urmat.

I. BURDUJA

(Urmare din pag. a 9 a)

mistice. Dar această evoluție, surprinzătoare într-o privință, a gândirii lui Cantemir își are explicația, în ultimă instanță, în simțămintele patriotice, în vibrația altei coarde a umanismului marelui cărturar, format în climatul Academiei Patriarhiei din Constantinopol, Cantemir a putut constata că, în voința de a lua apărarea ortodoxiei, învățații dascăli ai acestei Academii nu dispuneau de o operă de sinteză care să delimiteze dogmatica ortodoxă de cea catolică: lucru cu atât mai necesar înșă, cu cât sub patronajul papei și prin intermediul unor abili diplomați, catolicismul cîștiga teren. Luînd apărarea ortodoxiei, Cantemir milita de fapt pentru dreptul la existență și independență politică a țărilor subjugate de puterea otomană, în împrejurările istorice proprii acelei epoci lupta politică de eliberare de sub jugul turcesc îmbrăcînd în chip inevitabil un veșmînt religios.

În orice caz, pătrunsă de misticism, Sacrosanctae... lasă să se întrevadă, după cum arătam mai sus, o anumită tendință de afirmare a unei gândiri laice, a spiritului științific, opus prin definiție dogmelor teologice. Există după Cantemir o cauzalitate în natură, care introduce un fel de raționalitate în desfășurarea fenomenelor. E drept, această ordine ce domnește în lume pare a avea un caracter predeterminat, ea fiind atribuită inițiativei divine. Dumnezeu a zidit lumea, dar — spune Cantemir — după ce i-a dat naștere nu a mai intervenit în evoluția ei. Odată creată, lumea se dezvoltă conform legilor naturale, căci „ziditorul după înțelepciunea și puterea și zidirea săvîrșind, de lucru se odihnește și ca un deplin în putere stăpîn, o dată numai poruncînd, din veci și pînă în veci zidirea ca o slujnică după poruncă nepărăsit aleargă” (Istoria ieroglică).

Tratînd problemele cosmologiei, D. Cantemir recurge și la filosofia mai avansată a medicului, chimistului și teosofului flamand din secolul al XVII-lea, Ioan Baptista van Helmont. Deși limitată, influența acestuia a avut un caracter binefăcător; căci dezamăgit de practicile medicale ale timpului său și de abstracționismul steril al științei scolastice, van Helmont respinge interpretarea medievală a lumii și metodele folosite de aceasta. Nu e totuși un gânditor materialist, rămînînd în ce privește concepția asupra lumii în urma altor contemporani ai săi; este reprezentantul unei epoci de tranziție în care știința veche, magia, ermetismul medieval, se împletesc cu tendința unor explicații științifice, întemeiate pe observația directă a fenomenelor. Sub acest din urmă aspect, influența lui van Helmont asupra lui Cantemir a avut fără îndoială un caracter pozitiv. Dacă Sacrosanctae scientiae... plătește un vizibil tribut misticismului, ea este totodată lucrarea în care Cantemir face un apel masiv la fapte pentru a pune bazele unei teorii valabile asupra naturii. Evident, în opera lui Cantemir, fizica e o disciplină ale cărei limite, în raport cu filosofia primă (metafizica), erau prea puțin conturate, dar din cadrul preocupărilor sale în această direcție nu este absentă o anumită tendință realistă, științifică, de explicare a fenomenelor. Cantemir recurge la ipoteza creației divine, considerînd însă — lucru important — că natura are o evoluție independentă, urmînd linia de mișcare imprimată la început.

Preocupările filosofice nu lipsesc nici din Istoria ieroglică, operă remarcabilă, în care critica adresată boierimii și concepția social-politică a lui D. Cantemir, rod al unei sistematice aprofundări a istoriei, dar și al unei bogate și dramatice experiențe personale, prefigurează pe mării gânditori sociali din secolul următor, pe Bălcescu în primul rînd. În afara faptului că D. Cantemir își propune să contribuie și prin această lucrare la crearea unui limbaj științific și filosofic, prin împrumuturile pe care le face din limbile universale ale timpului său, elina și latina, merită a fi subliniată amploarea efortului umanist ilustrat îndeosebi prin accentul pus pe ideea demnității umane, temă veșnic prezentă în gândirea vastă, pătrunsă de convingeri umaniste, a marelui cărturar. Omul este cea mai nobilă dintre toate făpturile și demnitatea lui — așa cum spusesese în aceeași epocă și Pascal — rezidă în privilegiul rațiunii. Prin mijlocirea acesteia, omul se poate afirma ca ființă morală, ca un centru autonom de acțiune, manifestîndu-se ca o ființă liberă, conștientă și responsabilă; în vreme ce toate celelalte făpturi se conformează în chip inconștient ordinii naturale, omul este o ființă capabilă de inițiativă și liberă decizie; el are „îthicește din-nceputul lucrului socoteala sfîrșitului” și poate alege între scopuri bune și scopuri rele.

★

Insemnătatea gândirii filosofice a lui D. Cantemir nu se rezumă însă la cuprinsul ideilor mai sus schițate. A îmbrățișat și a deschis orizonturi în domenii variate, imprimînd pretutindeni pecetea spiritului său creator, profund pătruns de convingeri umaniste, gânditorul conviețuînd de fapt cu omul de știință și cu criticul social, patriot, într-o perfectă simbioză. Căci cel ce a scris Istoria ieroglică și Istoria imperiului otoman nu a făcut operă de pură observație sau erudiție, ci a fost totodată gânditorul umanist care din analiza faptelor caută a desprinde semnificații de valoare filosofic-umană, pentru a contribui și pe această cale la înălțarea neamului său.

bibliografii

Intrucît „opera lui Dimitrie Cantemir se integrează în cultura noastră cu rădăcini adînci în trecut, cu prelungiri în viitor, el nefiînd o minune a culturii noastre, nici un izolat” (P. P. Panaitescu), bibliotecile au folosit prilejul tricentenarului spre a ne oferi prețioase mijloace de investigație a operei și de cercetare a referințelor privind personalitatea atît de diversă și de uluitoare pentru epoca respectivă a voievozului-savant. Desigur că cea mai accesibilă prin modul de prezentare a materialului e **Bibliografia selectivă** realizată de Serviciul metodic al Bibliotecii Centrale de Stat din București (autorii Mariana Iova, Mircea Lăcătușu, Mihai Ionel și Dumitru Panait). La fiecare titlu de lucrare se alătură o prezentare succintă a cuprinsului, citate din opere, opinii ale unor oameni de cultură români și străini despre personalitatea și opera lui Cantemir. De asemenea, autorii aduc o iconografie interesantă, încît lucrarea se constituie ca un valoros ghid în universul creației respective.

La rîndul ei, Biblioteca universitară „Mihai Eminescu” din Iași a realizat o **Bibliografie** (autorii I. D. Lăudat și Lenuta Drăgan) care inserează referințe critice despre viața și activitatea lui Dimitrie Cantemir, în special în baza materialelor aflate în patrimoniul bibliotecii și apoi a celor depistate în diverse bibliografii și trimiteri. De astă dată, e vorba de o lucrare de pură specialitate, foarte bogată și sistematic întocmită, ea incluzînd mii de titluri.

expoziția omagială „dimitrie cantemir”

Sărbătorirea tricentenarului nașterii lui D. Cantemir a prilejuit o suită de manifestări printre care și o expoziție omagială realizată de Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu”, Complexul muzeistic și Arhivele statului (Sala Victoria, Iași).

Expoziția cuprinde documente originale, ediții princeps, facsimile, fotografii care refac în imagini viața și activitatea cărturarului domnitor, D. Cantemir.

Alături de portretul său, despre care N. Iorga spunea că „îl arată cu ochii vii, cu fața fină isprăvită cu o bărbie de voință” și cu o costumajle ce poartă amprenta contactului său cu lumea orientală și occidentală, stă chipul tatălui lui Dimitrie, Constanțin Cantemir, ajuns domn datorită virtuților sale militare. Epoca domniei acestuia este evocată prin două documente originale emise și semnate de C. Cantemir, în 1686, referitoare la acordarea unor privilegii negustorilor din Iași. Tabloul membrilor familiei Cantemir este completat cu portretele fratelui și fiului, Antioh, al Casandrei Cantacuzino, soția lui Dimitrie și al lui Șerban Cantacuzino, socrul său și domnul Țării Românești.

Vederea generală a Constantinopolului din sec. al XVII-lea, palatul lui D. Cantemir din acest oraș, „foarte elegant, împodobit cu grădini și ape-ducte”, amintesc de cei peste 20 ani petrecuți de cărturarul român departe de țară, mai întii ca ostatec și apoi în calitate de capuchehaie a Moldovei.

Dintre cărțile bibliotecii sale, s-a păstrat pînă în zilele noastre un dicționar elin-italian și italian-elin „Alessio da Somavera”, tipărit la Paris, în 1709. Cartea prezintă o deosebită valoare și prin autograful marelui cărturar.

Activitatea creatoare desfășurată în anii Constantinopolului este ilustrată în expoziție prin cele două ediții în limba română ale primei sale opere „Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea”. Prima ediție, tipărită la Iași, în 1698, în timpul domniei lui Antioh

Cantemir, iar a doua publicată de B. P. Hasdeu în revista „Arhiva istorică”, în 1863. Alături de aceste exemplare rare, stă primul roman politic al literaturii române, „Istoria ieroglică”, reeditată la Constantinopol, în 1705 și tipărit abia în 1872 de Academia Română, cu ocazia bicentenarului nașterii lui D. Cantemir.

Parcînd firul cronologic, vizitatorii au în față figura luminoasă a domnitorului D. Cantemir care, în această calitate „unea talentele vechilor greci cu știința literelor și aceea a armelor”, cum îl caracteriza în acea vreme Voltaire.

Epoca marilor creații se face anunțată în expoziție de monumentalul portret de cărturar. Înfățișînd-l cu chipul întunecat, mîhnit de tristețea zilelor petrecute departe de țară și de neîmplinirea visului său de o viață — eliberarea poporului român — principele moldav are în față alături de sabia domnească îndreptată împotriva dușmanilor țării, câteva cărți, simbol al unei alte arme, folosită în neîncetată sa luptă pentru înlăturarea idealurilor poporului român — arma scrisului.

Portretul cărturarului este încadrat de cîteva citate din opera de căpetenie, „Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor”.

Dintre documentele care evocă prestigiul personalității lui D. Cantemir peste hotare se află fotocopia diplomei de alegere a principeului român ca membru al Academiei din Berlin, în 1714.

Din dorința de a face cunoscută lumii întregi existența, istoria și obiceiurile poporului român, D. Cantemir scrie „Descrierea Moldovei”, lucrare care consfințește contribuția sa în domeniile etnografiei și geografiei. Fiind prima scriere despre români, scrisă de un român, o puternică impresie produc vizitatorilor mulțimea edițiilor apărute în limbi străine, începînd de la ediția în limba germană, tipărită la Frankfurt, în 1771 și cea în limba rusă din 1789, pînă la edițiile în limba română: prima, tipărită în 1825, din inițiativa lui Veniamin Costache, a doua la Iași, în 1851 prin grija lui M. Kogălniceanu și C. Negruzzi.

O piesă deosebit de prețioasă este harta Moldovei a cărei valoare națională și europeană a fost unanim recunoscută. Această hartă a fost dusă la Amsterdam, în 1737 de Antioh Cantemir, iar copia făcută de geograful francez, J. B. d'Anville a fost descoperită mai tîrziu în 1923, de G. Vălsan în Biblioteca națională din Paris, pe marginea căreia a elaborat un studiu, intitulat „Harta Moldovei de D. Cantemir”.

Paralel cu „Descrierea Moldovei”, D. Cantemir a scris „Istoria Imperiului otoman”, lucrare care, deținînd multă vreme privilegiul unei istorii a turcilor, i-a asigurat cărturarului român fama europeană. Despre integrarea cărții în circuitul european, stau mărturie edițiile princeps ale acestei opere în limba engleză, din 1734, în care apare și prima biografie a lui D. Cantemir, în limba franceză, germană, română.

Ultima operă, pornită din îndemnul inimii sale, scrisă pentru popor și în limba acestuia este „Hronicul vechimii...”, înflăcărat testament despre care istoricul A. D. Xenopol afirma: „...este o lucrare de mare însemnătate... o lucrare istorică în adevăratul înțeles al cuvîntului, plină de o bogată și vastă erudiție”.

Ultimele exponate evocă aspecte privind prețuirea de care s-a bucurat și se bucură personalitatea și opera lui D. Cantemir în posteritate. Grăitoare sînt documentele legate de eforturile făcute de cărturarul sec. al XIX-lea, pentru tipărirea operelor lui Cantemir. Reprezentativ este memoriul lui M. Kogălniceanu și C. Negruzzi către domnitorul M. Sturza, autentică lecție de patriotism, din care cităm doar cîteva rînduri: „Cînd însă toată Europa se miră de acești doi oameni însemnați (Dimitrie și Antioh Cantemir) numai noi, moldovenii nu le știm opera. Toate națiile civilizate fac nemuritoare numele marilor lor compatrioți prin bronz,

pînă și tipar. Dar noi nu avem în limba noastră măcar scrierile întregi ale acestor doi moldoveni care cu condeii în mîini au făcut patriei tot atît renume cît și Ștefan cel Mare cu sabia sa... Cel mai frumos monument ce putem ridica acestor scriitori este o ediție întregită a operelor lor”.

Tot pe aceeași linie se înscriu prima biografie a lui D. Cantemir, publicată de G. Asachi în gazeta sa „Spicuitorul moldo-român”, din 1841, o reclamă și o înștiințare literară, făcută tot de G. Asachi în 1846, referitoare la editarea în limba română a „Istoriei Imperiului otoman”.

Alte documente vorbesc de supremul act de dreptate făcut domnitorului patriot D. Cantemir, în 1935, prin aducerea în țară a osemintelor sale și așezarea lor în naosul bisericii „Treii Ierarhi”.

Studiile și monografiile referitoare la viața și activitatea lui D. Cantemir ca și edițiile operei apărute după 23 August 1944, sînt încă o mărturie a sentimentelor de prețuire și recunoștință nutrite de generațiile prezente.

GEORGETA ȚURCANU

omagiul colectiv

Tricentenarul nașterii lui Dimitrie Cantemir a prilejuit un program complex de acțiuni deosebite importante și importante.

Astfel, în județul și municipiul Iași s-au desfășurat simpoziune dedicate personalității lui Dimitrie Cantemir și contribuției lui la dezvoltarea culturii naționale și universale. Manifestări ample au avut loc la Casa de cultură a tineretului, Casa de cultură a sindicatelor și Ateneul Tătărași — Iași, precum și la Casa de cultură din Pașcani. Inspectoratul școlar a organizat un pelerinaj al elevilor la cripta de la „Treii Ierarhi” și un concurs general cu tema: „Frumusețile și bogățiile Moldovei de azi”, Liceul „Dimitrie Cantemir” din Iași a organizat două sesiuni științifice, încheiate cu un montaj muzical-coregrafic. Biblioteca municipală a deschis un salon literar „Dimitrie Cantemir — personalitate marcantă a culturii românești”. De asemenea, Conservatorul de muzică a dedicat trei manifestări operei muzicale a lui Cantemir. Consiliul municipal al pionierilor a organizat, pe Platforma voievozilor, concursul „Dimitrie Cantemir, savant cutezător și domnitor patriot”.

La Casa de cultură a tineretului a avut loc simpozionul „Umanismul lui Dimitrie Cantemir”, microspectacolul cu „Istoria ieroglică” al brigăzii de teatru și concursul cu public „Descrierea Moldovei”.

În aula Bibliotecii centrale universitare are loc astăzi o adunare publică dedicată personalității lui Cantemir, iar în aula festivă de la Universitate, tot astăzi, se deschide cea de a XX-a sesiune științifică, în cadrul căreia vor fi făcute, în perioada 26-28 oct., 24 de comunicări pe tema „Dimitrie Cantemir — viața și opera”.

bustul

În cadrul manifestărilor dedicate lui Dimitrie Cantemir, a fost inaugurat la Iași un bust al celui omagiat, realizat de sculptorul Vladimir Florea (vezi reproducerea din pag. 1). Așezată în scuarul din fața Casei Presei (piața Cuza Vodă), lucrarea este bine pusă în valoare, avînd spațiu suficient de etalare și constituind o poartă de intrare estetică strălucită. De altfel, sculptorul Vladimir Florea, deși a păstrat dominantele chipului rămas în memoria istoriei prin stampele de epocă, a reușit să-l imprime o robustețe curcioră, îmbinînd originea cantemirească din oamenii simonii, muncitori ai pămîntului din Fălciu, cu preocupările savantului ascet al bibliotecii, spiritualizat prin talent și cultură.

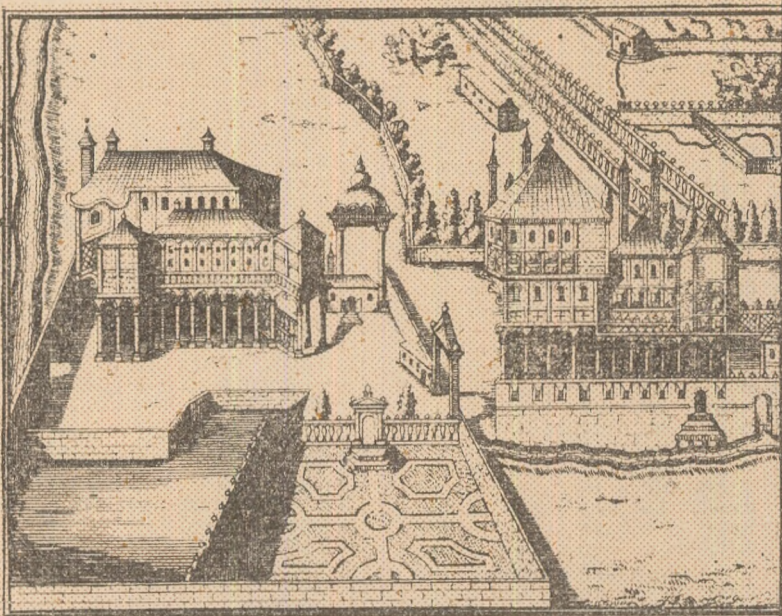
N. IRIMESCU

„... prea luminatul și prea învățatul Dimitrie Cantemir, dînd o pildă pre cît de demnă de laudă, pre atît de rară, și-a închinat numele ilustru cercetărilor științifice. Iar prin adeziunea sa, societatea noastră a dobîndit o nouă strălucire și o podoabă neîntrecută. Ne înclinăm cu smerenie în fața bunei voințe ce ne-o acordă principele nouă și lucrărilor noastre“.

(Din Diploma alegerii lui Dimitrie Cantemir ca membru al Academiei de științe din Berlin, 11 iulie 1714).

DIMITRIE CANTEMIR

primul culturolog român

Palatul lui Dimitrie Cantemir de la Constantinopol, desenat de el

Cînd mari oameni de cultură ca Voltaire, Byron, Schelley, Belinski, V. Hușo își exprimau cuvinte de prețuire pentru Dimitrie Cantemir, se recunoștea culturii românești locul ce i se cuvenea de multă vreme în sfera valorilor universale. Prin preocupările multiple în cele mai însemnate domenii ale culturii, prin opera sa de profundă erudiție, principiile cărturar îmbogățea nu numai istoria noastră culturală, ci și pe cea europeană a vremii, după cum se află consemnat și în diploma conferită acestuia de către Academia din Berlin: „D. Cantemir, domn ereditar al Moldovei, printr-o pildă pre cît de demnă de laudă, pre atît de rară și-a închinat numele ilustru cercetărilor științifice și prin adeziunea sa societatea noastră a dobîndit o strălucire și o podoabă unică“.

Spirit de formație enciclopedică, cultivînd aproape toate disciplinele de rezonanță social-umană, D. Cantemir și-a îndreptat atenția, ca nimeni altul pînă la el, către domenii diverse ale culturii pe care le-a explorat de pe pozițiile umanismului renascentist promovînd tendințele laice și raționaliste ce și făceau loc în cultura noastră. La meritele sale de istoric, literat, filozof, logioian, etician, pedagog, merite pe care ochiul valorificator al posterității le-a consemnat deja cu grijă, se cuvin a fi adăugate și cele de **culturolog**. Enunțînd idei cu privire la prețuirea cul-

turii ca valoare omenească supremă și definitorie, innobilarea omului prin cultură, prioritatea învățării pe scara valorilor sociale, la criteriile de judecare a capacităților umane, la semnificația trecutului cultural, D. Cantemir a fost cel care a adus în prim planul reflecției, în modul cel mai pregnant în epoca umanismului și a preiluminismului românesc, **problemele majore ale culturii**. Nu este vorba, firește, de o elaborare cu greutate teoretică în sensul modern al cuvîntului, ci de câteva idei distincte despre cultură și civilizație, de o prefigurare conceptuală, contribuții care devin semnificative, însă atunci cînd vrem să distingem elementele prețioase ale **culturologiei românești**.

Condiția umană și idealul de viață

Dezvoltîndu-și **teoria asupra omului**, marea cărturar își întemeia demonstrația pe câteva idei-fortă despre superioritatea rațiunii („mintea” sau „socoțială”) și necesitatea cultivării omului prin „învățatură, despre atributul exclusiv al omului ca făuritor de valori „meștersuguri“). Încă din prima sa lucrare, **Divanul sau gilceava înțeleptului cu lumea**, Cantemir lansa o amplă **pledoarie în favoarea rațiunii**, dar a unei rațiuni care se bazează pe cultură, singura cale prin care omul poate atinge un nivel superior în ierarhia naturii și în viața socială. „Inșă aceasta foarte să

știi — reflecta Cantemir — că omul cu mintea și cu învățatura din dobitoace să alege, iară aceea lipsind și decît dobitocul mai rău iaste... Căce pediapsa (povățuirea — n.n.) și învățatura lipsind... tot dobitoc să va numi și asemenea celor fără socoteală să va socoti“, iar, mai departe, concluziona asupra **dimensiunii morale și culturale a existenței umane**: „Că nu rău și fără socotială, ce bine și cinste iaste de viețuit, ca fericit să viețuiască“ (**Divanul...**, Buc., 1969, p. 267 și 297). În viziunea sa, omul ocupă un loc aparte în contextul determinismului universal, el avînd o poziție dominantă în natură. Temeiul unui astfel de privilegiu este dobîndit prin **mijloace culturale**, identificate de Cantemir în etape și direcții ale cultivării individului, la orice vîrstă, pentru „averea minții“ (prin autoeducație sau prin educarea aplicată de societate), cultivare pe care fiecare poate și trebuie s-o facă, însă nu la întîmplare, ci selectînd valorile „pentru lucrurile carele sint adevărat de cunoscut și drept a să giudeca, adecă sama a li să lua sint vrednice“ (idem, p. 293). Transpare din gândirea lui Cantemir încrederea sa în **puterea educației**, pe care o socotește un **mijloc civilizator** de primă importanță. Omul, ființa „cea mai de-a firea și mai evghenichi“ (nobilă — n.n.), inzestrat cu bunătate „de la natură“, trebuie ca în acțiunea pe care și-o propune — de a urmări „Binele“ și de a ocoli

„Răul“ — să-și aplice o autoeducație temeinică.

Explorînd căile culturii, umanistul Cantemir era preocupat și de polul său opus — **ignoranța**, asociată viciului — ale cărei cauze încearcă să le explice pentru a găsi calea îndreptării. După ce constată că „pricina“ a „multe răutăți iaste“ în: „neștiința (lipsa de învățatură — n.n.) și necunoștința (ignoranța — n.n.) lucrurilor carele pre lesne sint a să cunoaște, sau nesămăluirea (iraționalitatea — n.n.) și oamenilor negîndirea...“, cea ce are ca efect „părăsirea bunătăților (virtuților — n.n.) și agonisirea răutăților (viciilor — n.n.) sau a păcatelor“, el se oprește și asupra soluției eficiente; Cantemir recomanda calea rațională individuală, a pune rațiunea la baza cultivării: „Cade-să dară înainte vreo știință a percede, ca de-aiia a ascînsului inimii știință (conștiință — n.n.) să nu lipsască“, poziție concordantă concepției sale filozofice, el neputînd întrevede și abordarea căii sociale pentru înlăturarea ignoranței (**ibidem**, p. 297—298).

Teza umanistilor apuseni „de vera nobilitate“ apare la D. Cantemir ancorată în precise semnificații sociale și politice, valorile de tagmă trebuind a fi înlocuite cu cele individuale, dacă acestea au la bază „mintea ispitită și ascuțită“, preferații în societate trebuind să fie cei care dau dovadă de cultură și înțelepciune, chiar dacă nu au un rang social înalt. Adevărata nobilitate nu se moștenește, ci poate fi dobîndită de fiecare prin eforturi proprii. „Cine-i mai cu multe vrednicii, veri din fire, veri din ostenință, împodobit acela mai mare cinste trebuie să aibă și mai tare de la toți să să iubască să cade“ afirma Cantemir (**Istoria ieroglifică**, vol. 1, Buc., 1965, p. 64). Evident, astfel de reflecții nu aveau în vedere pe oamenii de rînd. Ele vizau boierimea, pe care, un reprezentant al ei o dorea puternică, în stare să facă față problemelor politice ale timpului, cultura fiind un mijloc pentru realizarea acestui scop.

Cultura și civilizația

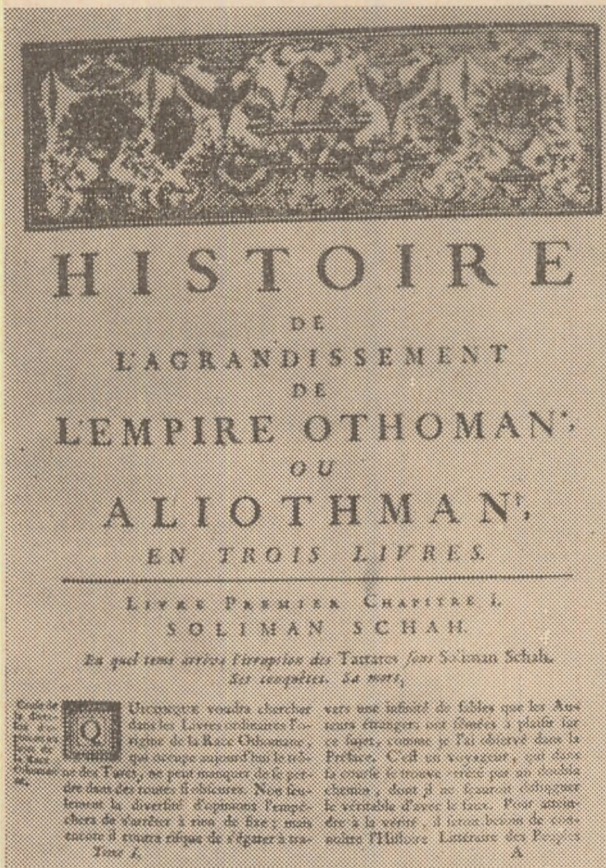
Conceptînd lucrările consacrate istoriei și civilizației popoarelor musulmane (**Istoria creșterii și descreșterii Porții Otomane și Sistema religiei mahomedane**), sau pe cele despre poporul român (**Descrierea Moldovei, Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor**), D. Cantemir pătrunde în știința europeană cu câteva idei **culturologice** valoroase. Fără să fi folosit **conceptul de civilizație** ca atare (tentativa apare prima oară în cultura franceză, cu o jumătate de secol mai tîrziu) el determină **conținutul** acestui concept, lansîndu-l în echivalențe etimologice latine („cultus vitae“, „cultus humanus“, „civilitas“) pe care le întîlnim în textele operelor scrise în limba latină. Dacă ținem seama de faptul că lucrările respective au fost concepute și publicate în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, putem afirma că începutul unor preocupări teoretice în direcția definirii unor concepte **culturologice** în cultura românească se sincronizează cu cele petrecute la nivel european. În limba română — limbă care în vremea lui Cantemir nu-și fixase o terminologie științifică adecvată — înțelesul **conceptului de civilizație** concentra

la marea cărturar două direcții axiologice: **valorile intelectuale** („învățaturile“) și **valorile morale** („vrednicile“, „podoaba vieții“, „bunătățile obiceinice“, „cunoștința cinștii și nevoința spre dînsa“). În **Istoria creșterii și descreșterii Porții Otomane** D. Cantemir arată că un popor poate fi socotit civilizată numai dacă „și-au însușit învățaturile și podoaba vieții“, reluînd ideea mai pe larg în **Hronicul...**: „De iaste vreun niam mai mult decît altele să să cinstească, sau de mai mare nume și preț să să țîă... spre agonisita acestui titlu mai trebuie bunătățile obiceinice, cunoștința cinștii și nevoința spre dînsa, învățaturile și vrednicile... (Panaiteșcu P. P., **Dimitrie Cantemir. Viața și opera**, Buc., 1958, p. 251).

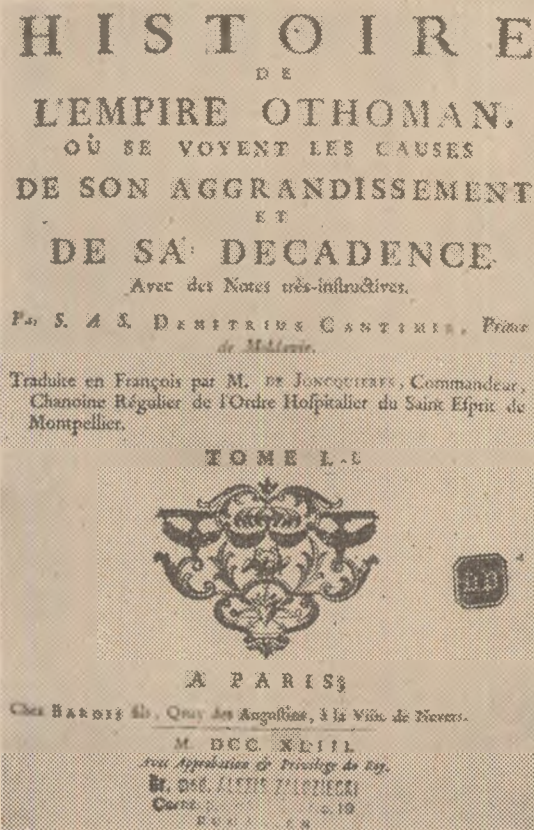
În **Hronicul...** său, Cantemir se ocupă pe larg de civilizația antică, exemplificată prin „elini“, apreciați pentru „evghenia“ (noblețea), pentru „slava numelui“ (gloria), pentru „vrednice fapte și învățaturi“, valori care le-au conferit „nemurirea“. Prin trănica sa cultura antică a putut să străbată timpurile, „învățaturile“ sale fiind „legate (turnăte — n.n.) sub slovele nemuririi“. Apare la Cantemir, ca și altfel și la alți umanisti români, ideea despre importanța transmiterii valorilor în decursul evoluției societății umane.

Semnificația contribuțiilor lui D. Cantemir în direcția afirmării unor elemente teoretice despre cultură și civilizație apare mult mai adîncă în lumina poziției adoptate cu privire la **istoria și cultura poporului român**, cărora le descifrează sensuri precise și adînci în contextul civilizației europene. Dînd cea mai întinsă demonstrație, înainte de reprezentanții Școlii ardelene, a romanității și continuității românilor, el acorda, civilizației românești un loc de cinste și plin de responsabilități în cadrul civilizației europene. Calitatea de continuator al culturii antice romane conferă poporului român dreptul la un grad mai ridicat de cultură (raportat la cel constat în epoca sa) și menirea de a participa la activitatea culturală universală cu rang egal celorlalte popoare și cu menirea înfăptuirii unei sinteze culturale în cadrul civilizației de care aparține. Din **Hronicul...** conceput, după propria-i mărturisire, pentru „lumina adevărului istorii noastre“ străbate un puternic mesaj patriotic, cu semnificații iluministe. Idealul emancipării apare la el ca o consecință firească a concepției sale înaintate privind civilizația. El găsește în demnitatea și în tradiția culturală a poporului său un sens civilizator, o bază pentru afirmarea valorilor prezente. De aceea spunea: „... ca într-o oglindă curată, chipul și statul, bătrînețele și cinstea neamului său prîvindu-și, îl sfătuiască ca nu în trudele și singele moșilor săi să să mindriască, ce în ce au scăzut din calea vredniciei, chiar (clar — n.n.) înțelegînd, urma și bărbăția lor rîvniind, l'psele să-și plinească și să-și aducă amente că precumodată, așe acum, tot aceia bărbăți sint, care cu multul mai cu fericie au tinut cinștea și muri decît cu chip de cinștea și de bărbăția lor, nevrednic a trăi“ (**Dimitrie Cantemir. Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor**, în **Opere** vol. VIII, Buc. 1901, p. 50—51).

Adela BECLEANU-IANCU

Pagini din ediția de la Paris, 1743, a „Istoriei Imperiului otoman“.

CRONICA

săptămînal politic, social, cultural

Redactor șef: LIVIU LEONTE
Redactori șefi adjuncți: ANDI ANDRIEȘ, N. BARBU
Secretar general de redacție: ȘTEFAN OPREA

în colegial de redacție:

AL. ANDRIEȘCU, CONST. CIOPRAGA, ION CREANGA,
AL. DIMA, ILIE GRĂMADĂ, DAN HĂTMANU, MIRCEA
RADU IACOBAN, GAVRIL ISTRATE, GEORGE LESNEA,
P. MILCOMETE, CR. SIMIONESCU, CORNELIU STURZU,
CORNELIU ȘTEFANACHE, NICOLAE ȚĂTOMIR.

Prezentarea grafică: VALER MITRU